

**ON DOKUZUNCU YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE
AZERBAJCAN BASINI:
ÖNCÜLLER ARDILLAR VE
ÖNEMLİ DÖNÜM NOKTALARI**

Nijat PİRİZADE

**Yüksek Lisans Tezi
Gazetecilik Anabilim Dalı
Doç. Dr. Ömer ALANKA
2019
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

Nijat PİRİZADE

**ON DOKUZUNCU YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE AZERBAJYAN BASINI:
ÖNCÜLLER, ARDILLAR VE ÖNEMLİ DÖNÜM NOKTALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Doç. Dr. Ömer ALANKA

ERZURUM – 2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

24/05/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum " On Dokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Azerbaycan Basını: Öncüller, Ardıllar ve Önemli Dönüm Noktaları" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

24.05.2019

Nijat PİRİZADE

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

F-83/00/22.12.2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Ömer ALANKA danışmanlığında, Nijat PİRİZADE tarafından hazırlanan bu çalışma 24/05/2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Gazetecilik Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Ömer ALANKA

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Etem ZİNDEREN

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet GÜNEK

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	V
ABSTRACT	VII
RESİMLER DİZİNİ	IX
ARAŞTIRMANIN KONUSU	X
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	X
ARAŞTIRMANIN MATERYAL VE YÖNTEMİ	XI
ARAŞTIRMANIN EVRENİ, ÖRNEKLEMİ VE SINIRLILIKLARI	XII
ÖNSÖZ	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇARLIK RUSYASI DÖNEMİNDE AZERBAJYAN BASINI

1.1. XIX. YÜZYILDA AZERBAJYAN	2
1.1.1. XIX. YÜZYILDA TARİHİ VE SİYASİ DURUM	2
1.1.2. RUSYA-İRAN SAVAŞLARINDAN SONRA AZERBAJYAN’DA İKTİSADİ VE KÜLTÜREL DURUM.....	4
1.1.3. XIX. YÜZYILDA AZERBAJYAN TİYATROSU, MUSİKİSİ VE MİMARLIĞI.....	6
1.2. XIX. YÜZYIL AZERBAJYAN BASINI	7
1.2.1. XIX. YÜZYILDA AZERBAJYAN’DA İLK GAZETECİLİK GİRİŞİMLERİ	8
1.2.2. TİFLİS EHBARI GAZETESİ.....	9
1.2.3. ZAKAVKASKİY VESTNİK GAZETESİ	11
1.2.4. AZERBAJYAN’DA MİLLİ BASINININ ORTAYA ÇIKMASI.....	12
1.2.5. HASAN BEY ZERDABI VE GAZETE ÇIKARMA GİRİŞİMLERİ	14
1.2.6. EKİNCİ GAZETESİ	17

1.2.7. MİRZE FETELİ AHUNDZADE.....	25
1.2.8. SEYİD AZİM ŞİRVANİ.....	28
1.2.9. NECEF BEY VEZİROV.....	30
1.2.10. ASGER AGA GORANİ	31
1.2.11. AHSENÜL GEVAİD	32
1.2.12. ALEKBER HAYDARI	32
1.2.13. ZİYAYİ KAFKAZIYYA GAZETESİ	34
1.2.14. KEŞKÜL DERGİSİ	36
1.2.15. KASPI GAZETESİ	37
1.2.16. ŞERĞİ RUS GAZETESİ.....	39
1.3. XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAJYAN BASINI	40
1.3.1. XX. YÜZYIL AZERBAJYAN'DA TARİHİ, SİYASİ VE KÜLTÜREL DURUM.....	41
1.4. RUS İNKİLÂBİ DÖNEMİNDE AZERBAJYAN BASINI	45
1.4.1. HAYAT GAZETESİ	45
1.4.2. İRŞAD GAZETESİ	47
1.4.3. FÜYUZAT DERGİSİ	48
1.4.4. MOLLA NASREDDİN DERGİSİ.....	51
1.4.5. MOLLA NASREDDİNCİLER	55
1.5. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA AZERBAJYAN BASINI.....	57
1.5.1. DİRİLİK DERGİSİ	58
1.5.2. AÇIK SÖZ GAZETESİ	59
1.5.3. KARDEŞ KÖMEYİ DERGİSİ	60

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAJYAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE BASIN (1918-1920)

2.1. AZERBAJYAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİNİN KURULMASI.....	63
2.2. AZERBAJYAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ VE BASIN	66
2.2.1. İSTİKLAL GAZETESİ	67
2.2.2. AZERBAJYAN GAZETESİ.....	69

2.2.3. BESİRET GAZETESİ	72
2.2.4. İTTİHAD GAZETESİ.....	73
2.2.5. KASPI GAZETESİNİN CUMHURİYET DÖNEMİ.....	74
2.2.6. ŞEYPUR DERGİSİ.....	75
2.2.7. ZENBUR DERGİSİ	76
2.2.8. KURTULUŞ VE KURTULUŞ YOLU DERGİLERİ	76
2.2.9. EFKARİ MÜTELLİMİN DERGİSİ.....	77
2.2.10. ÖVRAGİ NEFİSE DERGİSİ	77
2.2.11. MEHMET EMİN RESULZADE.....	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOVYET DÖNEMİ AZERBAYCAN BASINI (1920- 1990)

3.1. SSCB'NİN KURULMASI VE AZERBAYCAN	81
3.1.1. SOVYET CUMHURİYETİNİN KURULDUĞU DÖNEMDE TARİHİ VE SİYASİ DURUM.	81
3.1.2. SOVYETLER BİRLİĞİ VE AZERBAYCAN'DA İKTİSADİ VE KÜLTÜREL DURUM	83
3.2. SOVYETLER BİRLİĞİ VE AZERBAYCAN BASINI	84
3.2.1. KOMMUNİST GAZETESİ.....	86
3.2.2. SOVYET KÖYÜ GAZETESİ	89
3.2.3. AZERBAYCAN KADINI DERGİSİ	91
3.2.4. REPRESSİYA VE AZERBAYCAN BASINI.....	93
3.2.5. AZERBAYCAN DERGİSİ	94
3.2.6. FÜGERA FÜYUZATI DERGİSİ	96
3.2.7. GENÇ İŞÇİ GAZETESİ	96
3.2.8. VIŞKA GAZETESİ	97
3.2.9. PİONER GERGSİSİ.....	98
3.3. 1930-1940 YILLARINDA AZERBAYCAN BASINI.....	99
3.3.1. AZERBAYCAN MÜELLİMİ GAZETESİ	101
3.3.2. AZERBAYCAN BEDEN TERBİYESİ GAZETESİ	102
3.3.3. AZERBAYCAN PİONERİ GAZETESİ.....	103
3.3.4. EDEBİYAT GAZETESİ	104
3.4. 1950-1960 YILLARINDA AZERBAYCAN BASINI.....	105

3.4.1. GÜVERCİN DERGİSİ	105
3.4.2. KİRPİ DERGİSİ	106
3.4.3. BAKÜ GAZETESİ	107
3.5. 1970-1980 YILLARINDA AZERBAYCAN BASINI.....	108
3.5.1. GÖBUSTAN DERGİSİ.....	109
3.5.2. AZERBAYCAN TABİATI DERGİSİ	111

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MODERN DÖNEMDE AZERBAYCAN BASINI (1991-2019)

4.1. 1980-1990 YILLARINDA AZERBAYCAN'DA TARİHİ VE SİYASİ DURUM	112
4.2. 1980'Lİ YILLARIN SONUNDA AZERBAYCAN BASINI	113
4.2.1. GENÇLİK DERGİSİ.....	114
4.2.2. AZERBAYCAN GAZETESİ.....	114
4.2.3. AZATLIK GAZETESİ	115
4.2.4. YENİ MÜSAVAT GAZETESİ	115
4.3 BAĞIMSIZ AZERBAYCAN'IN GAZETELERİ.....	116
4.3.1. SEHER GAZETESİ	117
4.3.2. AYNA GAZETESİ	117
4.3.3. İKİ SAHİL GAZETESİ	119
4.3.4. 525'CI GAZETE	119
4.3.5. ŞARK GAZETESİ.....	120
4.3.6. SES GAZETESİ.....	121
4.3.7. YENİ AZERBAYCAN GAZETESİ.....	121
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	123
KAYNAKÇA	126
ÖZGEÇMİŞ.....	131

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****ON DOKUZUNCU YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE AZERBAJYAN BASINI:
ÖNCÜLLER, ARDILLAR VE ÖNEMLİ DÖNÜM NOKTALARI****Nijat Pirizade****Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ömer ALANKA****2019, 136 Sayfa: 133****Jüri: Doç. Dr. Ömer ALANKA****Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Etem ZİNDEREN****Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet GÜNEK**

Bu çalışma Azerbaycan basınında XIX. yüzyıldan günümüze kadarki dönemde yaşanan önemli dönüm noktalarını ele almaktadır. Çalışmada Azerbaycan basınına nasıl ve hangi şartlarda ortaya çıktığı, aynı zamanda gelişim süreci anlatılmıştır. Bunların yanı sıra basının ortaya çıktığı dönemde Azerbaycan ve Kafkasya'daki tarihi, siyasi, coğrafi ve kültürel duruma da değinilmiştir. Çünkü o dönemlerde Azerbaycan'da gazete veya dergi yayınlamak siyasi ve tarihi açıdan hiç de kolay olmamıştır. Çarlık döneminin Ekinci, Molla Nasreddin, Füyuzat gibi isimleri, Cumhuriyet döneminin istiklal, bağımsızlık arayışları, Sovyet dönemindeki Azerbaycan kültürünü korumaya çalışan gazetecilik ve yeniden kurulan Azerbaycan'ın özgür gazeteleri her döneme ayrı bir çeşitlilik katmaktadır. Hasan Bey Zerdabi, Celil Memmedguluzade ile başlayıp daha sonra Mehmet Emin Resulzade'nin demokratik cumhuriyetinde vücut bulan Azerbaycan gazeteciliği Sovyet döneminde zorlu sansür şartları altında çalışmasına rağmen her zaman Türkçülük, İslamcılık gibi ideolojilere sadık kalmıştır. Sonuç olarak koruduğu bu ilkeleri 1991 yılında yeniden bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan Cumhuriyetine taşımıştır. Çalışmada Azerbaycan basını dört farklı dönem olarak incelenmiştir. Bunlar Çarlık Rusyası, Cumhuriyet, Sovyet ve Modern dönemlerden oluşmaktadır. Araştırılan her bir dönemdeki siyasi ve tarihsel duruma değinilmiş, dönemin önemli gazete, dergileri ve Azerbaycan gazeteciliğinde önemli rol oynamış isimler hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada hakkında bahsedilen bazı gazete ve dergilerin fotoğrafları da bulunmaktadır. Bu araştırmada Ekinci, Molla Nasreddin, Azerbaycan, İstiklal, Kommunist, Azerbaycan

Kadını, Kirpi, Pioner, Yeni Müsavat, Ses, Ayna, Yeni Azerbaycan gibi her döneme ait gazete ve dergilere değinilmiş ve detaylı araştırması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Basını, Sovyet Dönemi, Cumhuriyet Basını, Hasan Bey Zerdabi, Mehmet Emin Resulzade

ABSTRACT

MASTER THESIS

**FROM NINETEENTH CENTURY TO PRESENT AZERBAIJAN PRESS:
PRECURSORS, SUCCESORS AND IMPORTANT MILESTONES**

Nijat PİRİZADE

Advisor: Assist. Prof. Dr. Ömer ALANKA

2019, Page:133

**Jury: Assoc. Prof. Dr. Ömer ALANKA
Assist. Prof. Dr. İbrahim Etem ZİNDEREN
Assist. Prof. Dr. Abdulsemet GÜNEK**

This research encompasses the important milestones of Azerbaijan's journalism that have been carried out from the XIX century until today. The emergence of Azerbaijan's journalism under certain conditions as well as its development process is explained in this study. In addition to this, the historical, political, geographical and cultural conditions in Azerbaijan and the Caucasus have also been discussed because it was not easy to publish newspapers or magazines in Azerbaijan at that time. A few names from the Tsardom period such as Ekinci, Molla Nasreddin and Füyuzat the independence period of the Republican era, the search for independence, Journalism that tried to protect Azerbaijan's culture in the Soviet period, and the free newspapers of the re-established Azerbaijan add a different diversity to each period. Hasan Bey Zerdabi started with Memmedkuluzade and was later on embodied in the democratic republic of Mehmet Emin Resulzade, always remained loyal to the ideologies such as Turkism and Islamism despite the difficult censorship conditions in the Soviet era. As a result, these principles were preserved and were transferred to the re-established Republic of Azerbaijan in 1991. In this study, Azerbaijan's journalism has been examined in four different periods. These consist of Tsarist Russia, Republic, Soviet, and the Modern era. The political and historical situations in each period have been discussed and the important newspapers, magazines, and the names that played an important role in Azerbaijani journalism of each

period have been provided. A few photographs of mentioned newspapers and magazines have also been included in the study. Furthermore, newspapers and journals of every period such as Ekinci, Molla Nasreddin, Azerbaijan, Istiklal, Kommunist, Azerbaijan Woman, Kirpi, Pioneer, New Musavat, Ses, Ayna, and New Azerbaijan have also been mentioned and detailed research has been carried out.

Key Words: Azerbaijan Press, Soviet Period, Republic Press, Hasan Bey Zerdabi, Mehmet Emin Resulzade

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Ekinci gazetesi, 1875, sayı 2	25
Resim 2. Şergi Rus gazetesi, 1903.....	40
Resim 3. İrşad gazetesi, 1906	48
Resim 4. Füyuzat dergisi, 1906	51
Resim 5. Molla Nasreddin dergisi, 1906, sayı 11	54
Resim 6. Molla Nasreddin, 1906, sayı 5.....	55
Resim 7. Açık Söz gazetesi, 2 Ekim 1915.....	60
Resim 8. Kardeş Kömeyi dergisi, 1917	61
Resim 9. İstiklal gazetesi, 1919	69
Resim 10. Besiret gazetesi, 1919	73
Resim 11. İttihad gazetesi, 4 Aralık 1917.....	74
Resim 12. Kommunist gazetesi, 1932	89
Resim 13. Azerbaycan Kolhozcusu gazetesi, 8 Eylül 1933	91
Resim 14. Azerbaycan Kadını dergisi, 4 Şubat 1939	93
Resim 15. Genç İşçi gazetesi, 1 Ocak 1929.....	97
Resim 16. Vışka gazetesi, 6 Mayıs 1928.....	98
Resim 17. Pioner dergisi, 3 Mart 1947	99
Resim 18. Azerbaycan Müellimi gazetesi, 3 Ekim 1946.....	102
Resim 19. Azerbaycan Beden Terbiyesi gazetesi, 24 Ocak 1959	103
Resim 20. Edebiyat ve İncesenet gazetesi, 15 Temmuz 1935.....	104
Resim 21. Güvercin dergisi, Eylül 1958.....	106
Resim 22. Kirpi dergisi, 30 Temmuz 1952.....	107
Resim 23. Bakü gazetesi, 2 Şubat 1984.....	108
Resim 24. Gobustan dergisi, Ocak 1969	110
Resim 25. Gobustan dergisi, Ocak 1969, sayı 1	111
Resim 26. Yeni Müsavat gazetesi, 5 Mayıs 2003.....	116
Resim 27. Ayna gazetesi, 5 Ocak 2005	119
Resim 28. 525'ci Gazete, 1 Şubat 1996	120
Resim 29. Ses gazetesi, 28 Kasım 1999	121
Resim 30. Yeni Azerbaycan gazetesi, 29 Aralık 2018	122

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu araştırma Azerbaycan basını üzerine yapılmıştır. Çalışmada ele alınan konu Azerbaycan'da yazılı basının tarihidir. Araştırmanın kapsadığı tarihi süreç ise XIX. yüzyıldan günümüze yani 2019 yılına kadar sürmektedir. Çalışmanın konusuna ana hatları ile bakacak olursak burada ele alınan olaylar Azerbaycan basınında yüzyıllardan beri ses getiren ve devrim nitelikli olaylardır. Bunlar ise ilk gazete ve dergiden başlamak üzere günümüz Azerbaycan'ına kadar birçok olayı kapsamaktadır. Çalışmanın birinci bölümü Azerbaycan basınının ortaya çıktığı ilk dönemi, aynı zamanda XIX. yüzyılda Çarlık Rusyası ve Azerbaycan'da yaşanan siyasi, kültürel, ekonomik durumu ele almaktadır. İkinci bölüm Azerbaycan'da 1918 yılında kurulan ve 23 ay devam eden Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti zamanındaki gazete ve dergilerden, onların ortaya çıktığı dönemdeki siyasi durumdan bahsetmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümü en uzun süren dönem olarak Azerbaycan basınının 1920-1990'lı yıllardaki Sovyet dönemini konu edinmekte ve son olarak dördüncü bölüm ise tekrardan bağımsızlığa ulaşılan bir dönemde Azerbaycan basınına anlatmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu tez çalışmasının amacı Azerbaycan basın tarihi ile ilgili Türkiye'de sosyal bilimler alanında akademik bir kaynak oluşturmaktır. Araştırma XIX. yüzyıldan günümüze Azerbaycan basın tarihini ele aldığı için bu denli bir çalışmanın yapılmasının Türkiye'deki akademik ortam için gerekli olacağı amaçlanarak yola çıkılmıştır. Özellikle Azerbaycan basın tarihini kapsamlı ve detaylı bir biçimde ele alan her hangi bir bu tarz çalışmanın bulunmaması bu tezin önemini daha da arttırmaktadır. Ayrıca araştırmada kullanılan kaynakların Azerbaycan'dan bulunması ve arşiv çalışması sonucu olarak ortaya koyulması da çalışmanın Türkiye'de yapılması açısından zor olduğunu ortaya koyarak bu teze daha fazla değer katmaktadır. Azerbaycan basını ile ilgili yapılan bu çalışma Türkiye'deki akademisyenler, gazeteciler ve araştırmacılar için ulaşılabilir, verimli bir kaynak olmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın önemlilik derecesi araştırılırken diğer bir yandan da Azerbaycan ve Azerbaycan basın tarihinin Türkiye'deki önemi ele alınmış, hem tarihi, siyasi, hem de etnik ve coğrafi bakımdan yakın olan bu ülkelerin gazetecilik alanının da daha fazla bilgi paylaşımına gerek duyulduğu ön görülmüştür.

ARAŞTIRMANIN MATERYAL VE YÖNTEMİ

Nitel bir araştırma biçimi ile yönetilen bu çalışma öncelik olarak veri toplama tekniği üzerinden yürütülmektedir. Akademik araştırma yöntemlerinden olan nitel araştırma yöntemi sosyal bilimlerin en temel araştırma kavramlarından birini oluşturmaktadır. Nitel araştırma kavramının net olarak kesin bir tanımı bulunmamaktadır. Fakat yine de genel olarak tanımlayacak olursak nitel araştırma bilimsel ve genel olarak sosyal araştırmaların yürütülmesinde gözlem, görüşme, doküman incelemesi gibi tekniklerin kullanılmasıyla öngörülen hipotezlere ulaşmayı veya onları çürütmeyi hedefleyen bir yöntemdir. Nitel araştırmaların sonucu her zaman öngörüldüğü şekilde bitmeyebilir. Bu araştırma yönteminde rakamlardan çok anlamlar ve olgular önem taşımaktadır. Nitel araştırma yöntemini diğer araştırma yöntemlerinden ayıran birçok özellikler vardır. Fakat kısaca anlatmak gerekirse bu yöntemi diğerlerinden ayıran en önemli özelliği esnek bir araştırma biçimine sahip olması, bütüncül yaklaşım ve alternatif veri toplama tekniklerinin kullanılmasıdır. Nitel araştırma yönetiminin üç önemli veri toplama tekniği vardır. Bunlar gözlem, görüşme ve doküman incelemesi teknikleri olarak ayrılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan veri toplama tekniği ise doküman incelemesi veya literatür taraması tekniği olarak bilinen bir tekniktir. Bu teknik genel olarak sosyal bilimlerin alanında daha çok literatür, arşiv araştırması ağırlıklı çalışmalarda kullanılmaktadır. Diğerleri gibi bu teknik de araştırmanın doğruluğunu, geçerliliğini ve özgünlüğünü sağlamaya hizmet etmektedir. Bu teknik çalışma ile ilgili bilimsel materyal içeren yazılı, görsel, sözlü kaynaklara ulaşmayı hedeflemektedir. Azerbaycan basın tarihi ile ilgili yazılan bu çalışmada da doküman incelenmesi tekniği sonucu olarak ulaşılan ve kullanılan materyallerin başında Azerbaycan Milli Kütüphanesi'nin arşivi gelmektedir. Bu tezde Azerbaycan Milli Kütüphanesi'nin gazete ve dergi arşivine ulaşılmış ve araştırma için detaylı çalışmalar yapılmıştır. Aynı zamanda kitap ve yazılı kaynaklar için de genel olarak Azerbaycan'daki kütüphaneler, Azerbaycanca, Rusça ve Türkçe yazılan kitap, makale ve tezler kullanılmıştır. Materyal olarak ele alınan gazete ve dergilerin orijinallerine ulaşılmış ve araştırmalar onlar üzerinden yürütülmüştür.

ARAŞTIRMANIN EVRENİ, ÖRNEKLEMİ VE SINIRLILIKLARI

Bu çalıőmanın evrenini XIX. yūzyıldan bugūne kadar devam eden Azerbaycan yazılı basını oluőturmaktadır. Çalıőmanın evreninin kapsadığı bu dōnem çok būyūk olduğu için araőtırmanın örneklemini tezin adında da belirtildiği gibi bu dōnemde ne çıkan önemli dōnūm noktaları olmuőtur. Yani çalıőmanın örneklemini ele alınan dōrt farklı dōnemdeki Azerbaycan basın tarihinin her dōnemde ne çıkan önemli gazete ve dergilerini aynı zamanda da gazeteci aydınlarını oluőturmaktadır. Bir basın tarihi araőtırması kapsamında olan çalıőmanın örnekleminin bu tarz seçilmesindeki en önemli faktōr Azerbaycan basın tarihine damgasını vuran olaylar olarak belirlenmiőtir. Bu olaylar hem zamanında devrim denecek nitelikte olup, hem de gūnūmūzde o dōnemin manzarasını en iyi Őekilde yansıtmak adına belirlenmiőtir.

ÖNSÖZ

Tarih boyu gazetecilik ve basında yaşanan gelişmeler bu ülkelerin kaderini her açıdan etkilenmiştir. Gazeteciler ve gazetecilik, çoğu zaman istiklal, bağımsızlık gibi ideolojilerin en önemli taşıyıcısı olmuştur. Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da gazetecilik geçmişten bugüne ülkenin tarihini etkileyen ve ona yön veren en önemli olayların merkezinde olmuştur. Çeşitli dönemlerdeki gazeteci aydınlar basılan gazeteler ve bu gelişimlere önderlik etmiştir. Azerbaycan'ın istiklal mücadeleleri bu olayların başında gelmektedir. Sadece istiklal ve bağımsızlık mücadeleleri değil aynı zamanda bilim, eğitim, sanat gibi alanların da gelişmesinde önemli bir rolü de Azerbaycan basını üstlenmiştir. Azerbaycan basın tarihinin öğrenilmesi de hem Azerbaycan gazeteciliği hem de Azerbaycan'ın tarihinin öğrenilmesine hizmet etmektedir. Çalışmada Azerbaycan basın tarihinin yanı sıra gazeteciliğin geliştiği bu dönemlerde Azerbaycan tarihinin siyasi ve kültürel gelişimine de göz atılmıştır. Azerbaycan basın tarihini ele alan bu çalışma hazırlanırken tarihten kaynaklar gösterilmesi için farklı dönemlerdeki gazetelere ulaşılmış ve arşiv taraması yapılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya konulmasında yüksek lisans eğitimim boyunca akademik ve bilimsel bir birikim edinmemeye yardımcı olan, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam sayın Doç. Dr. Ömer ALANKA'ya bilgi ve tecrübelerini paylaştığı için sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım. Tezimin gelişim sürecinde bana akademik alanda katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Etem ZİNDEREN ve tez jürimde bulunan Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet GÜNEK hocalarıma da ayrıca teşekkür etmek isterim. Son olarak da babam Tahir PİRİYEV'e, annem İrade PİRİYEVA'ya ve ikizim Nihat PİRİZADE'ye hayatımın her döneminde yanımda oldukları ve her türlü desteği esirgemedikleri için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Azerbaycan basın tarihini ele almadan önce, XIX. ve XX. yüzyıllarda bölgenin siyasi ve kültürel durumuna göz atmak gerekmektedir. XIX. yüzyıl tarihsel açıdan Azerbaycan için büyük bir önem arz etmektedir. Bu yüzyılda yaşananlar Azerbaycan'ın hem coğrafi hem de siyasi konumunu uzun yıllar etkilemiştir. Diğer bir deyişle Azerbaycan tarihindeki bu süreç Azerbaycan basını açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan toprakları yüzyıllardan beri Kafkasya'nın hem stratejik hem de coğrafi bakımdan en önemli topraklarından biri olmuştur. Bu açıdan Azerbaycan, yüzyıllardır bu coğrafyada olmanın sancılarını derinden yaşamıştır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan'da siyasi durum oldukça karışıktı. Yaklaşık bir asır süren hanlıklar dönemi kapanırken, bu durumu tetikleyen en önemli nedenlerden biri hanlıkların kendi aralarında yaşadıkları siyasi anlaşmazlıklar ve savaşlardı. Ülkenin kuzeyinden güneyine kadar uzanan bu çekişmeler bölgede çalkantılı dönemler doğurmuştur. Kendi aralarında anlaşmazlıklar yaşayan bazı hanlıklar Çarlık Rusyası ve İran gibi ülkelerle ittifak arayışına girmişlerdir. XIX. yüzyılın başlarında ise İran ve Rusya bu topraklara sahip olma uğruna için birbirleri ile savaşmaktan kaçınmamışlardır. Yüzyılın başlarındaki hanlıklar arasındaki parçalanmalar ve siyasi çekişmeler, Rusya ve İran'ın Kafkasya'da hayal ettikleri planlarını gerçekleştirmeleri için bir fırsat olamaya başladı. Artık daha güçlü olan Çarlık Rusyası topraklarını genişletme planlarını yavaş yavaş gerçekleştirmekteydi. İlk sırada Azerbaycan topraklarına sahip olarak Kafkasya'daki stratejik gücü ele almak vardı. Bu çerçevede başta petrol olmak üzere Azerbaycan'ın doğal kaynaklarına da sahip olma düşüncesi ile Rusya, önemli girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Bu topraklara sahip olma planı sadece Rusya ve İran ile sınırlanmıyordu. İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin de Kafkasya'ya dair planları Azerbaycan'dan geçmekteydi. Nitekim Rusya veya İran gibi coğrafik olarak bu bölgeye yakın olan devletlerin bu topraklara sahip olarak güç gösterisi yapma şansları diğer büyük devletlere oranla daha kolaydı. Aynı zamanda buralarda tek güç olmak için İran da bu mücadelenin bir parçası olmak zorundaydı. Bu tarihsel sürece kısaca bakacak olursak yaşananları daha anlaşılır bir duruma getirebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇARLIK RUSYASI DÖNEMİNDE AZERBAYCAN BASINI

1.1. XIX. YÜZYILDA AZERBAYCAN

XIX. yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası işgalci planlarını gerçekleştirmek için istediği güce ulaşmaktaydı. Artık Azerbaycan topraklarına sahip olmak için İran ve Rusya arasında gerginlik son noktaya ulaşmaktaydı. Her iki taraf da geri çekilmek istemiyor ve bu topraklara sahip olmak istiyordu. XIX. yüzyılın başlarında savaş Azerbaycan sınırlarına hem Güney hem de Kuzeyden geldi. “1802 Ekim ayında Kafkasya'nın Baş Komandanı General P. D. Sisianov¹ Güney Kafkasya'da Rusya'nın işgalcilik siyasetini yerine getiren şahıs oldu” (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, 2007, s. 14). Böylece Sisianov'un askerleri Gürcistan sınırlarından başlayarak Azerbaycan tarafına harekete geçtiler. İlk olarak Car-Balaken bölgesine saldıran Sisianov bu bölgeyi Rusya'ya bağlamayı başardı. Ülkeye girmek için güneyden en önemli stratejik mevki ele geçiren Rus ordusu artık rahatlıkla diğer hanlıklara doğru yol aldı. Daha sonra Gence hanlığının da ele geçirilmesi ile birlikte Sisianov'un yolu daha da kolaylaştı ve kısa bir süre içinde diğer hanlıklara doğru da ordusu ile birlikte harekete geçmeye başladı.

1.1.1. XIX. Yüzyılda Tarihi ve Siyasi Durum

Rusların Kafkasya'da yaptıkları diğer komşu devletleri de rahatsız etmişti. 1804 yılı itibarı ile bu olaylardan tedirgin olan İran, askeri önlemler almaya başladı. “İran şahı yetmiş binlik ordusunu Güney Kafkas'ın sınırlarına topladı” (Bakıhanov, 2010, s. 158). Bu ise açık bir savaşın habercisiydi. Aynı yılın Mayıs ayında İran, Rusya'dan askerlerini Azerbaycan'daki bölgelerden uzaklaştırması talebinde bulundu, fakat bu talep cevapsız kaldı. “10 Temmuz 1804'te Rusya ile İran arasında diplomatik ilişkiler durduruldu. 10 yıl süren Rus-İran savaşı başladı” (Nuriyeva, 2015, s. 175). Kafkasya'da Azerbaycan toprakları için yapılan savaş Rusların zaferleri ile sonuçlandı. Savaşın sonucu öncelikle diplomatik yolla çözülmeye çalışıldı. Kafkaslardaki durumu kontrol altında tutmaya

¹ Pavel Dimityeviç Sisianov: XVIII. yüzyılda Çarlık Rusyası Ordusunda hizmet etmiş Gürcü asıllı General

çalışan İngiltere hükûmeti devletlerarasında barış anlaşması imzalanmasının aracısı oldu. *“Taraflar arasındaki görüşmeler 27 Eylül tarihinde Karabağ’da, Gülüstan bölgesinde başladı ve 12 Ekim’de barış anlaşmasının imzalanmasıyla sona erdi”* (Azerbaycan Milli Elmler Akademkyası A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, 2007, s. 32). Anlaşmanın kurallarına göre İran öncelikle Rusya’nın zaferini resmi olarak tanıdı. Gence, Karabağ, Şeki, Şirvan, Guba, Bakü ve Lenkeran hanlıkları, Doğu Gürcistan ve Dagestan Rusya’nın emrine verildi. Azerbaycan toprakları olan İrevan ve Nahçıvan ise İran’ın oldu. Ek olarak ise İran’a Hazar denizinde askeri gemilerini yerleştirme izni verildi. Gülüstan anlaşması, Azerbaycan’ın Kuzey topraklarının Ruslar tarafından işgalinin ilk aşamasını sonlandırdı. Rusya’nın savaştan kârlı çıkması İran’ın Güney Kafkasya’daki tüm planlarını alt üst etmekteydi. Bu yüzden İran ve müttefikleri savaşın bu şekilde bitmesini kabullenmemekte ve yeni planlar hazırlamaktaydı. İran, Gülüstan anlaşmasının şartlarını hiçbir şekilde kabul etmek istemiyordu. Daha sonra İran anlaşmaya yeniden bakılmasını istese de, Rusya’dan karşılık alamadı. İran tarafı Rusya’ya tekrardan saldırmak için doğru zamanı beklemekteydi. Aralık 1825’te Rusya’da yaşanan “Dekabrisler isyanı” İran’ın harekete geçmesi için en uygun zaman oldu. Bu isyandan yararlanmak isteyen İran, Temmuz 1826’da askerlerini Rusya sınırlarına soktu ve bununla da İkinci Rusya-İran savaşı başladı (Eliyarlı, 2010, s. 62). İkinci Rusya-İran savaşı iki sene sürdü ve 1828 yılında başka bir barış anlaşması ile sonlandı. Bu savaş da İran’ın yenilgisi ile sonuçlandı. Tebriz şehri Rus orduları tarafından ele geçirildi ve sonuç olarak yeni anlaşmanın imzalanması gerekiyordu. Yeni anlaşma Tebriz yakınlarında Türkmençay adlı bölgede imzalanmıştı. Anlaşma 10 Şubat 1828 tarihinde imzalandı ve anlaşmaya göre İran Kuzey Azerbaycan’daki toprak iddiasını tamamen unutacak ve buraların Rusya’ya ait olduğunu kabul edecekti. Aynı zamanda Azerbaycan’ın güneyde kalan toprakları da bu anlaşma ile İran’a verildi (Azerbaycan Milli Elmler Akademkyası A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, 2007, s. 39-40). Bununla da Azerbaycan topraklarının ikiye ayrılması resmileşti. Tarihten beri büyük coğrafyaya sahip olan Azerbaycan, o gün itibari ile artık kuzey-güney olmak üzere iki bölgeye ayrıldı. Önce Gülüstan ardından Türkmençay anlaşmaları Azerbaycan’ın asırlardır var olan topraklarını ikiye böldü ve bu durum bugün de geçerliliğini sürdürmektedir. *“Yaklaşık 400.000 km² alanlık arazinin büyük bir kısmı İran’ın bünyesinde kaldı(Bazı kaynaklarda bu kısım 135.000, 142.350, 220.000, 280.000 km² olarak gösterilmektedir). Rusya’ya geçen toprakları ise 114.000 km² olarak*

bilinmektedir (belki de 140.000 km² daha fazla)” (Piriyev, 2006, s. 52). Azerbaycan’ın iki bölgeye ayrılması; Güney Azerbaycan, İran Azerbaycan’ı, Kuzey Azerbaycan ve Rusya Azerbaycan’ı gibi tanımlamaları ortaya çıkarmıştır. Bu tarihi olayın sonucu olarak günümüzde de İran toprakları içinde yaklaşık 35 milyon Azerbaycanlı yaşamaktadır. Türkmençay Anlaşması’ndan sonra Azerbaycan’ın İran’da kalan toprakları şöyle sıralanmaktadır: Tebriz, Urmiya, Hoy, Deyelman, Maku, Marağa, Binab, Hemedan, Gezvin, Zencan, Erdebil, Eher, Astara, Saingala, Merend, Miyane, Sarab, Mişkin. Bu topraklar güneyde Araz çayı sınırlarından başlayıp Kuzeyde İran Körfezine kadar alanı kapsamaktadır.

1.1.2. Rusya-İran Savaşlarından Sonra Azerbaycan’da İktisadi ve Kültürel Durum

Azerbaycan topraklarının kuzey ve güney olarak ayrılmasından sonra her iki bölgede tarihi, siyasi ve kültürel gelişim farklı bir yol izlemiştir. Kuzey Çarlık Rusyasından Güney ise İran’dan etkilenerek tarihsel gelişimini sürdürmüştür. Kültürel gelişim sosyal ve iktisadi gelişime paralel olarak devam etmiştir. XIX. yüzyılın ortalarında Azerbaycan iktisadi olarak Rusya’nın etkisindeydi. Bu durum ülkenin her alanını etkilemekteydi. Hem iktisadi hem sosyal hem de kültürel alan bu sömürgeciliğin bir parçası olmaya başladı. Diğer bir yandan da Rusya sayesinde Azerbaycan’da kapitalizm gelişmeye başladı. Tüm Rusya topraklarında tek bir para biriminin geçerli olması ticari ilişkilerin alanını da genişletti. Ama bir taraftan da Rusya kendi sömürgecilik siyasetinin bir parçası olarak Azerbaycan’dan çok fazla vergi almaya ve ülkeyi maddi açıdan bağımlı hale getirmeye çalışıyordu. Fazladan alınan vergilere karşılık olarak halk ayaklanmaları Rusya’yı tedirgin etmekteydi. *“Sonuç olarak 1947 yılında “Kentli Esasnemeleri” diye Azerbaycan’daki toprak sahibi ve vergi verenlere yeni bir yasa uygulandı ve bu yasaya göre artık Azerbaycanlı mülkiyetçilerin toprakları üzerindeki hakları yasal olarak tanınıyor, daha az ve sistematik bir vergi ödeme sistemine tabi tutuluyorlardı”* (Bünyadov, 1994, s. 588-591). Bu reform az da olsa köylülerin durumunu iyileştirmişti. Maddi sorunların çözülmeye çalışılması da diğer alanların gelişimine yol açmıştı.

XIX. yüzyıl ilerledikçe asrın başlarındaki durum iyileşmekteydi. *“Bu yıllarda Azerbaycan topraklarında savaşların ve askeri operasyonların durdurulması ülkede*

diğer kültürel alanların gelişimi için önemli bir ilerleme olmuştur” (E. E Qocayev, 2004, s. 157). Fakat yine birçok alan istenilen düzeyde gelişmemektedir. Yüzyılın başlarında okullar iyi eğitim vermemekte, bu da dönemin önde gelen düşünür ve aydınlarını rahatsız etmekteydi. Dilini, tarihini, edebiyatını bilmeyen bir halkın da kaybolması son derece olağandır. Bu yüzden dönemin aydınları duruma çare aramaktaydı. Ülkedeki okullar genellikle medrese şeklindeydi ve çocuklara dünyevi bilimlerle ilgili fazla bir şey öğretilmiyordu. Okulların büyük bir kısmında ana dili ve edebiyata gereken dikkat ayrılamamaktaydı. M. F. Ahundov’un ilk eserleri basılana kadar Azerbaycan dilinde kitap basılmamıştı. Durumu düzene sokmak için dönemin aydınları olan A. Bakıhanov 1832 yılında Bakü’de dünyevi okul projesi hazırladı. Projede Azerbaycan, Fars ve Rus dillerinin öğretilmesi ve bunların yanı sıra tarih, coğrafya, matematik gibi derslerin verilmesi de planlanmaktaydı. Fakat Çarlık Rusyası genel olarak ana dilli eğitime karşı olduğu için bu projeyi kabul etmedi. Onun yerine kendilerinin istediği tarzda okullar kurulmaya başladı. Bu okullarda başlıca dil Rus dili olmakta ve dünyevi eğitimler de yer almaktaydı. Tüm bunlara rağmen dönemin aydınları milletin “uyanması” ve ulusal bilincinin gelişmesi için gece gündüz durmadan çalışıyorlardı.

XIX. yüzyılın ortasından itibaren Azerbaycan’da kültürel gelişmeler hızla ilerleme kaydetmeye başladı. Bu dönemde Azerbaycan’da genel olarak medeniyet iki aşamada gelişmekteydi. Birincisi yeni tipli okulların, milli basın, milli tiyatrunun kurulması girişimleridir. İkincisi de ulusal bilincin oluşmasında aydınların yaptığı çalışmalardır. 1850’li yıllarda Azerbaycan’da yüzeyle yerli okul eğitim vermeye başlamıştı. Bakü, Şamahı, Şuşa gibi şehirlerde edebi dernekler kurulur, okulların yanı sıra dini medreseler de ücretsiz eğitimler verilmekteydi. Avrupa’da eğitim almış Azerbaycanlılar ülkeye gelerek buradaki eğitim sistemini değiştirmeye çalışıyorlardı. Özellikle edebiyatın gelişimi ve tarihle ilgili yapılan derin araştırmalar bu döneme denk gelmektedir. Dönemin aydınlarından olan tarihçi Abbasgulu Aga Bakıhanov Azerbaycan tarihinin yazıya dökülmesi ile ilgili birçok yeniliye imza atmıştır. Bakıhanov’un, 1841’de Fars dilinde yazdığı ve daha sonra 1843’te Rusçaya çevrilen eseri “Gülüstani-İrem” Azerbaycan tarihi için eşi benzeri olmayan bir değere sahiptir. Bakıhanov, kitabında en eski zamanlardan 1813’e kadar gelen bir zaman diliminde Azerbaycan tarihini ele almıştır. Bakıhanov’a göre tarihi öğrenmek insanların milliyetçi ve vatanseverlik ruhlarını tekrardan ortaya çıkaracaktır. İstiklale, milli mücadeleye doğru gitmenin bir yolunu tarihi

bilmekten geçtiğini savunmaktaydı. Bu dönemde aynı zamanda Azerbaycan edebiyatı da hem eski geleneğini devam ettirmekte hem de yeni yollar ve edebi okullar ortaya çıkmaktaydı. Yüzyılın başlarında A. Bakıhanov, M. Ş. Vazeh, G. Zakir, M. B. Nedim gibi şairler romantik edebiyatı oluşturmakta ve Fuzuli'nin geleneğini devam ettirmekteydiler. Bu dönem için en önemli edebi olay satirik şiirin temellerinin atılmasıdır. Zamanla bu satirik düşünce tüm edebi hayatı saracak ve halkı milli uyanışa, milli istiklale götüren yollardan biri olacaktı. Eserlerde satirik bakış Azerbaycan edebiyatında eski zamanlardan bulunmaktaydı. Fakat bu özgür bir tür olarak XIX. yüzyılın 30-50'ci yıllarında kendi yolunu bulmaktadır. Bu dönemlerde şairlerin eleştiri hedefleri Çar hükûmetinden Azerbaycan'da görevlendirilen devlet memurları ve onlarla işbirliği yapıp, yolsuzluk, adaletsizlik gibi bir takım olayların gerçekleşmesinde pay sahibi olan adamlardı. Şairler halkın itiraz sesini bu şekilde dile getirmeğe çalışıyorlardı.

1.1.3. XIX. Yüzyılda Azerbaycan Tiyatrosu, Musikisi ve Mimarlığı

Kültürel değerlerden bahsediyorsak tiyatro, musiki, mimarlık gibi alanlara değinmeden geçemeyiz. XIX. yüzyılda, özellikle de ikinci yarısından itibaren musiki, mimarlık, gibi alanlarda çalışmalar artmakta ve milli tiyatronun temelleri atılmaktaydı. Halk âşık musikileri daha çok yazılmakta, şarkıların şiirlerinde vatanseverlik gibi duygular öne çıkarılmaktaydı. *“Rusya da Azerbaycan musikisini merakla takip ediyordu. 1818-1819 yıllarında Heşterhan'da basılan musiki dergisinde Gubalı Feteli hana ithaf olunmuş Azerbaycan şarkısının notalarla yazılmış metni basılmıştır”* (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, 2007, s. 130). Bu olaydan sonra Azerbaycan halk musikisine Rusya'nın ilgisi daha da arttı. Dönemin mimarlığı Rusların şehir planlama ve mimarlık geleneğine uygun olarak gelişmekteydi. Bunun ana nedeni de Rusya'nın buradaki büyük şehirlerin gelişimine dikkat ayırması ve kendi mimarlık medeniyetini buralarda yaymasıdır. *“1865 yılında Bakı Bulvarı inşa edilmeye başlamıştır. 1886'da ise artık Bakü'nün ikinci kale kapıları inşası tamamlanmıştı”* (Nuriyeva, 2015, s. 211). Mimarlıktan ziyade bu dönemde minyatür ressamlığı ve duvar resimleri sanatı da iyi şekilde gelişmekteydi. Duvar ressamlığı Azerbaycan tarihinde özel bir yere sahiptir ve XIX. yüzyılda da aynı geleneğin devam etmesi tesadüf değildir. Bu sanatın tarihi daha eski zamanlara, Şeki Han Sarayı'na kadar ve ondan da eskiye dayanmaktadır. Bu dönemde aynı zamanda Şeki Han Sarayı'ndaki resimler yeniden

restore edilmiştir. Bu durumu 1850’li yıllarda Azerbaycan’da bulunmuş ve Şeki Han Sarayına giden Fransız yazar Alexandre Dumas² şöyle izah etmektedir: “*Sıra dışı nakışları olan, özenle yapılmış bu sarayı sadece bir fırça ve tuvalle açıklamak mümkündür*” (Dumas, 1962, s. 385). XIX. yüzyıl Azerbaycan tiyatrosunun gelişimi için de önemli bir süreçtir. İlk tiyatro girişimleri bu yüzyıldan başlamış, çocuklar için yapılan kukla tiyatroları yaygınlaşmıştır. İlk yıllarda tam donanımlı tiyatro oyunları olmasa da bir perdeli piyesler, halk temaşaları, halk oyunları oynanmaktaydı. Azerbaycan’da sahnelenmeden önce M. F. Ahundov’un eserleri Rusya tiyatrosunda oynanmaya başlamıştır. “*1852 yılında Tiflis’te Rus tiyatrosu “Hekayeti hırs Kuldurbasan” piyesini ve Ahundov’un “Hekayeti Msüyö Jordan hekimin-nebatet ve derviş Mesteli şah Cadukuni Meşhur” piyesini ise Petersburg’da sahnelettirmiştir*” (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, 2007, s. 130). 23 Mart 1873 tarihinde ise Bakü’de “Sergüzeşti veziri hani Lenkeran” komedyası tiyatrodaki sahnelenerek Azerbaycan tiyatrosunun temelleri atılmıştır.

1.2. XIX. YÜZYIL AZERBAYCAN BASINI

Toplumun gelişmesi, insanların aydınlanması ve ulusal bilincin ortaya çıkmasında medyanın gücü her zaman tartışılmaz bir yere sahip olmuştur. XIX. yüzyılın ortalarında Rusya’nın içerisinde bulunan diğer halklar gibi Azerbaycan’da da artık siyasi ve medeni uyanış gerçekleşmekteydi. Edebiyatın, tarihin, tiyatronun, kültürel ve bilimsel alanların gelişmesi milli basın da ortaya çıkmasını hızlandırmaktaydı. Böyle bir dönem basınsız gelişemezdi. Hatta medyanın bu kadar güçlü olması ve onun dördüncü güç olarak adlandırılması tesadüf değildir. Her zaman değişimin merkezi medyadan geçmiştir. Basının topluma katkısı sadece haber vermek veya bilgilendirmek değildir. Medya halkın gören gözü duyan kulağıdır. İnsanlara yol göstericidir. O yol ki, onları istiklale çıkaracak, bağımsızlığa götürecektir. Dönemin Azerbaycanlı aydınları da bunun farkındaydılar. Onların istediği Çarlık Rusyası tarafından “uyutulan”, gözleri kapatılan insanları bu uykudan uyandırmak ve onlara doğru yolu göstermekti. Sömürge zulmünden sadece aydınlanarak çıkmanın mümkün olduğu açıkça ortadaydı. Gereken tek şey bu yolda halka ışık tutacak insanların ortaya çıkması ve onlara önderlik etmesiydi.

² Alexandre Dumas: Dünyaca ünlü Fransız roman yazarı

1.2.1. XIX. Yüzyılda Azerbaycan'da İlk Gazetecilik Girişimleri

XIX. yüzyılın ikinci yarısında artık doğru zaman gelmişti. Dünyada ve Rusya'da gerçekleşen siyasi olaylar Azerbaycan için de aynı düzeyde geçerliydi. Rusya imparatorluğu işgalinde olan halklar artık neyin ne olduğunu farkında ve bu sömürgeci kurtulmak için yollar aramaktaydı. Milli uyanış Rusya'nın her yerini sarmakta ve imparatorluk için tehdit oluşturmaktaydı. Azerbaycanlı düşünür ve aydınlar da bu uyanışı kendi memleketlerinde gerçekleştirmek için en doğru yolun milli iradeye hizmet edecek basın kurulmasında olduğunu düşünüyorlardı. O dönem için bunu yapmak o kadar da kolay olmayacaktı. Çarlık hükûmeti de basının nasıl bir güç alanı oluşturabileceğinin farkındaydı. Bunun Azerbaycan gibi imparatorluğun uç noktalarındaki ülkelerde gelişmesine karşıydılar. Çünkü özgür Azerbaycanlılardan ibaret milli basın, olaylara hiç bir zaman Rusya'nın istediği açıdan bakmayacaktı. Milli basın milli uyanışa, milli uyanış da istiklale giden yolun anahtarıydı. Bunu Azerbaycanlı aydınlar kadar Ruslar da anlamaktaydı. Bu yüzden XIX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da özgür basının olmaması için ellerinden geleni esirgememekteydiler. Rusya, Azerbaycan'ı ele geçirdikten sonra sadece askeri yolla değil, aynı zamanda ideolojik yani medya yoluyla da işgalcilik siyasetini bu halkların üzerinde uygulamanın peşindeydi. Yani silah zoruyla buralara sahip olabilirdi ama uzun süreli kalmak için daha farklı bir güce ihtiyaç vardı. Daha kalıcı bir güce, beyinlere ulaşacak, korkuyu değil, "merhameti" yönetecek bir güce ihtiyaç duyulmaktaydı. Yalnız ikna yöntemiyle bu kadar büyük bir arazideki halkları yönetmek mümkün olabilirdi. Yani normal bir silahla yapılanın ötesinde beyinleri yıkayacak bir ideolojik silaha ihtiyaç vardı ve bu silah basın ve medyanın gücü, insanları inandırmanın gücüydü.

Bunu gerçekleştirmek için Rusya'nın ilk yaptığı şey Tiflis'te çıkan ve Azerbaycan halkına hitap edecek "Tiflisskiy Vedomosti" gazetesiydi. Bu dönemde Kafkas'ın idari ve kültürel merkezi Tiflis şehriydi. Buralar için ilk gazete de Tiflis şehrinde basılmaktaydı. Bu gazete Kafkas'ta Rus dilinde basılan ilk gazete olarak tarihe geçmiştir. 1828 yılında basılan gazete Azerbaycan tarihinde Azerbaycan'ca yazıları olan ilk gazete olarak bilinmektedir, fakat bunu Azerbaycan basınının temeli olarak gösteremeyiz. Çünkü bu gazete tamamen Ruslar tarafından basılan ve onların idaresi altında olan bir yayın organıydı. Yani Azerbaycan'ın gazetesi diye bileceğimiz bir niteliğe henüz tam olarak

sahip değildi. “Bu gazetede Azerbaycan ile ilgili makaleler basılıyordu. “Abbasabad muhasiresinin tarihi” , “Muasir tarih. Azerbaycan”, “Karabağ eyaletine tarihi bakış”, “Car Balaken vilayetlerine seyahet” başlığı altında basılan makalelerde Ruslar Azerbaycan’ı yeniden öğrenmekteydiler” (Aşırılı, 2009, s. 5). Bu başlıklar altında çıkan makalelerde Azerbaycan’la ilgili bilgiler verilmekte ve Azerbaycanlıların hayat tarzlarından söz edilmekteydi. Aynı zamanda bu gazetede Azerbaycan’ın sözlü ve yazılı edebiyatı ile ilgili konular ve makaleler de yayınlanmaktaydı. Yani gazete genel olarak kültür ve edebiyata hizmet ediyordu. Gazetede bazen Azerbaycanlı yazar ve düşünürlerin de makale ve eserlerine yer ayrılmaktaydı. Gazetede A. Bakıhonov’un batı dillerinden çevirdiği eserler yayınlanmaktaydı. “Onun “Derbendname” adlı çevirisi hakkında gazetenin 1829 yılında basılan 44 numaralı sayısında şöyle yazılmıştır: Gerekli kaynakların çevirisi Kafkas’ın bu taraflarının haberini yenedünyaya yayar...” (Şahverdiyev, 2006, s. 6). Rus dilli gazete olarak yayına başlayan “Tiflisskiy Vedomosti”nin daha sonra Kafkas’ta yaşayan halkların dillerinde ek sayıları basılmıştır. “1829 yılında Gürcü, 1930’da Ermeni ve nihayet 1932 yılında da Azerbaycan Türkçesinde ekler yayınlanmıştır” (Aşırılı, 2009, s. 5). Bu dillerden ziyade gazetenin Fars dilinde sayıları da basılmaktaydı. Azerbaycanca yayınlanan gazetenin ismi Tiflis Ehbarı olarak adlandırılmaktaydı.

1.2.2. Tiflis Ehbarı Gazetesi

Bu gazete Azerbaycan Türkçesinde yayınlanan ilk gazetedir. Gazete Tatar Ehbarı adı ile de bilinmekteydi. Tiflis’te basılan gazeteyle aynı zamanda Tatar gazetesi denilmesinin nedeni Rusların Azerbaycanlılar için bazen Tatar kelimesini kullanmasıdır. Bu yüzden de bu dönemde Tatar gazetesi, Tatar dili gibi kelimelere rastlanmaktadır. Gazetenin ilk sayısı 1832 yılının ocak ayında basılmıştır. Gazetenin redaktörünün aslen Gürcü olan P. S. Sankovski olduğu bilinmektedir. Sankovski, Tiflisskiy Vedomosti gazetesinin editörlüğünü yapmaktaydı ve doğal olarak da Azerbaycan dilinde basılan gazetenin de editörüydü. Rusyalı yazar A. S. Puşkin kendisinin “Erzurum Yolculuğu” adlı kitabında bu gazete ve onun editörü hakkında da bilgiler vermektedir. Puşkin 1830’lu yıllarda Tiflis’e gelmiş, Kafkasya’yı gezmiş, daha sonra da Türkiye’ye Erzurum’a gitmiştir. Seferden döndükten sonra hatıralarını yazdığı “Erzurum Yolculuğu” kitabında da Tiflis’te olduğu zamanlardan bahsederken buradaki meşhur gazeteyle de değinmiştir.

Puşkin, kitabında gazete ile ilgili şöyle söylemiştir. İki haftalık bir sürede Tiflis'te buldum. Oradaki insanlarla ve toplumla tanıştım. Tiflisskiy Vedemosti'nin editörü Sankovski bana bu ülke ve yönetim hakkında ilginç bilgiler verdi (Puşkin, 2001, s. 34). Aslında Tiflisskiy Vedemosti Azerbaycan dilinde basılmadan önce Azerbaycanlılar için fars dilinde yayınlanmaya başlamıştı. Fakat kısa bir süre sonra gazetenin Farsça basımı durduruldu. Bu durumu Kafkas'ın baş hâkimi baron Rozen, Rusya Maarif Bakanlığına yazdığı mektupta şöyle izah etmektedir. *“Gazetenin abonelerinin sayı az olduğu için basın durulmuştur... Çünkü Azerbaycan ve Kafkasya'da az kişi Farsça bilmektedir. Biz gazeteyi yeniden başlatacağız ama bu defa Fars değil Tatar(Azerbaycan) dilinde”* (Şahverdiyev, 2006, s. 8). Ocak 1832 tarihi itibari ile yayına başlayan gazete aynı Rus sayılarında olduğu gibi haftada bir kere yayınlanmaktaydı. Gazetenin yıllık abonelik hakkı o dönemin parasıyla sekiz gümüş manat olarak belirlenmişti. Gazeteyi almak isteyenlerin direkt Sankovski'nin kendisine ya da yerli hükûmet dairesine başvurmaları gerekmektedir. Gazetenin Rusça sayılarında olduğu gibi burada da farklı konularda makaleler yayınlanmaktaydı. Bu konular üç başlıkta toplanıyordu:

- 1) Devlet tarafından Kafkas Müslümanlarına verilen ödüller.
- 2) Asyalılar için ilginç ve anlaşılır olan yerli ve yabancı haberler.
- 3) Yerli halk arasında Avrupa'daki eğitim ve devlet sistemine merak uyandıran haberler (Aşırılı, 2009, s. 6).

Gazetede aynı zamanda haberlerin yanı sıra edebi eserlere de yer ayrılmaktaydı. Bunlar Azerbaycanlı yazarların şiirleri, edebi tartışmaları ve bunun gibi konulardan oluşmaktaydı. Halk destanı olan Koroğlu'ndan da bazı hikâyeler zaman zaman gazete sayfalarında gözükmekteydi. A. Bakıhanov ve onun gibi birçok Azerbaycanlı edebiyatçı ve düşünür gazete ile işbirliği yapmaktaydılar. Tiflisskiy Vedemosti yayınlanmaya başladığı ilk günlerden itibaren sadece Kafkas'ta değil Türkiye ve İran gibi komşu ülkelerde de okunmaya başlandı. Özellikle de Azerbaycan'ca çıkan sayıları bu ülkelerde ciddi rağbet görmekteydi. Gazete Ruslar tarafından yönetilse de yine bu durum iktidarı rahatsız etmekteydi. Bu yüzden de Kafkas'taki durumu kontrol etmek için gazetede denetimi arttırmak yukarılar için zorunlu hal oldu. Zaten başından beri var olan denetim daha da sık uygulanmaya başlandı. Bunun için Rusya hükûmeti gazetede devletin siyasi görüşlerinin de yer ayrılmasını istemekte ve uygulamaktaydı. Gazete devletin yayını

olarak bilinmekte ve Çarlık Rusyasına hizmet etmekteydi. Tiflisskiy Vedomosti 1833 yılına kadar yayınlandı. Yayının durdurulmasının nedeni gazetenin editörü Sankovski'nin 1832 yılında hayatını kaybetmesiydi. Ondan sonra gazetenin birkaç sayısı basılsa da aynı anda üç dilde çıkan bir gazeteyi yönetmenin zorluğunu kimse üstlenmedi ve böylece Kafkas'ın ilk gazetesi de tarihin sayfalarına karıştı. Tiflisskiy Vedomosti sonuç olarak bir Azerbaycan gazetesi olmasa da burada yayınlanan bazı makale ve yazılar Azerbaycan'ın değerlerini taşımaktadır. Örneğin A. Bakıhonov'un "Erdebil Mescidinin Tasviri" adlı makalesi Azerbaycan'ın tarihi değerlerinden olan Şeyh Sefi abidesine ve orada bulunan tarihi kütüphaneye yazılmıştır (Vedomosti, 1828). Gazetenin 16'cı sayısında ise Sankovski tarafından bu kütüphane Erdebil Kütüphanesi ile karşılaştırılmaktadır. Aynı zamanda gazetenin 1830 Ağustos ayında basılan 69'cu sayısında da Azerbaycan'ın en eski mimarlık anıtlarından olan "Şahbulak" ve "Şuşa" kaleleri de anlatılmaktadır.

1.2.3. Zakavkaskiy Vestnik Gazetesi

Tiflisskiy Vedomosti'nin kapatılması ile birlikte Kafkasya'da gazete yayını bir süreliğine durduruldu. Bu bağlamda buralardan yayın yapan bir gazeteye ihtiyaç duyulmaktaydı. 1838'ten 1841'e kadarki bir süre zarfında ne Azerbaycan'la ne de Kafkasya ile ilgili süreli yayın yapan bir gazete basılmadı. Nihayet 1841 yılında "Zakavkaskiy Vestnik" adı altında yeni bir gazete yayına başladı. Bu gazetenin de yayın yeri Tiflis şehriydi ve gazete Rus dilinde basılıyordu. İlk günlerinde sadece Rus dilinde yayın yapmaya başlayan gazete iki bölümden oluşmaktaydı. Birinci bölümde devlet belgeleri ve resmi duyurular yayınlanmaktaydı. İkinci bölümde ise iktisadi ve kültürel haberler, Rus edebiyatı ile ilgili makaleler yer almaktaydı. Daha sonralar yayınlanan edebi makaleler her millete göre değişiklik göstermeye başladı. 1845 yılından sonra ise gazetenin Gürcü ve Azerbaycanca sayıları da yayına başladı. Gazetenin Azerbaycanca çıkan sayısı "Kafkasya'nın Bu Yerlerinin Haberleri" adı altında basılmaktaydı. Gazetenin ikinci bölümüne daha fazla dikkat ayrılmaktaydı. 1847 yılında yayınlanan sayısında bunun açıklaması şu şekilde yapılmaktadır. Gazetenin ikinci bölümünün oluşturulmasının amacı okuyucuları Kafkasya'nın dünü ve bugünü ile tanıştırmaktır. Burada Azerbaycan, Gürcü ve Ermeni dillerinden çevrilmiş tarihi makaleler, küçük hikâyeler, seyahat yazıları yer alacaktır. Gazetede sıklıkla Azerbaycan'la ilgili haberlere yer ayrılmaktaydı. 1845 yılı itibarıyla Azerbaycan petrol sanayisi ile ilgili makaleler yazılmaya başladı. Bu tür

makaleler de Azerbaycanca basılan bir yayında ilk defa yer almaktaydı. Aynı zamanda pamukçuluk ve diğer sanayi alanları ile ilgili haber ve makaleler de yayınlanmaktaydı. Azerbaycanca yapılan yayında gazete bölümleri Rusya'dakinin aynısıydı ve ek olarak da ev, kira ilanları basılmaktaydı. Tam olarak net olmayan bilgiye göre gazete 1846 yılında kapatılmıştır. Gazetenin editörü Platon İoseliani, çevirmeni ise Babacan Lazarev olmuştur (Şahverdiyev, 2006, s. 14). Tiflisskiy Vedemosti ve Kafakazskiy Vestnik XIX. yüzyılın başlarında Azerbaycanca yayın yapan gazetelerdi. Her ne kadar Azerbaycanca yayın yapsalar da veya buralar ile ilgili haberler ve makaleler yayınlasalar da bu gazeteler Azerbaycan milli basınının temeli olarak görülmemektedir. Çünkü bunlar Çarlık Rusyasına bağlı ve Ruslar tarafından yönetilen gazetelerdi. Bu gazeteleri Azerbaycan basınının temeli olarak göremesek bile yine de silip atamayız. En azından Azerbaycanca yayınlanan bu gazeteler ve onlarla işbirliği yapan Azerbaycanlı gazeteci ve aydınlar ileride Azerbaycan basınının oluşturulması için temel girişimlerde bulunmaktaydılar. Bu tarz girişimler yüzyılın sonlarına doğru gelişmekte olan Azerbaycan basınının temel taşlarını oluşturmaktaydı. O taşlar ki zamanla Ekinci gibi bir gazete oluşturacaktı. Çünkü hiçbir tarihi olay aniden ortaya çıkmamıştır.

1.2.4. Azerbaycan'da Milli Basınının Ortaya Çıkması

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan'da hayatın her alanında gelişmeler boy göstermekteydi. Özellikle de kapitalizm ilişkilerinin genişlemesi ülkenin her yerine yansımaktaydı. Bilim, sanayi, iktisadi ve medeni ilişkiler geride bırakılan yüzyıla göre ve XIX. yüzyılın başlarına baktığımızda çok daha iyi yerlere gelmekteydi. Azerbaycan petrol üretimini arttırmaya devam ediyor ve ülke farklı farklı alanlarda kendini geliştirmeyi sürdürüyordu. Bakü'de yeni sanayi alanları ortaya çıkmaktaydı. Tarım sektörü çeşitli alanlara ayrılarak gelişiminin en iyi dönemlerine doğru ilerlemekteydi. Azerbaycan tarlalarından çıkan, üretilen tarımsal ürünler Rusya'nın her yerine satılmaya başlamıştı. Tabii ki de her şey görüldüğü kadar mükemmel olamazdı. Yerli halkın ve köylülerin durumu o kadar da iç açıcı değildi. Kapitalizmin Azerbaycan'a geç gelmesinden ziyade Rus hükûmetinin uyguladığı vergi sistemi de halkın durumunu zorlaştırmaktaydı. Ekonomik sıkıntılar, Ruslar tarafından istismar edilen köylüler, bazı bölgelerde de teknik açıdan gerilik hayatın birçok alanını etkilemekteydi. Rusya'da köylülerin sahip olduğu ekin teknolojisine Azerbaycan'ın birçok yerinde ulaşmak

imkânsız denecek kadar zordu. Rusya'nın 1847'deki gibi reformları devam etmekte ama bu Azerbaycan gibi bölgelere tam anlamıyla uygulanmamaktaydı. Aynı kurallar imparatorluğun her yerinde aynı geçerlilik düzeyine sahip değildi. Bu yüzden Azerbaycan'da iktisadi gelişmeler biraz gecikmekteydi. Fakat yavaş yavaş da olsa bu topraklar da kapitalizmin getirdiği yeni düzenin bir parçası oldu. XIX. yüzyılda başlayan ağır giden ilerleme yüzyılın sonlarına doğru ciddi bir ivme kazanmasa da belli bir düzeyde ilerleme kaydedilmekteydi. Asrın sonlarına doğru ülkede en çok gelişen alan petrol sanayisiydi. Petrolün belirgin bir düzeyde tanınması yabancı sermayedarların da ülkeye gelmesini sağlamıştı. 1879'ta kurulan "Nobel Kardeşleri" petrol şirketi Fransız sermayesinin Azerbaycan sanayisine girmesini sağladı. Petrol, yerli sermayedarlar ve petrol zengini yeni iş adamlarını ortaya çıkarmaktaydı. Bunlar Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Musa Nağıyev, Murtuza Muxtarov, Şemsi Esedellayev gibi Azerbaycanlı petrol zenginleriydi. Petrolden ziyade ülke de farklı alanlarda gelişmelerin elde edilmesinin bir kısmı da petrol zengini H. Z. Tağıyev'in ismi ile alakadardır. Tağıyev, petrolden kazandığı gelirele ülkede birçok okul inşa ettirerek, Azerbaycan'ın eğitim sisteminin gelişimine benzersiz bir katkıda bulunmuştur.

Kapitalizmin gelişimi, farklı alanlarda elde edilen başarılar artık ülkeyi çeşitli yönlerde gelişim aşmasına sokmaktaydı. Eğitim, dil, özgürlük gibi meseleler artık ön plana çıkmaktaydı. Bu dönemde Azerbaycan'da burjuva, aydınlar sınıfını ortaya çıkarmıştır. Çünkü burjuva sınıfı milli düşüncüyü, milli düşünce de Rusya zulmüne karşı özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi arayışını getirmekteydi. Rusya'nın XIX. yüzyılın başında başladığı işgalcilik planlarına karşı bir savunmaya, bir mücadeleye gerek vardı. Çünkü bu işgal yüzyılın başlarında sadece toprakların ele geçirilmesi ile bitmedi. Rusya aynı zamanda kültürel, manevi işgalcilik siyasetini de her fırsatta gerçekleştirmeye devam ediyordu. Bu yüzden Azerbaycanlı düşünüler, edebiyatçılar ve aydınlar öncelikle dilimizi savunmaya, korumaya çalıştılar. Çarlık Rusyası işgal ettiği ülkelerin haklarının eğitim açısından gelişimine karşıydı. Onları Ruslaştırmak ve bilgisizliğe sürüklemeye çalışıyordu. Çarlık Rusyası bu yüzden onlara karşı gelen halk isyanlarını da sert şekilde bastırmaktaydı. Böyle bir zamanda Azerbaycanlı aydınlar, halkın düşünen beyinleri halkı bilgilendirmek, onların eğitim almasını ve gelişmesini sağlamak için ellerinden geleni yapmaktaydılar. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren okullarda Azerbaycan dilinin eğitimi geniş hal almaya başladı. Özellikle de Mirze Feteli Ahundov, Seyid Ezim Şirvani, Seid

Ünsüzade gibi insanların hizmetleri o dönem eşsiz bir yere sahiptir. Fakat bunlar halkın daha da ileriye gitmesi için yeterli düzeyde değildi. Rusya'nın dili yok etme çabası dinmek bilmiyordu. Çünkü bir milletin dilini yok etmek onun milli kimliğini de yok etmek demektir. Dilini kaybeden halk tarihini de geçmişini de kaybetmeye mahkûmdur. Nitekim dili korumanın en güzel yollarından biri de o dilde bir basına, gazeteye sahip olmaktır. Burjuvazi ve aydınlar dili kurtarmanın ve halkı uyandırmanın en iyi yolunun gazeteden geçtiğini anlamaktaydılar. Hasan bey Zerdabi, Necef bey Vezirov gibi isimler kurtuluş yolunu milli basın oluşturulmasında görüyorlardı. Fakat bu işi yapmak o kadar da kolay değildi. Her şeyden önce Çarlık Rusyası bu duruma karşıydı ve bundan da ziyade maddi ve teknik imkânlar böyle bir girişimin gerçekleşmesini zorlaştırmaktaydı. Onu bekleyecek zorluklara rağmen bu zor görevi üstlenen kişi Hasan Bey Zerdabi oldu. Ekinci'ye başlamadan önce Azerbaycan basının temellerini atan kişinin kim olduğuna değinmemizde fayda vardır.

1.2.5. Hasan Bey Zerdabi ve Gazete Çıkarma Girişimleri

Hasan Bey Melikov Azerbaycan'ın Göyçay bölgesinde Zerdab köyünde doğmuştur. İsmindeki Zerdab kelimesi de buradan gelmektedir. Bazı kaynaklar Zerdabi'nin 1837'de doğduğunu belirtilmektedir. Yine de birçok yerde Hasan beyin doğum tarihi 1842 olarak geçmektedir. Doğduğu yer olan Göyçay o zamanlar arazi olarak Bakü Geza'sının³ bir bölgesiydi. Zerdabi, ilk eğitimini mollahanede⁴ almıştır. Hasan bey eğitime 1854 yılında Şamahı'nın pansiyon okulundan devam etmiştir. 1858 yılı itibarıyla ise eğitimini Tiflis şehrinde olan Tiflis Gimnazisi'nde devam ettiren Zerdabi buranı başarılı bir şekilde bitirdikten sonra 1861'de Moskova Devlet Üniversitesi'ni kazanmıştır (Abdullayeva, 2012, s. 5). O dönem için Moskova Üniversitesi çok büyük bir ün ve güce sahipti. Bir Azerbaycanlının da orada eğitim alıp dünyaya açılması büyük bir başarı olarak görülmekteydi. O zaman için üst düzey denilebilecek bir eğitim almasında Zerdabi'nin ailesinin de büyük katkıları olmuştur. Dedesi Rehim Bey ve babası Selim Bey zengin toprak sahiplerindendi. Onların şiir, edebiyat, sanat ve müziğe olan merakları

³ Bakü Gezası- Çarlık Rusyası döneminde Azerbaycan toprakları büyük bölgelere bölünerek Geza denilen kısımlardan oluşmaktaydı.

⁴ Mollahane- XVIII.-XX. yüzyıllarda Azerbaycan'da eğitimin ilk aşaması. Medrese eğitiminin daha basit şeklidir. Bu eğitim yerlerinde çocuklara yazma, okuma ve daha çok dini dersler öğretilmekte ve bu eğitim ortaokula kadar sürmekteydi.

evlerinde her zaman sanatçıların toplanması neden olmaktadır. Melikovlar ailesinin sanata, edebiyata bu kadar yakın olması Hasan beyi de derinden etkilemekteydi (Melikova, 1939). Bunlar da Zedabi'nin bir düşünür, gazeteci, şair, aydın gibi yetişmesine vesile olmaktadır. Rusya'daki eğitimini bitiren Zerdabi'nin burada kalmak ve eğitimini devam ettirmek için karşısına sayısız teklifler çıkmıştır. Hatta Moskova Üniversitesi'nin rektörü S. M. Solovyov ve ailesi ile yakın arkadaşlıkları da vardı. Onlar Hasan beyin değerini anlıyor ve Moskova'da kalmasını istiyorlardı. Bundan ziyade Zerdabi'nin eşi Henife Melikova onunla ilgili yazdığı hatıralarında Zerdabi'nin rektör Solovyov'un kızıyla aşk yaşadığını fakat vatanına, milletine dönmek için onu bırakmak zorunda kaldığını da belirtmektedir (Melikova, 1939). Zerdabi Azerbaycan'a hizmet etmek aşkıyla 1869 yılında Bakü'ye döner ve burada Bakü Realnı Gimnazisi'nde öğretmenliye başlar. Bildiklerini öğretmek ve paylaşarak gençlere bilgi yolunda ışık tutmaya çalışan Hasan Bey aynı zamanda fakir ve öksüz çocukları da unutmamaktaydı. Zerdabi, bu çocuklar için bir hayır kuruluşu düzenlemiş ve oradan toplanan maddi yardımla onların eğitimini karşılamıştır. Yani Zerdabi sadece bir gazeteci olarak ülkesi ve milleti için hizmet etmemiş, yakaladığı her fırsatta Azerbaycan'ın ve Azerbaycanlıların gelişmesi için elinden geleni yapmıştır. Bu memleket bu tarz insanları yetiştirdikçe bu medeniyet, topraklar ve bu halk her zaman var olacaktır. Yeter ki vatanın ve milletin istiklali için yanıp tutuşan insanlar olsun.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan'da Zerdabi gibi yurtdışında eğitim alan ve geri dönen aydınların sayısı artmaktaydı. Bu da basın, tiyatro, edebiyat gibi kültürel alanların gelişimine yol açmaktaydı (Baykara, 1966, s. 118-119). Hasan Bey Zerdabi Azerbaycan tarihinde sadece milli basının kurucularında değil, aynı zamanda milli tiyatronun ilk gösterimine girilmesinde emeği geçen isimlerdendir. Zerdabi halkın bilgilendirilmesinde ve gençlerin doğru yoldan eğitilmesinde tiyatronun rolünün önemli olduğunu savunanlardandı. XIX. yüzyılda Azerbaycan'da tam donanımlı tiyatro olmasa da bazı tiyatro oyunları Tiflis gibi şehirlerde sergilenmekteydi. Fakat Zerdabi bu konuda tam teşekküllü milli tiyatronun kurulmasından yanaydı. Sonuç olarak 1873 yılında Zerdabi'nin önderliği altında dönemin edebiyatçılarından olan Necef Bey Vezirov ve Asger Bey Adıgözelov'un katılımlarıyla Bakü Realnı Gimnaziyası'nın odalarından birinde M. F. Ahundov'un "Hacı Kara" komedisi sahnelenmiştir (Abdullayeva, 2012, s. 7). Bununla da Azerbaycan milli tiyatrosu kurulmuştur. Tiyatronun kurulması

Azerbaycan tarihi için büyük bir gelişmeydi. Fakat Zerdabi halkın aydınlanmasının ve daha da eğitimi olmasının sadece tiyatro ve okullarla mümkün olmadığı farkındaydı. Bu yüzden daha büyük bir şey aramaktaydı. İnsanları bir araya getirecek, bilgilendirecek ve onları istiklale götürececek bir şey arıyordu ve ne aradığını da çok iyi biliyordu. Zerdabi'ye göre Daha iyi sonuçlara ulaşmanın yolu basına, gazeteye sahip olmaktı. Azerbaycan dilinde gazete çıkarmak Zerdabi'nin 1868'den beri aklındaydı. Aynı yıl Guba'da devlet dairesinde çalışıyordu ve buradaki yolsuzluk, idari yerlerde haksızlık Hasan Beyi bu işlerden uzaklaştırdı. Sonra Bakü'de öğretmen olarak çalışmaya başladı ve bu dönemde gazete açmak düşüncesi daha da kuvvetlendi. Her şeye rağmen bu zorlu görevi üstlenme kararı aldı. Fakat Rus hükûmetinin çıkardığı zorluklar onu bu planını yedi sene geciktirdi. Hasan Bey Zerdabi'nin gazete açmak için çektiği zorlukların haddi hesabı yoktu. Bunlardan en önemlisi Çar hükûmetini Azerbaycan'da açılacak gazete için ikna edip, izin almaktı. Çarlık Rusyası'ndan izin almak nerdeyse imkânsız hale gelmekteydi. Her şeye rağmen Zerdabi yedi sene devlet dairelerine izin için mektuplar göndermiş, defalarca Kafkas'ın Gubernatoru ve üst kademedeki vazifeli şahıslarla buluşarak bu işi halletmeye çalışmıştı. Sorun sadece izin almak değildi aynı zamanda maddi sıkıntılar ve yazar azlığı da vardı. Zerdabi'nin kendi imkânlarıyla gazete için baskı makineleri alması hem maddi açıdan zordu hem de bu yerlerde gazete baskısı için malzemeler bulunmamaktaydı. Zerdabi karşılaştığı zorluklara boyun eğmeyen bir insandı ve bu yüzden de mücadelesini sonuna kadar sürdürdü. Yıllar sonra Hayat gazetesinde kendisi de karşılaştığı zorlukları dile getirmekteydi. Gazetede şöyle yazmaktaydı: *"Para yok, yazar yok, matbaa yok, amel de yok, bir-iki yüzden artık okuyan da olamaz. Devletten izin almak ise zaten beladır"* (Zerdabi H. b., 1905).

Her bir halkın tarihinde zaman zaman dönüm noktası olan tarihi olaylar vardır. İkinci de Azerbaycan tarihindeki bu olaylardan biridir. İkinci'nin kurulmasını gerçekleştiren Hasan Bey Zerdabi Azerbaycan tarihi sayfalarına kendi adını altın harflerle yazdırmıştır. Nihayet 1875 yılında Zerdebi hükûmetten matbaa kurmak ve gazete açmak izin aldı. Zerdabi matbaa için Arapça baskı harflerini İstanbul'dan getirtti (Akyol, 1994, s. 119). Çünkü o dönemde Azerbaycanca yazmak için bu harflere ihtiyaç vardı ve kardeş ülke Türkiye'de de aynı harfler kullanıldığından oradan ulaşmak daha mantıklıydı. Daha önceden 1850'li yıllarda Şamahı şehrinde küçük bir matbaa olsa da gerekli baskı aletleri yoktu (İsmayılov, 1992, s. 220-221). Her türlü zorluklardan geçtikten sonra İkinci

gazetesi faaliyete başladı ve Azerbaycan basınının temelleri resmen 22 Temmuz 1875 tarihinde atıldı. Gazetenin isminin Ekinci olması farklı bir nedenden oluşmaktadır. Zerdabi 1873 yılında izin almak için Rus gubernatoruna yazdığı mektupta bunu iyi bir şekilde açıklamıştır. Onun General D. S. Strasolskiye yazdığı mektup şöyle özetlenmektedir: Ben ona yapmak istediğimi bildirdikten sonra bana tavsiye etti ki, gazetenin ismi Ekinci olsun, sanki burada tarım ve ekin haberleri yer alacakmış. Senzorluk⁵ kabul etsin diye bir tek bu şartla izin ala bildim (Zerdabi H. b., 1905). Anlaşılan gazetenin ismi Ekinci olacaktı ve ekin, ziraat ile ilgili haberler olursa gazetenin basımına izin verilecekti. Zerdabi dönemin edebiyatçı ve aydınlarını çevresine toplayarak gazetenin yayınına başladı. Zerdabi ve çevresindeki aydınların amacı insanlara sadece belli başlıklar altında haber veren sıradan bir gazete yapmak değildi. Onlar bu gazeteyi ekin haberleri adı altında çıkarsalar da başlıca istekleri insanları cehalet uykusundan uyandırmak, onlara ışık tutmaktı.

1.2.6. Ekinci Gazetesi

Ekinci gazetesinin ilk sayısı basıldığından burada gazetenin amacı, tuttuğu yol ve içeriği hakkında bilgiler verilmekteydi. Zerdabi burada gazetenin kaç bölümden oluşacağına ve bu bölümlerde hangi konular ele alınacağına değinmekteydi.

1. Dahiliyye: Buradaki makaleler gazetenin editörü tarafından yazılacaktır.
2. Ekin ve ziraat haberleri: Yani bizim ve gayri vilayetlerden olan ekincilerden... Mahsulü biçmek yollarından ve kullanılan aletlerden, ekin yerini kuvvetli yapmak için kullanılan şeylerden... Özetle ekinden, ekini biçmek, götürmek, kurutmak, tutmak(depolamak) ile ilgili sohbetler olacaktır. Aynı zamanda da bu ikinci bölümde hayvancılıktan, hayvanlardan üretilen şeylerden konuşulacaktır. Yani bizim ve başka vilayetlerde hangi hayvanların hangi tarzda beslenmesinden veya onlardan alınan ürünlerden nasıl iyi sonuç alınacağından konuşulacaktır.
3. İlim haberleri: Yani bilim yoluyla aşikâr olan, örneğin insan sağlığına ve malına zararlı olan olaylardan konuşulacaktır.

⁵ Senzorluk: Çarlık döneminde Rusya tarafından kurulan Kafkasya'da sansür kurumudur. Kafkasya'da çıkan gazete ve dergileri denetlemek için faaliyet göstermekteydi.

4. Taze (yeni) haberler: Bu haberler birkaç tarzda olacaktır. Öncelikle ticaret haberleri, yani bizim vilayetimizde ve başka vilayetlerde bir şey, örneğin buğday falan şehirde ya da her hangi bir köyde hangi fiyata ve nasıl satılmaktadır (Zerdabi H. B., 1960, s. 59).

Gazetenin ilk beş sayısı yukarıda gösterildiği gibi dört bölümde basılmıştır. Altıncı sayısı itibarıyla ise gazetede mektuplar bölümü açıldı. Burada ise farklı farklı yazarların gazeteye gönderdikleri makaleler ve mektuplar yayınlanmaktaydı. İkinci tarafından “Mektubat” diye adlandırılan bu bölümde Zerdabi’nin çevresine toplanan düşünür, edebiyatçı ve yazarların makaleleri yayınlanmaktaydı. Bu ise haliyle gazetenin satışlarını arttırmaktaydı. İkinci dahiliyyede gazetenin amacını şöyle özetlemektedir. Bu bölümde halkın ihtiyaçları, eğitim, aile ve dini konulardaki eksikler ortaya konulacaktır. Halkın geriliğinin nedenleri, Müslümanların günlük hayatta yaşadıkları zorluklar ve bunlara çözüm arayan makaleler yayınlanacaktır (Memmedov V. , 1976, s. 9-10). Belirtildiği gibi dahiliyyedeki makalelerde farklı farklı konular ele alınmaktaydı. Dahiliyyede gazeteye gönderilen resmi yazılar da yer almaktaydı. Zerdabi özellikle de dahiliyye kısmına çok önem veriyordu. Çünkü diğer bölümler zaten ekin, ziraat ya da iktisadi haberlerden oluşmaktaydı. Bu bölümde gazetenin gayesi olacak konuları ele almakta ve kendi düşünceleri bu yolla halka ulaştırmaktaydı. Onları eğitecek, cehalet karşı savaştıracak ve bu uykudan uyandıracak tarzda yazılarına bu bölümde yer ayırmaktaydı. Bunu öyle bir şekilde ulaştırmak zorundaydı ki, sansür kurumu bu durumun farkına varmasın. Gazetenin amacı olan insanları bilinçlendirmek dahiliyyede kendi karşılığını bulmalıydı. Dahiliyyede bazen iki ve daha fazla farklı konulardan bahsediliyordu. Bunun ana nedeni ise gazetenin on beş gün arayla basılmasıydı. Diğer neden ise siyasi konuların sansürden kaçınmasını sağlamaktı. Gazetenin bu bölümünde yazılan makaleler Zerdabi’nin kaleminden çıktığı için dil ve üslup bakımından özenle işlenmiş ve anlaşılır bir şekilde yazılmıştı. Buradan ise Zerdabi’nin ana diline ne kadar önem verdiği görülmektedir. Azerbaycan dilinde basın ve eğitimin olmasını halkın gelişmesindeki en önemli faktörlerden olarak görmekteydi. Dili kullanarak, zenginliğini korumak, ona değer vermek Zerdabi’nin son nefesine kadar savunduğu ilkelerin başında gelmekteydi. Hasan bey dahiliyyede bazen gazete ile ilgili yaşadığı sıkıntıları da dile getirmekteydi. *“Bazen sıkıntılardan dolayı sitem eder bazen de bu sıkıntılardan*

sebeplerini ortaya koyar, diğer milletlerle kıyaslamalar yapar ve çözüm önerileri getirirdi” (Yeşilot, 2012, s. 151).

Ekin ve Ziraat haberleri bölümünde adında da görüldüğü gibi ekin, tarım haberleri yayınlanmaktaydı. Yani Ekinci adı altında basılan gazetenin ana konuları burada çıkmaktaydı. XIX. yüzyıl kapitalizmin gelişmesi ile birlikte Çarlık Rusyası'nın merkezi bölgelerinde tarım ve ziraat iyi şekilde gelişmekteydi. Fakat Azerbaycan gibi bölgelere fazla dikkat ayrılmadığından ve teknolojik açıdan da gerilik buralarda ziraat işlerini gelişimini engellemekteydi. Halkın ekin, biçin, tarım işleri ile ilgili yeni bilgilere ihtiyacı vardı. Modern bilim ve teknoloji bu insanlara ulaşmak zorundaydı. Ekinci de bu bölümde yer ayırdığı haberler ile yerli halkı tarım, ziraat işleri ile ilgili bilgilendirmeğe çalışıyordu. Amaçları ise insanların ellerindeki ekin yerlerini, hayvanlarını doğru kullanmaları ve yoksulluktan kurtulmalarıydı. Burada tarım işleri ilgili daha iyi nasıl verim alınabilir, hayvanlar için hangi ilaçların kullanılması doğrudur gibisinden bilgilendirmeler vardı. İnsanların ellerindeki mahsulü değerlendirmelerinden veya zararlı böceklere karşı nasıl önlem alınacağından da bahsedilmekteydi. Bu yazıların büyük bir kısmını Zerdabi kendisi yazmaktaydı. Bu alanda eğitim alması da onun işini kolaylaştırıyordu. Zerdabi, buradaki yazılarını daha da anlaşılır bir dilde ifade etmekteydi. Çünkü tarımcılık yapan halkın eğitim düzeyinin nasıl olduğunu iyi biliyordu ve bu yüzden de onların anlayacağı bir dilde yazmaktaydı. Bu konularda sadece kendisi yazmıyordu. Gazeteye dönemin bu alanda yurtdışında eğitim görmüş bilginlerinden yazılar gelmekteydi. Zerdabi, bazı yazıları direkt, bazılarını ise düzenlemeler ve eklemeler yaparak yayınlamaktaydı. Zerdabi, her sayıda farklı bir konunun ele alınmasını sağlayarak insanların daha çok bilgi edinmesine çalışıyordu.

Ekinci sayfalarında sonradan “Ef’ali-Ehli-Dehat” veya “Köy Ahalisinin İşlerine Dair” bir bölüm daha eklendi. Bu bölüm gazetenin 14 Nisan 1876 tarihi itibarıyla ortaya çıkmıştır. Bu bölüm Ekin ve Ziraat haberleri bölümünün yerini tutmaya başladı ve artık eski bölüm kaldırıldı. Okuyucular gün geçtikçe gazeteden daha çok şeyler beklemekteydi. Bu yüzden artık gazetenin boyutlarını da büyütme ihtiyacı artmaktaydı. Bu bölüm de Ekin ve Ziraat haberlerinde olduğu gibi aynı tarz konulara değinmekteydi. Fakat bazı farklılıklar da görülmekteydi. Burada köy yaşantısına dair yeni tarzda haberler yayınlanıyordu. Sadece haberler değil aynı zamanda köy yaşamı ile ilgili talimatlar

verilmekteydi. Önceki bölümden farklı olarak genişlemekte olan bu bölüme makaleler ve mektuplar da eklenmekteydi. Bu mektuplar sadece tarım, köy yaşamı gibi konularla sınırlanmıyordu. Ef'ali-Ehli-Dehat, açıldığından gazete kapanana kadarki bir sürede burada 100'den fazla makale ve mektup yayınlanmıştır. “*Şubede gazetenin faal muhabirlerinden Asker Gorani açık imza ile 5 farklı sayıda 15 makale ve çeşitli yazılar yazmıştır. Şubede yayınlanan materyallerin çoğu Hasan Bey Zerdabi'ye, diğerleri ise Asker Gorani'ye aittir*” (Askerova, 2000, s. 68). Aynı zamanda halkı bilgilendirmek ve doğru yönlendirmek için Rusya ve Avrupa'da bu konuyla ilgili yapılan yeniliklerden de bahsedilmektedir. Bununla ilgili 40'dan fazla makalenin yayınlandığı görülmektedir. Bazen o dönemde tarım işlerindeki iktisadi gerilikten, köylülerin yaşadığı zorluklardan da bahsedilmektedir (Zerdabi H. , 1877). Köylülerin mutlu görünmelerine rağmen kazandıklarının sadece bir yıla yettiğinden ve çok zor geçindiklerinden şikâyet etmekteydi. Zerdabi ve çevresindeki aydınlar yazdıkları her makalede halkı yoksulluktan kurtarmaya çare aramakta ve az da olsa onları bu durumundan kurtarmak için ellerinden geleni yapıyorlardı.

İlim haberleri bölümünde haber verme ve bilgilendirmeye dikkat edilmekteydi. Bu başlık altında yer alan bilgiler eğitim, din, tabiat bilimleri gibi konuları ele almaktaydı. Buradaki makalelerin birçoğu bilimselliği ile seçilmektedir. İlk sayıda sadece bir yazı ile çıkan bölüm daha sonraki sayılarda sayısını 4-5 üzerine çıkarmaktaydı. İlim haberleri bölümü her sayıda düzenli olarak boy göstermemekteydi. Bir sayıda hiç basılmayan bölüm başka bir sayıda beş farklı konu ile okuyucularla buluşabiliyordu. Genel olarak bu bölümde de 100'den fazla çeşitli yazılar basılmıştır. Bunların bazıları makale bazıları ise yazı veya mektup tarzında olmaktaydı. Burada insanların hayatını kolaylaştırabilecek teknolojik haberlerden haberdar olması da sağlanmaktaydı. Eğitim ve dini yazılara da yer ayrılıyordu. Tarımcıların daha iyi mahsul almalarını sağlamak için onlara doğa ve hava durumu ile ilgili bilgiler verilmekteydi. Aynı zamanda dünya halklarında yaşanan gelişmeler, onların hayat tarzları ile ilgili de bilgilendirici yazılar yer almaktaydı. Yazarlar bu tarz yazılarla halkın gözünü açmaya çalışıyorlardı. Bazen de ormancılık, hayvancılık gibi konulara da değinilmekteydi. Bunların yanı sıra basılan bazı makalelerde İslam dini ve İslam tarihi hakkında bilgiler verilmekteydi. Bu bölümde Zerdabi bazı konularla ilgili halkın cevap aradığı soruları da cevaplandırmaktaydı. Bu bölümde de basılan yazıların büyük çoğunluğu Zerdabi'nin kaleminden çıkmaktaydı. Diğer en fazla

yazısı yayınlanan ikinci yazar ise Asker Ağa Gorani'ydi. Gorani, bu bölümde 23 adet farklı konu ile ilgili yazı yazmıştır. Zerdabi'nin insan sağlığına da değindiği bu bölümde önemli tavsiye ve bilgiler verdiğini görüyoruz.

Taze Haberler bölümü adından da görüldüğü gibi taze yani gündemle ilgili haber ve yazıları kapsamaktadır. Gazetenin bu bölümü kendi içinde beş gruba ayrılmaktadır. Zerdabi bu grupları gazetenin ilk sayıda okuyucularına şöyle sunmaktadır:

- a) Ticaret Haberleri
- b) Siyasi Haberler
- c) Hükûmet Fermanları
- d) Mahkeme Kararları
- e) Tıp ve Diğer Haberler (Zerdabi H. M., 1875).

Bu bölümdeki yazılan haber nitelikli olduğu için sayca fazla olmalarıyla diğer bölümlerden farklılık göstermekteydi. Genelde her sayıda 10-15 haber yayınlanmaktaydı. Bazen bu sayı 20'den fazla da olabiliyordu. Haberler genellikle Moskova, Petersburg, Tiflis'te yayınlanan gazete ve dergilerin sayfalarından alınarak Azerbaycancaya çevrilip yayınlanıyordu. İlginç ve dikkat çekici haberler her sayıda düzenli olarak görülmekteydi. Gazetenin de en çok rağbet gören ve merakla beklenen bölümü de taze haberlerdir. İktisadi ve askeri konulara çok fazla yer ayrılmaktaydı. Bu da okuyucuların yeterince dikkatini çekiyordu. Zerdabi, kendisi bu konuyu dile getirmekteydi. Haber bölümü aslında çok emek isteyen bir bölüm olmasına rağmen Zerdabi bu bölümü hiçbir zaman boş bırakmamıştır. Hatta elinden geldiği kadar fazla haber yayınlamaya çalışmaktaydı. Böyle bir dönemde ise özellikle de askeri haber yayınlama çok zordu. Bu zorluk hem maddi açıdan hem de Rus hükûmetinin sansüründen kaynaklanmaktaydı.

Genel olarak askeri ve iktisadi haberler yayınlansa da gazetenin ele aldığı haber konularını şöyle özetleyebiliriz. Savaş haberleri, anlaşmalar, devlet ve hukuki yazılar, iktisadi haberler, nakliye işleri ile ilgili yazılar, genel kültür, matbaa, eğitim ve son olarak da tarım ve teknoloji haberlerini ele alan yazılardı (Memmedov V. , Gazeta Ekinçi, 1977, s. 46-47). Bu bölümde aynı zamanda kadın hakları konusuna da değinilmiştir. Bunun yanı sıra zaman zaman yakın ve uzaktaki ülkeler hakkında onların nüfusları, kitap ve kütüphaneleri ile bilgiler yer almaktaydı. Bu dönemde Osmanlı Devletli ile ilgili bilgilere

de yer verilmiştir. Bölümün haberlini genellikle Hasan Bey Zerdabi, Asker ağa Gorani ve İsa Sultan Şahantinski hazırlıyordu (Mirahmedov, 1970, s. 37-38). Mektubat bölümü Ekinci'nin sonradan kurulan bölümüdür. Hürriyet savunan bir gazete için böyle bir bölümün olması son derece önemliydi. Yani Ekinci mektuplar olmadan devam etseydi belki o kadar da güzel durmayacaktı. Bölümün oluşması beraberinde gazete sayfalarında ilginç tartışmaları da ortaya çıkarmıştır. Dönemin edebiyatçı, yazar ve ilim adamları gazeteye farklı farklı konularda mektuplar göndermekte ve tartışma konuları açmaktaydılar. Bu tür mektuplar sayılar ilerledikçe artmakta ve ilginç konular ortaya çıkmaktaydı. Asker ağa Gorani, Mirze Feteli Ahundov, Seyid Ezim Şirvani, Necey Bey Vezirov gibi isimler sıklıkla gazete ile işbirliği yapmaktaydılar. Bu aydınlar gazetenin sayfalarında bulunmakla ve fikren Zerdabi'yi desteklemekle aslında bu büyük mücadelenin bir parçası olmaktaydılar. Burada bulunarak Zerdabi'nin ve Ekinci'nin gücüne güç katmaktaydılar. Mektubat bölümünde farklı konulara değinen yazarlar genellikle bilim, eğitim, aydınlanmak gibi meseleleri ön planda tutmaktaydılar. Cehalete karşı mücadele etmek, halkın eğitim almasını ve daha düzgün düşünmesini sağlamak buradaki yazarların en önemli problemiydi. Aynı zamanda sosyal ve iktisadi problemlerle ilgili mektuplar da gelmekteydi. Bu bölümde yazı ve makalelerin yanı sıra edebiyatçıların şiirleri de yayınlanmıştır. Genel olarak ise 130'dan fazla yazı basılmıştır. Ülkenin farklı bölgelerinden mektup gönderen yazarlar aynı zamanda yaşadıkları bölgeler ile ilgili de haberler göndermekte ve burada olup bitenleri Ekinci'ye bildirmekteydiler. Böylece bölgelerde yaşanan problemler de Ekinci'nin sayfalarına taşınıyordu. Aslında böyle bir bölümün olması Ekinci gibi zor şartlar da basılan ve ekonomik açıdan o kadar da güçlü olmayan bir gazete için çok iyi bir fikirdi. Dönemin şartları altında ülkenin farklı noktalarında gelişen olayları bir araya toplamak o kadar da kolay değildi. Bu açıdan da mektuplar bölümü Zerdabi'nin işini biraz daha kolaylaştırmıştı. Mektubat aralıklı olarak 43 farklı sayıda boy göstermiştir. Bu 43 sayıda ise 94 imzalı, 32 imzasız yazı yayınlanmıştır (Memmedov V. , 1976, s. 48). Gazetenin bu bölümünde farklı konular üzerinden yapılan tartışmaların yanı sıra diğer bölümlerdeki yazıların eleştirisine de rastlamak mümkündür. Özellikle de eskiden kalma ve toplumun gelişmesini önleyen adetlerin eleştirileri fazlalık göstermektedir. Hatta Seyid Azim Şirvani gibi bazı yazarlar zaman zaman gazetede ki yanlışlıkları görmüş onların düzeltilmesi için Zerdabi'yi

uyarmışlardır. Gazete aynı zamanda yazar ve şairlerin kendilerini tanıtımları için bir fırsat olmuştur. Bazı yazarlar şiir ve eserleri halen de kendi güzelliğini korumaktadır.

Zerdabi, gazetede ilanlara da yer ayırmaktaydı. İlanlar genelde gazetenin ilk ve son sayfalarında basılmakta ve abone işleri, ticaret, eczacılık gibi alanları kapsamaktaydı. Her sayıda olmakla ve toplamda 30-40 ilanın basılmıştır. İlanların genelini iş ilanları, dükkân açılışları, banka yazıları, savaş için para toplanması, antik eşya satışı gibi ilanlar kapsamaktadır. Bu bölüm insanları sadece bilgilendirmez bazen de olanların sorunlarına çözüm bulunmasında yardımcı oluyordu. Bu bölümlerden başka Ekinci'de bazı yazılar vardır ki, bu yazıların hiçbir bölüme aitliği yoktur. Bu yazıların yayınlandığı bölümün resmi bir adı yoktur. Burada gazeteye gönderilen okuyucu istekleri, gazetede ilanların ücreti, hava durumu, muhabirlerin çalışmaları ve başka yazılar yer almaktaydı. Zerdabi, kendisi ile ilgili yazılmış yazıların bir kısmını da burada yayınlamıştır. Ekinci faaliyete başladıktan iki yıl sonra 1977 senesinde kapatıldı. Gazetenin 20'ci sayının ilk sayfasında kapatılması ve artık Ekinci'nin basılmayacağı ile ilgili yazı yer almaktaydı. *“Biz hasta olduğumuz için yılın son sayıları zamanında çıkmayacak ve ne zaman da basılacağı belli değil”* (Zerdabi H. B., Ekinci, 1877) Bu yazı sonrası gazete bir daha basılmamak üzere kapatıldı. Burada gazetenin kapatılma nedeni açık olarak belirtilmemektedir. Zerdabi, yazısında hasta olduğumuz için diyor fakat olaylar görüldüğü gibi değildi. Aslında gazetenin kapatılmasının açıkça nedeni vardı. 1877 yılının ortalarında Zerdabi'ye sansür işlerinden yardım eden Bakü gubernatorunun⁶ tayini çıkar ve yerine yeni bir gubernator atanır. Artık durum eskisi gibi olmaz. Zaten yazdıklarından dolayı takibe alınan Zerdabi'nin artık yaptığı her şey, yazdığı her cümle sansür komitesi tarafında takip edilmekteydi. Bu da Ekinci'nin işini iyice zorlaştırmaktaydı. Bir taraftan da Rus-Osmanlı savaşı başlamakta ve halk savaşla ilgili bilgiler istemekteydi. Fakat artık eskisi gibi savaş materyalleri basmaya izim verilmiyordu. Bu yüzden de gazetenin okuyucuları azalmaktaydı. Aynı zamanda takipten dolayı Zerdabi de istediğini yazamıyordu. Bütün bunların gerçekleştiği bir zamanda Necef Bey Vezirov gazeteye bir yazı gönderir ve bu yazının basıldığı sayının sansür komitesi yeniden yazısız halinin basılmasını ister Zerdabi ise bunu kabul etmez. Bunun karşılığında da gubernator o sayıyı kendisi bastırır. Bundan rahatsız olan Zerdabi böyle basılacak gazeteden ise hiç olmamayı

⁶ Gubernator: Rusya tarafından birkaç şehri kapsayacak bir arazide ayrılan guberniyalara (bölgelere) verilen genel ad, valilik yapan devlet adamına verilen unvan.

kabul eder ve gazeteyi kapatır. Zerdabi, gazeteyi yeniden açmak fikrinde olsa da bu isteğini hiç gerçekleştiremez. Bununla da 29 Eylül 1877 tarihinde gazetenin 56'cı sayısı yayınlanır ve kapanır. Böylece Azerbaycan milli basın temellerini atan ve geleceğe yol gösteren gazete kapanarak tarihin altın sayfalarında kendine yer eder. Bununla da Azerbaycan basın tarihinin temelini oluşturan ve geleceğine yol gösteren bir gazete adını kazanır. Ekinci sadece bir gazetede olarak hatırlanmamaktadır. Ekinci, Azerbaycanlı gazeteciler için de aynı zamanda bir okul ve miras olarak kalmaktadır. Ekinci'yi önemli kılan sadece basın tarihinin ilk teşekküllü gazetesi olması değildi. Ekinci'yi bu kadar kıymetli yapan Zerdabi'nin emekleri ve Ekinci'nin çevresine toplanan dönemin düşünür ve aydınlarıydı. Bu gazete ile ilgili yazan araştırmacılar gazetenin faaliyetinde yakından emeği geçen, gazete için haber ve makale yazan, işbirliğinde olan tüm aydınları "Ekinciler" olarak adlandırmaktalar. Yani gazetenin bir kâğıt parçasından ziyade bir istiklal, birlik beraberlik aracı olması bu insanların emeğinin sonucudur.

Ekinci yayınladığı süre zarfında dönemin birçok yazarlarının uğradığı bir gazete olmuştur. Yayın hayatı boyunca gazetede 1000'den fazla makale, haber, mektup, şiir yayınlanmıştır. Bu makalelerin veya haberlerin bazıları imzasız basılmıştır. Bilindiği üzere imzasız basılan yazıların da tamamı Hasan beye aittir. Genellikle gazetede basılan yazıların büyük bir kısmı Hasan beyin kaleminden çıkmaktaydı. Yine da gazeteye uğrayan ve işbirliği yapan dönemin aydınlınının da bir birinden değerli yazılarına rastlamak mümkündür. Özellikle de bu dönemde Azerbaycan tarihi, kültürü ve siyaseti için önemli olan isimlerin gazetede yer alması Ekinci'nin önemini daha da arttırmaktaydı. Sadece Ekinci'nin adı değil, Zerdabi'nin şahsiyeti de bu isimlerin gazeteye toplanmasında en önemli faktörlerden biriydi. O dönemde öyle bir tanınmış aydın, yazar veya edebiyatçı yoktur ki, yolu Ekinci'den geçmesin. Bu isimlerden düzenli olarak Ekinci ile çalışanlarına kısaca bakacak olursak şöyle sıralayabiliriz. Bu isimler Seyit Azim Şirvani, Necef Bey Vezirov, Asker Aga Gorani, Ahnesül Kavaid, Mahbus Derbendi, Alakber Haydari'dir. Her sayıda olmasa da ara sıra yazılarıyla Ekinci'ye gelenler ise Mirze Fatali Ahundov, Muhammed Alizade Şirvani, Haçatur Korkmazov, Mirze Hasan Elgadari ve başkalarıydı.

Resim 1. Ekinci gazetesi, 1875, sayı 2

1.2.7. Mirze Feteli Ahundzade

Mirze Feteli Ahundzade Azerbaycan edebi ve medeni hayatının ne görkemli isimlerinden biri olarak bilinmektedir. Ahundzade tiyatro yazarı, edebiyatçı, şair ve daha birçok özellikleri kendinde barındıran bir düşündürdür. Azerbaycan'da toplumsal düşüncenin oluşmasında ve bu döneme ait birçok reformların gerçekleşmesinde Ahundzade'nin isminden sıkça bahsedilmektedir. Aynı zamanda Azerbaycan tiyatrosunun temellerini atmış bir şahıs olarak da bilinmektedir. Mirze Feteli Ahundzade 1812 yılında ticaretçi bir ailede Azerbaycan'ın Şeki şehrinde doğmuştur (Memmedov, 2005, s. 4). İlk eğitimini mollahanede alan Ahundzade, oradaki şartları kabul etmeyip okuldan kaçmıştır. Buna şahit olan dönemin tanınmış bilge ruhanilerinde olan Hacı Elesger onu eğitmek kararı alır. Ahundzade de kendisinin "Tercüme-yi-hal" eserinde Hacı Elesgeri Arap, Fars dillerin ve dini ilimleri bilen ender bulunan bilim adamlarından olarak nitelendirmiştir (Memmedzade, 2005, s. 418). Daha sonra hem Arap, Fars dillerini hem

de dünyevi ilimleri öğrenen Ahundzade kendisini geliştirmeyi her zaman devam ettirmiştir. Dünya dillerine olan merakı daha sonra onu 1833 yılında Şirvan şehrinde bir okulda Rus dilini öğrenmeğe yöneltmiştir. Fakat yaşının bu okul için fazla olması yüzünden Ahundzade bir sene sonra burayı terk etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra 1834 yılında Hacı Elesger Mirze onu kendi yanına Tiflis'e götürür ve burada onu Kafkasya'nın baş hâkimi baron Rozen'in yanında Şark dillerinden tercüman olarak işe alırlar (Gasızmzade, 1976, s. 251-260). İsmindeki Mirze⁷ kelimesi de buradaki faaliyetinden sonra çevresindekiler tarafından ona verilmiş unvandır. Bu an itibarıyla Feteli'nin hayatı bir ivme kazanır ve kısa bir zaman içerisinde devlet dairelerinde birçok vazife edinir. Aynı zamanda hem siyasi hem de edebi cephede tanınan Ahundzade edebi ve gazetecilik faaliyetlerini de her geçen gün daha da arttırmaktadır. Her gün kendisini daha da geliştiren Ahundzade 1840'lı yıllarda hem Azerbaycan, hem de Doğu ve Rus edebiyatına hâkim denilecek düzeyde bilgiye ulaşmıştır. O, Nizami Gencevi, Fuzuli, Firdevs, Lermontov, Lomonosov, Puşkin gibi yazarları ayrı bir özenle okuyordu (Memmedov, 2005, s. 7). Dünya edebiyatına merakı ve yakınlığı onun edebi fikrinin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Mirze Feteli Ahundzade sadece edebiyat değil aynı zamanda Azerbaycan'ın zor dönemlerdeki siyasi ve medeni fikrinin, toplumsal bilincin oluşturulmasına katkıda bulunan önemli isimlerdendir. Bunu Azerbaycan'ın ünlü edebiyatçılarından olan Cefer Cabbarlı şöyle anlatmaktadır. *“Hayatın bir tarafı yıkılıyor, diğer tarafıysa yeniden inşa ediliyordu. Burada Mirze Feteli bir mühendis gibi yıkılan ve yeniden inşa edilen binanın başında durmuş ve amansız kalemi ile burası yıkılmalıdır bura ise yeniden inşa edilmelidir diyordu”* (Mirahmedov, Mirze Feteli Ahundzade Eserleri 2ci cild, 2005, s. 5). Mirze Feteli Ahundzade sadece Azerbaycan'da değil, bütün Türk ve İslam dünyasında da XIX. yüzyılda ortaya çıkan yenileşme hareketleri içerisinde önemli rol oynayan isimlerden biri olmuştur (Akınar, 1988, s. 1).

Ekinci ortaya çıkamadan önce Ahundzade birçok gazete ve dergilerle işbirliği yapıyordu. Hatta Zerdabi'den önce gazete çıkarma teşebbüsünde bulunmuş fakat buna ulaşamamıştır. O, 1844 yılında Mirze Şefi Vazeh ile birlikte yayınevi kurmak istemiş

⁷ Mirze: Azerbaycan'da 1920'li yıllarda yazı işlerinde çalışan ve üst düzey eğitimi olanların isimlerinin önüne Mirze yazılmaktaydı ve daha sonra kendi isimleri de böyle olarak kalmaktaydı. Feteli akıl hocalığını yapan Hacı Ahund Elesgerin şerefine de kendi adına Ahund kelimesini de ilave etmiştir. 1834 yılı itibarıyla Feteli'nin adı resmi evraklarda Mirze Feteli Ahundov veya Mirze Fteli Ahunzade olarak geçmekteydi.

fakat dönemin Kafkasya'daki yöneticisi Golovin onların bu isteğini geri çevirmiştir. Anlaşılan Ahundzade de Azerbaycan halkının milli uyanışa ulaşmasının yolunun gazeteden geçtiğinin farkındaydı. Bu yüzden de Zerdabi ilk gazeteyi yayına başlattığında Ahundzade ona mektup göndermiş, her zaman yanında olacağını ve her türlü desteği esirgemeyeceğini belirtmişti. O, Ekinci'ye kadarki dönemde Çarlık Rusyasında basılan gazetelerle çalışmaktaydı. Bu gazetelerden biri de “Kafkas” gazetesi idi. Ahundzade burada kendi yazdığı komedilerden bazı parçalar yayınlıyordu. O, Kırım Savaşı zamanı yazdığı “Zakire Mektup” şiirini, “Aldanmış Kevakib” povestini, “Bağdat Yakınlarında Türkiye Ordusunun Durumu” adlı tarihi makalesini de burada bastırmıştır. 1853 yılında ise yazmış olduğu beş komedisi aynı gazetede “komedii” yani komedyalar başlığı altında yayınlanmıştır (Mammadov, 2004, s. 7). Toplamda yazmış olduğu altı komedisi ile Ahundzade Azerbaycan tarihinde drama türünde yazılan kompozisyonun temellerini atmıştır. Bu eserler “Hekayeti Molla İbrahim Halil Kimyager”(1850), “Hekayeti Müsyo Jordan”(1850), “Hekayeti Hırs Kuldurbasan”(1851), “Sergüzeşti Veziri Hani Lenkeran”(1851), “Hacı Kara-Sergüzeşti Merdi Hesis”(1852), “Mürafie Vekillerin Hekayeti”(1855)'inden oluşmaktadır (Kamrangızı, 2012, s. 6-7). Ahundzade yaptığı her işinde halkını cehalet uykusundan uyandırmak ve toplumsal gelişme yardımcı olmayı planlıyordu. Nerdeyse yazdığı her eserde bunu dile getiren Ahundzade tek kurtuluş yolunu eğitilmiş ve bilinçli bir toplumda görüyordu. O, eserlerinden birinde şöyle söylemektedir: *“Okumuşların sayısının çok olduğu ülkelerde, akıl sahiplerinin sayısı da çok olur, akıl sahiplerinin de çok olduğu yerlerde ise insanlar hayatın her alanından günden güne gelişir”* (Karim Tahirov, 2012, s. 20). Bu fikir ve daha fazlası Ahundzade ve Zerdabi başta üzere dönemin bütün aydınlarının aklında dolanıp duruyordu.

Ekinci faaliyete başladığı ilk günlerden itibaren Ahundzade her zaman gazetenin yanında olmak istemiştir. Fakat istediği gibi her sayıda yer alamasa da yine de kalemini Ekinci'den uzak tutmamıştır. Bazen yazılar göndermiş, bazen eserlerinden parçalar, bazen de Zerdabi'ye teklif ve tavsiyelerde bulunmuştur. Daha 1866 yılında gazete henüz yayına başlamadan önce Zerdabi ile mektuplaşarak idari işlerde ona yardım etmeye çalışmıştır. O, yazdığı mektuplarda hangi konulara değinilmesi, nasıl bir dil kullanılması ile ilgili tavsiyelerde bulunmuştur (Zeynalov, 1977, s. 19-20). Özellikle de dil konusuna Feteli Bey çok hassas davranıyordu. Basımdan önce Zerdabi gazetenin birkaç nüshasını Ahundzade'ye göndermişti. Gazeteyi inceleyen Feteli Bey kendi görüşlerini şöyle dile

getirmiştir. *“Gazetenin yazısından fevkalade razıyım, fakat mektupları yazan adamdan hiç de razı kalmadım. Dili iyi bilmediğinden en basit yerlerde bile affedilmez hatalara yer veriyor. Onun yerine daha bilgili bir adamı getirmeniz gerekmektedir”* (Memmedzade, 2005, s. 387). Ahundzade Ekinci’de yapılması gerekenleri çok iyi bir şekilde özetlemekteydi: *“Sizin gazetede önemli hususlardan biri de dilin aydınlığı, kelimelerin ve yazım kurallarının doğruluğu olmalıdır. Çünkü siz diğer meselelerin yanı sıra Azerbaycan dilinin de doğruluğunun, düzgünlüğünün korunması görevini de üstleniyorsunuz. Bu dilde yazan her kes için bir örnek oluşturmalsınız”* (Memmedzade, 2005, s. 387). Ekinci faaliyete başladıktan sonra Zerbadi ve Ahundzade’nin ilişkileri daha da genişlemekteydi. Bu ise hem Azerbaycan halkı için hem de Azerbaycan edebi ortamı için daha iyi bir gelişme sayılmaktaydı. Ahundzade de diğer yazarlar gibi yazılarında isim kullanmamayı tercih ediyordu. Ekinci’de “vekili namalum”, “vekili nalamumu millet” imzalarını kullanmaktaydı. Ahundzade sade bir dilde yazmaktaydı fakat bu dili çok güzel bir şekilde ifade ediyordu. Makalelerinde dünyevi ilimleri bilmenin önemine değiniyor, cahillikten uzak durmayı savunuyordu. Cahilliğin yanında duranları da keskin bir dille eleştiriyordu. Ahundzade, yazılarında özellikle de öğretmenlerin kendilerini geliştirmelerinin önemini defalarca vurgulamaktaydı. Ahundzade’nin Ekinci sayfalarında yer alması hem Ekinci çalışanları hem de okuyucular tarafından hoş karşılanıyordu. Sadece okuyucular değil Ekinci’nin diğer yazarları da Ahundzade’nin yazılarından etkilenmekteydiler. Kendi hatalarını onun vasıtasıyla düzeltmekteydiler. Aynı zamanda bazı yazarların fikir dünyasının gelişmesinde de Ahundzade’nin emeği az olmamıştır.

1.2.8. Seyid Azim Şirvani

XIX. yüzyıl Azerbaycan klasik edebiyatının en önemli isimlerinden biridir. En çok şiir yazmasıyla bilinen Şirvani’yi sadece bir şair olarak nitelendiremeyiz. O, klasik Doğu şiir ananelerini yeni döneme taşıyan, M. F. Ahundzade’nin maarifçilik, yenilikçilik gibi ideolojilerini devam ettiren, Hasan Bey Zerdabi’nin meslek ve dava arkadaşı, Azerbaycan edebiyatının büyük isimlerinden olan Mirze Elekber Sabir ve Sultan Mecid Ganizade’nin üstadı olmuştur. Şirvani lirik, satirik şiirler yazmış, birbirinden değerli hikâye ve makalelere imza atmıştır (Mustafayev, 2005, s. 5). Seyid Azim Şirvani 1835 yılında Azerbaycan’ın en eski şehirlerinden olan Şamahı şehrinde dindar bir ailede doğmuştur. Fakat hayat hiç de Şirvani’nin yüzüne gülmemiştir. Daha yedi yaşındayken

babasını kaybetmiş ve fakirlik içerisinde annesiyle birlikte zar zor yaşamlarını geçirmişlerdir (Memmedov X. , 2005, s. 4). Daha çocuk yaşlarında edebiyatı, ilmi seven şair, ilk eğitimini Dağıstan'da aldıktan sonra 18 yaşında Şamahı'ya dönmüştür. Daha iyi eğitim almak isteyen Şirvani 1855 yılında o dönemin ilim merkezlerinden olan Bağdat'a gider ve eğitimine orda devam eder. Fakat maddi açıdan çektiği sıkıntılar Şirvani'nin hayatını burada da zorlaştırır. O tüm yaşadıklarına rağmen ve eğitimini sağlam bir şekilde bitirir Azerbaycan'a Şamahı'ya geri döner. Dünyevi ve dini bilimlere iyi bir şekilde hâkim olduktan sonra Türkiye, İran, Arabistan'ı gider. Birçok yeri gezdikten sonra vatanda kalmayı üstün tutan şair kendisi öğrendiklerini öğretmeye ve halkına hizmet etmeye adar. Öncelikle Tiflis'teki Gori Müellimimler Seminaryası'nda (Gori Öğretmenler Okulu) öğretmenliğe başlayan Şirvani burada geçirdiği bir buçuk senenin ardında 1877 yılında Şamahı'ya döner ve buradan da öğretmeğe devam eder. Akademik hayatını devam ettiren Şirvani artık dönemin önemli edebiyatçıları sırasında kendi yerini almaktaydı aynı zamanda da edebiyatçı ve şairlerle de sıkı sık buluşur onlarla fikir alışverişinde bulunmaktaydı. Ekinci'nin 1875 yılında faaliyete başlaması Seyid Azim Şirvani'nin hayatında önemli rol oynamıştır. Ekinci Şirvani'nin hem bir insan hem de bir şair olarak gelişmesinde büyük katkı sahibi olmuştur. O, yazdığı ilk şiirlerini Ekinci vasıtasıyla okuyuculara duyurmuş, aynı zamanda da Ekinci'de olan yazarlar ile sık sık mektuplaşarak onlardan yeni şeyler öğrenmiştir. Gazetenin ilk sayısından itibaren Şirvani sürekli olarak Ekinci'nin yanında olmuş ve nerdeyse her sayıda şiir, yazı veya makaleler ile okuyucularla buluşmuştur. Şirvani gazetenin tuttuğu yoldan gitmiş, maarifçilik, yenilik, gibi fikirleri desteklemiştir. O, genel olarak satirik şiirler yazan bir şairdi. Bu yüzden de cehaleti, yolsuzluğu kendi şiirlerinde eleştirirdi. Bir zamanlar Zerdabi'ye olumsuz kelimelerle hakaret eden Hasan Gara Hadi ve Sultanov gibilerini de kendi şiirlerinde ağır bir dille eleştirmiştir. Şirvani, kaleminden çıkan her kelime ile Zerdabi'nin yanındaydı. Ekinci ile başlayan Şirvani'nin şiirleri daha sonra Azerbaycan edebiyatı tarihinde maarifçi-realizm gibi bir türün ortaya çıkarmasına neden olmuştur. Seyid Azim Şirvani'nin Ekinci'de on şiiri ve üç mektubu yayınlanmıştır. Şiirlerini imzalı olarak yazsa da mektuplarında isim kullanmamıştır. Şair ilk şiirini Ekinci'nin altıncı sayısında yayınlamıştır. Şiirlilerinde ilim ve eğitimin önemine değinirdi. Oğluna yazmış olduğu şiirinde de bunu açık bir şekilde görmek mümkündür (Zerdabi H. B., Ekinci Gazetesi, 1875). Her zaman Zerdabi'nin yanında olan Şirvani onu "Kafkas Halklarının Kurtarıcı

Meleği” olarak adlandırılıyordu. Şair, aynı zamanda gazeteyi de döneminin bilim mühendisi olarak nitelendiriyordu. Şirvani’ye göre gazetenin artıları şunlardan oluşmaktaydı. Öncelikle gazete dünyanın her yerinden haberler vermekle okuyucuların her şeyden haberdar olmasını sağlamıştır. Daha sonra gazete ekin (ziraat) haberleri vererek, insanların kendi hayvanlarını yetiştirmelerine ve topraklarını işlemelerine gerekli olan bilgileri vermiştir. Son olarak da gazetenin ana dilinde çıkması dilimizin gelişimi ve saflığı açısından hayati bir önem arz etmektedir. Şirvani bunların yanı sıra gazetenin fiyatının ucuz olmasının da okuyucular için çok avantajlı olduğunu ve ulaşılabilirliğini arttırdığını söylüyordu (Şahverdiyev, 2006, s. 29).

1.2.9. Necef Bey Vezirov

Ekinci’nin yazarlarından biri de Necef Bey Vezirov’dur. Azerbaycan dramaturjisinin daha bir değerli ismi olan Vezirov, henüz üniversitede okuduğu yıllardan Hasan Bey Zerdabi’yi tanımaktaydı. Onun tuttuğu yol Vezirov’u adeta büyülemiş ve onu bu yoldan gitmeye teşvik etmiştir. Necef Bey, 1854 yılında Azerbaycan’ın Şuşa şehrinde dünyaya gelmiştir. Fakir bir ailede doğan Vezirov, 1868 yılında eğitim almak için Bakü’ye gelir. Burada Bakü Realnı Gimnazisi’nde okumaya başlayan yazar, hayatını değiştirecek insanı Hasan bey Zerdabi’yi tanır. Zerdabi onun yazarlığa, edebiyata olan merakını fark edince onu bu alanlarda dönemin önemli isimleri ile tanıştırır (Memmedov K. , 1995, s. 4-6). Her geçen gün kendisini daha da geliştiren Vezirov zamanla artık drama ve piyes türlerinde kendi yolunu çizmiştir. Ekinci’nin ilk sayı basıldığında Necef Bey Rusya’nın Moskova şehrinde Petrovsk Razumovsk Tarım Bilimleri Üniversitesinde eğitim almaktaydı. Öğretmeninin ana dilinde gazete bastırıldığını duyan yazarın tek amacı burada çalışmak olmuştur. Bununla ilgili Zerdabi’ye gönderdiği mektubunda şunları söylemektedir. *“Ekincinin ilk iki numarasını aldım. Ekinci benim ana dilimdir. Çeviri için orijinal bir şey bulamadığım için kendiminkini yazıyorum. Gazetenin programını bana da gönderin ve ben de ne yazacağımı bileyim”* (Memmed, 2005, s. 6). Necef Bey Vezirov’un Ekinci’de sekiz makalesi yayınlanmıştır. Onun her makalesi de çeşitli konulardan bahsetmekteydi. Yazar bazı yazılarını Ekinci’de “naleyî derviş” imzası altında yayımlatmaktaydı (Memmed, 2005, s. 4). Edebiyat, kültür ve bilimden bahseden Vezirov, eskimiş adetlerin yerine yenilerinin getirilmesini öneriyordu. Fikirlerine ise şu satırlarla aydınlık getirmeye çalışıyordu. *“İnsan bir şeye alıştı mı onun yamalığını*

bilemez, mesela bizim okullarımızdan daha kötüsü dünyada bulunmaz ama öyle alıştık ki sanırsın bu okullardan daha iyisi dünyada olamaz” (M. Bağırov, 1961, s. 19). Yazara göre sadece dini ilimlerin okutulduğu okullardaki çocukların doğru dürüst bir geleceği olmayacaktır. Vezirov ve onun gibiler okullarda dini ilimlerin yanı sıra dünyevi bilimlerin de öğretilmesinden yanaydılar. Onlar bunu nerdeyse her yazılarında dile getirmekteydiler. Çünkü toplumun geleceği olan çocuklar her zaman bu tarz aydınların en çok düşündüğü konulardan biri olmuştur. Aynı zamanda mollahanelerde eğitim gören çocukların çoğu zorla dövülerek eğitim almaktaydılar. Vezirov bu tür durumlardan kurtuluş yolunun da eğitimi öğretmelerden geçtiğini savunuyordu. O, çocuklara aşk, sevgiden bahseden kitapların okutulmasının yerine bilimsel kitapların okutulmasından yanaydı. Necef Bey Vezirov yazar ve şairleri halkın gözcüsü olarak adlandırmaktaydı.

1.2.10. Asger Aga Gorani

Asıl adı Asker Gorani Adıgözelzade olan yazar daha çok Asker Aga Gorani olarak tanınmaktadır. Asger Aga Adıgözelzade Gorani 1857’de Azerbaycan’ın Gence şehrinin Goran bölgesinde doğmuştur. Yazar, şair, gazeteci aynı zamanda da tercüman olan Görani Ekinci gazetesinin yazarlarından biriydi (Tarverdiyeva, 1977, s. 3). Ekinci de en çok yazısı basılan yazarlardan olan Gorani’nin gazete sayfalarında kırka yakın yazısı yayınlanmıştır. 1873 yılında Necef Bey Vezirov’un da okuduğu Petrovski Razumovski Üniversitesi’nin aynı bölümünde okumaya başlamıştır. Moskova’da okuduğu yıllardan itibaren Ekinci ile sıklıkla iletişime geçmiş ve gazetenin Moskova yazarı olarak çalışmıştır. Gorani en çok taze haberler bölümünde yazılar yazar, aynı zamanda teknolojik gelişmeler ile ilgili halkı haberdar ederdi. Teknoloji ile ilgili yazılarını ise ilim haberleri bölümünde yayınlamaktaydı. Asger Aga gazeteci bakış açısı ve kimliği ile gazete sayfalarında boy göstermekteydi. Yazılarından birinde Bakü-Tiflis demiryolunun işleri ile ilgili bilgi vermekte ve devletin kararlarından bahsetmekteydi (Zerdabi H. B., Ekinci, 1875). Aynı zamanda mezarlıklara yakın yerlerde su kuyularının açılması, kütüphaneler, dünya haberleri, ev işleri gibi farklı farklı konulara da değinmekteydi. Moskova’da basılan gazetelerden okuyucular için değerli ola bilecek haberleri seçip Azerbaycan diline çevirerek gazeteye gönderiyordu. Sadece Rus değil, Fars, Arap dillerini de mükemmel biliyordu.

1.2.11. Ahsenül Gevaïd

Ekinci'nin hakkında az bilgi sahibi olduğumuz yazarlarından. Yazılarından Arap, Fars dillerini bilen ve edebiyata, bilime yakın bir adam olduğu anlaşılmaktadır. Özel hayatı ile ilgili ise kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Kendisinin 1876 yılında Zerdabi'ye yazdığı mektubunda asıl adının Hacı Memmedsadıg olduğunu bildirmektedir. Ekinci'nin basıldığı dönemde Reşt şehrinde yaşayan yazarın doğum yeri Azerbaycan'ın Gence şehridir. Doğum tarihi hakkında ise kesin bilgi bulunmaktadır (Şahverdiyev, 2006, s. 35). Yazarın gazetede 25 yazısı yayınlanmıştır. Bu yazılardan 19'unu kendi imzasıyla yazdığı halde geride kalan 9 yazısında ise imza kullanmamıştır. Gevaïd'in kullandığı dil diğer Ekinci yazarlarına göre ağır bir dildir. Buna rağmen yazar okuyucuları tarafından rağbetle karşılanmaktaydı. Bazen dini konularda yazdığı yazılar din adamları tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu durumlarda ise Zerdabi yazarı korumuş ve bu konularda yazılan yazıların sadece cehalet karşı bir duruş sergilediğini savunmuştur. Genel olarak Zerdabi Ekinci'de yazısı yayınlanan, gazete ile işbirliği yapan tüm yazarların yazılarını kendi eserleriymiş gibi savunmaktaydı. Bu da onun nasıl bir yönetici olduğunu bir daha ortaya koymuştur. Ahsenül Gevaïd gazetede dünyevi bilimlerin önemi, aşure günü, bilgi, şuur, tefekkür ile ilgili çeşitli makaleler yayınlamıştır.

1.2.12. Alekber Haydari

Ekinciler okulunun oluşmasında en çok emeği geçen isimlerden biri de Aekber Haydari'dir. Kendisi bir gazeteci ve yazardır. Doğum yılı ve nerede doğduğu ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Gazetenin basıldığı dönemde Mahaçkala'da olduğu daha sonra 1879 yılında Bakü'ye geldiği bilinmektedir (Aşırılı, 2009, s. 25). Gazetede 15'ten fazla makalesi yayınlanan Haydari her zaman sert yazılarıyla gündem konusu olmayı başarmıştır. Yazılarında dünyevi bilimlerin öğretilmesinden yana olmuş ve cehalete karşı savaşmıştır. Ekinci yazarları bu isimlerle bitmemektedir. Yukarıdaki Ekinciler'den ziyade gazete ile çalışan dönemin birçok şair, yazar ve gazetecilerin ismini söyleyebiliriz. Bu isimler Memmedtağı Şirvani, Alimeded Abdullazade, Aliakber Elmizade, Memnun Algadari, İsa Şahtahtlı, Mahbus Derbendi, Haçatur Korkmazov ve başkalarıdır.

Ekinci iki senelik bir süre içerisinde bu zorlu görevi taşımaya çalışmıştır. Zorlu diyoruz çünkü Ekinci'nin işi sadece Azerbaycan dilinde yerli gazete basarak bir ilke imza atmak değildi. Aynı zamanda millet, istiklal, cehalet, demokrasi, toplumsal bilinç gibi farklı konular üzerinde de çalışmayı kendine görev edinmişti. Özellikle de Çarlık Rusyasının sansürden kaçınarak bunu başarmak o zaman hiç de kolay değildi. Zaten sonuç olarak gazetenin daha fazla yaşamasını kimse kabul etmedi. Rus hükûmeti önce bahaneler üreterek daha sonra da gazetenin tamamen kapatılması dileğini gerçekleştirmiş oldu. Ekinci kapatıldı ama adını başta Hasan Bey Zerdabi olmakla yazarları ile birlikte tarihin sayfalarına altın harflerle yazdı. Ekinci'den bize kalan ise onun bıraktığı izden, açtığı yoldan gitmek ve Ekinci'nin hayal edip de ulaşamadığı o ilkeleri gerçekleştirmektir. Ekinci ve Ekinciler'in çabası örnek alınmalı, bıraktıkları bu mirasa sahip çıkılmalıdır. Ekinci döneminde henüz inkılâp dedirtecek kadar siyasi olaylara giremse de, cehaleti kötiledi, zaman zaman iktidardaki hükûmeti eleştirdi. Her zaman dünyevi bilimlerini öne çıkararak, istiklal ilkelerini de ateşledi. Siyasi açıdan istediği sonuca tam olarak ulaşmasa da tarihsel çerçevede Ekinci'nin ardından gelen olaylar bir nevi ondan etkilenmekteydi. Siyasetin aksine ekin ve ziraat haberleri açısından ekinci istediğine ulaşmıştı. Toprağın bilimsel olarak işlenmesi, ekin malzemelerindeki yeniliklerinden haberdar olmak halkın tamda işini yaramıştı. Aynı zamanda tarım ve hayvancılık işleri yapanlara yani köylülere doğru yolu göstermekteydi. Bundan ziyade Ekinci'nin en önemli taraflarından biri de halk edebiyatına, şiire, halk musikisine verdiği önemdir. Çarlık Rusyasının işgali altındayken halk edebiyatını korumak, yazar ve şairlere destek olmak Azerbaycan gazeteciliği açısından takdir edilir bir harekettir. Zerdabi, dile ve edebiyata yakın olduğu için gazeteye gelen şiir ve hikâyeler içinden en iyilerini seçerek yayınlamaktaydı. Dili kötü olan, kalitesiz veya zayıf yazılmış şiirlerden uzak duruyordu. Gazetede kaliteli içeriklerin artması zamanla yazarların da artık daha iyi şiir ve hikâyeler yazmasına neden olmaktaydı. Zerdabi, bunu bilerek yapıyordu. Çünkü Zerdabi yazarların daha ileri düzeyde yazabileceğine inanıyor ve sadece teşvik edilmelerine ihtiyaç duyduklarını düşünüyordu. Artık gazete sayfalarında daha kaliteli bir mücadele verilmekteydi. Bu da Azerbaycan edebiyatının gelişimini olumlu yönden etkiliyordu.

Aylar ilerledikçe gazete ulusal anlamda ün kazanmaya başlamıştı. Gazetenin ünü sadece Kafkasya ve yakın komşularında değil Avrupa ve Amerika'dan, Orta Doğu'dan da duyulmaya başladı. Türkiye, İran, Rusya basınında sıkı sık Azerbaycan'da yayınlanan

bu gazete ile ilgili haberler boy göstermekteydi. Almanya ve Fransa gibi ülkelerden de haberler gelmekteydi. Rusya'nın meşhur Kafkas gazetesi 1876 yılında dördüncü sayısında Ekinci'nin Londra ve New York gibi şehirlerde de tanındığını göstermektedir (Şahverdiyev, 2006, s. 41). Bu döneme göre böyle bir gazete daha da fazla ün kazanmadan önce hükûmet tarafından kapatılmalıydı. Ekinci kapandıktan sonra ne Zerdabi ne de Ekinciler mücadelelerinden vazgeçmediler. Ekinci'den sonra Zerdabi gazetecilik faaliyetine Bakü'de basılan "Kaspi" gazetesinden devam etti ve ömrünün sonuna kadar da burada kaldı. Yine de Zerdabi'nin gazetecilik faaliyeti Çarlık Rusyasını rahatsız etmekteydi. Artık yaşlanmasına rağmen Rusya tarafından takip ediliyor ve yazıları sık sık denetleniyordu. Ömrünün sonlarına doğru gitmesine rağmen sert bir şekilde gazetecilik faaliyetini devam ettiriyor ve 1903-1906 yıllarında da "Kaspi" gazetesinin redaktörlüğünü yapıyordu. Hasan bey Zerdabi Azerbaycan'da gazeteciliğinin temelini atan, aynı zamanda ilk tiyatronun kurulmasını sağlayan Azerbaycan tarihinin en değerli isimlerinden birdir. İlk hayır cemiyetleri kuran, kızlar okulunun kurulmasında, ana dilinin eğitim dili olmasında ve daha fazla işlerde emeği geçen bir vatanseverdir. Her zaman da böyle anılacaktır. Yaptıklarından sonra Zerdabi'yi "Kafkas Müslümanlarının Öğretmeni ve Manevi Babası" olarak adlandırmışlardır.

1.2.13. Ziyayi Kafkaziyya Gazetesi

Ekinci kapandıktan sonra bir süre ne Azerbaycan'da ne de Kafkasya'da Azerbaycan dilinde gazete basılmamıştır. Fakat Ekinci gittikten sonra ana dilinde gazetenin basılması her zaman gündemdedi. Bu yüzden de dönemin edebiyatçı, gazeteci ve düşünürleri gazete işinin devamını getirmek niyetindeydiler. İlk girişim Bakü Gimnazisi'nde öğretmenlik yapan Mirze Mehemed beyden geldi. O, "Cam Hacannüma ve Ayişeyi Bedennüma" adlı bir gazete bastırmak istese de bu isteğini gerçekleştirmedi.

Daha sonra Seid Ünsüzade XIX. yüzyılda Ekinci'den sonra tarihe Azerbaycan dilinde ikinci gazete olarak damgasını vuran gazeteyi yayına başlattı. Bu gazete Ekinci kapandıktan iki sene sonra yayınlanmaya başladı ve gazetenin ismi "Ziya" olarak belirlendi. Hacı Seyit Ünsüzade'nin 1930'lu yıllarda Şamahı şehrinde doğduğu bilinmektedir. Babası Ebdürrahman Bey hakkında az bilgi olsa da Şamahı'da bilgili bir adam olarak tanınıyordu. Hacı Ünsüzade de haliyle ilk eğitimini babasından almıştır. Daha sonra eğitimini arttırmak için İslam âleminin medeni merkezi olan Bağdat şehrine

gelmiş ve burada İslam dinini mükemmel bir biçimde öğrenmiştir. Eğitimini bitirdikten sonra Şamahı'ya dönüp burada okul açmış, ardından Tiflis'te çalışmaya devam etmiştir (Aşırılı, 2009, s. 27-28). Burada akademik faaliyetlerde bulunan Ünsüzade, 1879 yılında gazete için Kafkas Sansür Komitesinden izin almıştır. 14 Ocak 1874 tarihinde Ekinci'den sonra ilk defa Azerbaycan dilinde gazete yayına başlamıştır. Gazetenin adı Ziya daha sonra ise Ziyayi Kafkaziyye olur. Gazete ilk dönemlerinde yedi bölümden oluşarak faaliyete başlar. Bu bölümler şöyle sıralanmaktadır: “Devlet Kararnameleri”, “Ulusal Ajanslıkların İlanları”, “Dış Haberler”, “İç haberler”, “Yerli Haberler”, Bilgi Panoları” ve “İlanlar, Felyetonlar”. Gazete 76'cı sayısına kadar Ziya adıyla yayınlandı. 1880 yılı itibarıyla ise gazetenin adı Ziyayi Kafkaziyye olarak değiştirildi. Gazetenin isminin değiştirilmesi her hangi bir anlam taşıymıyordu, tamamen teknik sebeplerden dolayı değiştirilmişti. Buna gazetenin sahibi Ünsüzade kendisi de açıklık getirmiştir. Gazete 1883 yılına kadar yayına başladığı Tiflis şehrinde basıldı ve aynı yıl itibarıyla gazetenin matbaası Şamahı şehrine taşındı. Burada da 11 sayısı basılan gazete daha sonra kapanır ve toplamda 107 sayıya ulaşır. Ziya'nın sahibi Hacı Seyit Ünsüzade kendisi dini dünya görüşüne sahip bir insan olduğu için gazetenin gelişimi bu yolda ilerlemekteydi. Bu yüzdende dönemin bazı bilim adamları ve düşünürleri tarafından o kadar da hoş karşılanmamakta ve eleştirilmekteydi. Ekinci ile çalışanlar bu gazetenin Ekinci'nin yokluğunu dolduramadığı savunmaktaydılar. Azerbaycan basın tarihinin ilk araştırmacılarında olan Firudin Bey Köçerli 1906 yılında “Zakafkasiya” gazetesinde yazmış olduğu makalesinde Ziya'nın tuttuğu yolu şöyle özetlemektedir. O, Ziya'nın belirli bir yolunun olmadığını sadece dini motifli makaleler ve olaylar üzerinden yürüdüğünü söylemektedir (Aşırılı, 2009, s. 30). Bundan yola çıkarak birçok araştırmacılar gazetenin iktidara hizmet ettiğini ve bu yüzden de maariflendirici, bilgilendirici haberler paylaşmadığını savunmaktaydılar. Fakat son dönem araştırmacıları bu fikrin doğru olmadığını aksine Ziya'nın ciddi şekilde sansürle sorunu olduğunu ortaya koymuşlardır. Yani gazetenin tuttuğu yol aslında Firudin beyin de dediği gibi gazetenin başındakilerin dini dünya görüşü üzerinden yürümekteydi. Bağdat'ta dini eğitim almış Ünsüzade çevresine sadece kendi yolundan giden yazarları toplamaktaydı. Bu da farklı şekillerde yorumlanmalara ve eleştirilere neden olmuştur. Genel olarak Ziya gazetesine bakacak olursak bir Ekinci olamadığını ve onun ideallerini taşımadığını söyleyebiliriz. Yine de bu zor şartlar altında 107 sayı basılan Ziya gazetesini küçümseyemeyiz. Ziya, her

ne kadar tartışma konusu olsa da hakkında söylenenlerin bazen de zıt fikirlerden doğduğunu unutmayalım. Ziya gazetesinde basılan makaleler çoğu zaman dönemin en çok tartışılan konuları olmuştur.

1.2.14. Keşköl Dergisi

Ünsüzade kardeşlerinin Ekinci'den sonra başlattığı ana dilli yayın olan Ziya'nın son dönemlerini yaşadığı bir zamanda aynı matbaaya ait olan Keşköl dergisi yayınlanmaya başlandı. Bu derginin redaktörü aynı zamanda da sahibi Hacı Seyit Ünsüzade'nin kardeşi olan Celal Ünsüzade'ydi. Celal Ünsüzade de kardeşi gibi iyi bir şekilde eğitim almış ardından Tiflis'e taşınmıştır. Burada ise 1880'li yıllarda Azerbaycanlı erkek çocuklar için bir okul açtırmıştır. Ağabeysinin Ziya gazetesine gazeteciliğe başlaması, onu da bu işlere dâhil etmesi Celal'in bu alana saygısını ve merakını arttırmıştır. Bunun sonucu olarak da 1 Ocak 1883 tarihinde Celal Ünsüzade Keşköl dergisini faaliyete başlatmıştır. Dergi zor şartlar altında yayına başlamıştır. Çünkü buradaki matbaa o kadar iyi değildi ve çalışanların sayısı da çok azdı. Celal Ünsüzade durumu düzeltmek için Tiflis'teki Azerbaycanlı öğretmen ve öğrencileri çevresine toplamaya çalışıyordu. O, gazeteyi yalnız yönetmemek için 1883'te Tiflis Gimnazisi'nde eğitim alan Memmed Kengerli'ni derginin redaktörlüğüne getirdi. Artık derginin tüm işlerini hem Celal Ünsüzade hem de Memmed Kengerli yönetmekteydi (Şahverdiyev, 2006, s. 51-52). Keşköl dergi olarak sadece 11 sayı basıldı daha sonra Celal Bey dergiyi gazeteye çevirdi. Keşköl hem dergi hem de gazete olarak dokuz bölümden oluşmaktaydı: "Dâhili şube", "Tarihi ve siyasi şube", "Eleştiri ve basın özeti", "Pedagoji şube", "Doktor tavsiyesi", "Şiir şubesi", "Takvim", "Çeşitli haberler" ve "İlanlar". Celal Ünsüzade farklı dillerden, orta doğu ve farklı ülkelerden makaleler yayınlamak niyetindeydi. Fakat bazı sebeplerden dolayı istediğini tam da gerçekleştiremedi. Buna rağmen gazetenin yazar kadrosu dönemin gazetelerinden daha zengindi. Hem Ekinci'nin yazarları hem de Rusya, Gürcistan, Ukrayna gibi ülkelerden yazarlarla çalışmaktaydı. Yazarlar H. Zerdabi, S. E. Şirvani, S. M. Ganizade, M. Sultanov, F. B. Köçerli, Rusya'dan A. Çeriyayevski, Gürcistan'dan İ. Çavçavadze, Ukrayna'dan N. Gulak ve başkalarıydı. Gazete bilim, edebiyat, sanat ve farklı konuları ele almaktaydı. Keşköl gazetesi Ziya'nın aksine yeniliyi çağırıştırmış ve bu yüzden de daha fazla rağbet görmüştür. Fakat gazete okuyucu sayısının azalması nedeni ile 1891 yılında 123 sayıdan sonra yayını durdurmuştur.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Keşkül'ün de kapanması yine de Azerbaycan dilli gazete sorununu ortaya koydu. Bu sefer durum daha farklıydı ve artık Çarlık Rusyası Azerbaycan'da yerli gazetenin basılmasını kesin bir dille istemiyordu. Keşkül'den sonra 14 sene Azerbaycan halkı ve basını yerli gazete olmadan yaşamaya devam etmek zorunda kaldı. Bu sorunun ana nedeni Rusların yerli gazeteye karşı olmalarıydı. Başka bir taraftan da Ruslar Azerbaycan'da gazete basılmasını istiyorlardı fakat bu gazete Rusça olacaktı ve gazetenin sahibi de Ruslar olmalıydı. Keşkül'den sonra Azerbaycanlı gazeteciler, edebiyatçılar, düşünürler bir kaç defa gazete çıkarmaya teşebbüs etseler de bu isteklerini ancak 14 sene sonra gerçekleştirdiler. Bu süre zarfında aradaki boşluğu doldurmak için Ruslar Azerbaycan'da kendi gazetelerini çıkarmaya başladılar. Çarlık Rusyasının işgali altında olan istenilen ülkede basılan gazete veya dergi merkezin amaçlarına hizmet etmek zorundaydı. Bilindiği üzere Azerbaycan'da ilk Rus dilinde gazete 1871'de yayınlanan "Bakinskiy Listok" gazetesidir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rus dilinde basılan gazetelerin sayısı artmaya devam ediyordu. 1876'ta "Bakinskiye İzvestiya", 1881'de "Kaspi", 1888'te "Bakinskie Traqovo-Promoşlenni Listok", 1894'de de "Bakinskie Gubernskie Vedomosti" gazeteleri yayınlanmıştır.

1.2.15. Kaspi Gazetesi

Bu gazeteler içinde en fazla yayın süresine sahip olanı ve en ünlüsü Kaspi gazetesi idi. 1881 yılında faaliyete başlayan gazetenin ilk redaktörü Viktor Vasiliyeviç Kuzminin olmuştur. Gazete dokuz bölümden oluşmaktaydı: Yerli hayattan ve devlet meselelerinden bahseden bölüm, bilgiler, günlük olayların özeti, orijinal veya çevrilmiş bilimsel makaleler, Rusya ve başka ülkelerdeki petrol haberleri, son posta, hikâyeler, bilgilendirici haberler ve ilanlar (Kuzminin, 1881). İlk dönemlerinde haftada iki, üç kere yayınlanan gazete 1884 yılı itibarıyla günlük yayına başlamıştır. Günlük haberler veren bu gazete aynı zamanda Bolşevik ideolojisini desteklemeliydi. Kaspi sadece Azerbaycan ve Kafkasya'da değil, Rusya'nın çeşitli bölgelerinde ve komşu ülkelerde de okunmaktaydı. Gazete 1897 yılına kadar üç farklı Rus redaktör tarafından yönetilmiştir. 1897 yılında gazetenin redaktörü N. Sokolinski'nin ölümünden sonra gazetede Rusların redaktörlüğü son buldu ve değişiklikler başladı. Aynı yıl itibarıyla Azerbaycanlı petrol zengini Hacı Zeynalabdin Tağıyev gazeteyi satın alır ve Azerbaycanlıları yönetime getirir. Kaspi'nin bu dönemini "Müslüman Kaspi'si" adlanmaktadır. 1898 yılından itibaren gazetenin

redaktörü Alimerdan Bey Topçubaşov olmuş ve 1907 yılına kadar burada kalmıştır. Daha sonra ise gazeteyi bir başka Azerbaycanlı edebiyatçı, gazeteci olan Ali Bey Hüseyinzade yönetmeye başlamıştır.

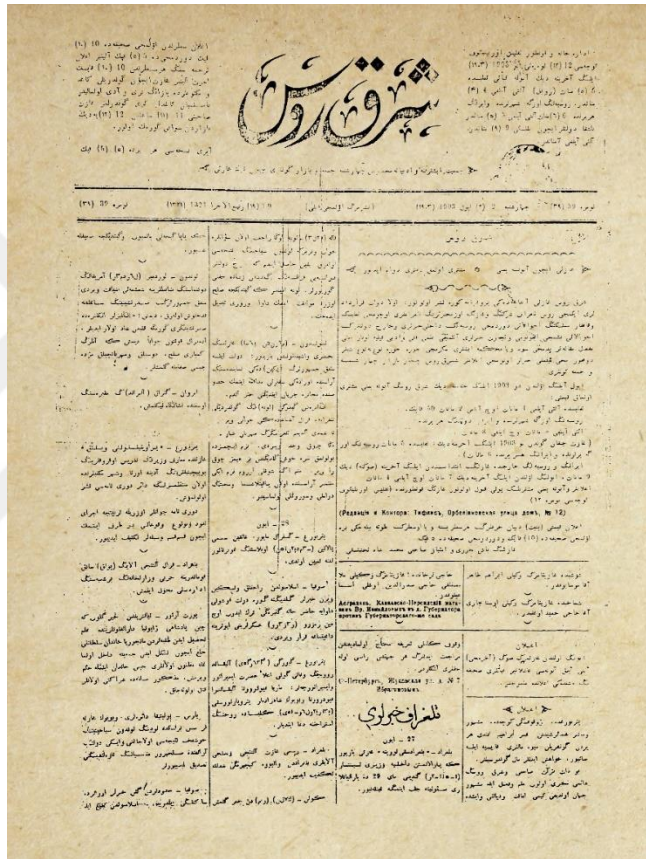
Kaspi genel olarak diğer Rus gazeteleri gibi aynı amaca hizmet etmek için kurulmuştur. Bu amaç Çarlık Rusyası ideolojisine hizmet etmek, onu desteklemek ve halk düşüncesinin çeşitlilik kazanmasına engel olmaktır. Belli bir düzeyde Kaspi kurulduğu amaca hizmet etmekte ve işinin hakkını vermekteydi. Fakat Azerbaycanlı aydınların gazeteye gelmesi, burada yazılar, makaleler yayınlaması Kaspi'nin yolunu biraz değiştirmiştir. Gazete yayına başladığı ilk dönemlerde beklenenin altında bir satış yapmaktaydı. Bu olay gazetenin sayfalarında da bildiriliyordu. Yeni basın organının hem şüphe ile hem de sert karşılandığını belirten gazete, ilk dönemlerde yazar yokluğundan şikâyet etmekteydi (Sokalinski, Kaspi, 1891). Gazetede yer alan ana konular, ticaret haberleri, petrol sanayisi, demiryolları, ziraat tarım haberleri, kültür ve edebiyat haberleri gibi ayrılmaktaydı. Sistem eleştirileri ve halkın istekleri gibi konular gazete sayfalarına yansımıyordu. Daha sonraki yıllarda yani 1890'lardan sonra hem gazetenin okuyucu sayısı hem de ele aldığı konular her gün daha da artmaktaydı. Yerli ve yabancı haberler fazlalık gösteriyordu. İtalya, İrlanda, Almanya'daki işçi sınıflarının isyanları ve oradaki olaylarla ilgili de haberler basılmaya devam ediyordu. Gazetede Bolşevik ideolojisini destekleyen ve onlara övgüler yağdıran yazarların yanı sıra bir zamanlar Ekinci'de çalışmış halkın düşünen beyinlerinin yazıları da yayınlamaktaydı. H. Zerdabi, S. M. Ganizade, M. A. Şahtahinski, N. Nerimanov bunlardan bir kaçıydı. Onların yazarak ortaya attıkları konular gazetenin genel işleyişinin tamamen aksini oluşturmaktaydı. Hasan bey Zerdabi ilk günlerden gazete sayfalarında yazılar yayınlamıştır. “Bizim köy okullarımız”, “ Amerika’da zihni ve fiziki becerileri birleştiren okul sistemleri” gibi makaleleri eğitimin pratik yaşamla olan bağlarını ortaya koyuyordu. Zerdabi bir süre kendisi gazetenin redaktörlüğünü üstlenmiş ve çevresine demokratik düşünce anlayışına hizmet eden gazeteci ve edebiyatçıları toplamıştır. Zerdabi'nin burada olması F. Köçerli, M. Mahmudbeyli ve C. Memmedguluzade gibi isimleri gazeteye getirmiştir. Dışarıdan Bolşevik gazetesi gibi görünse de Kaspi Azerbaycan basınının gelişmesi için iyi sonuçlar doğuran bir gazete olarak bilinmektedir. Kaspi'nin ortaya çıktığı dönemler yani XIX. yüzyılın sonları Azerbaycan'da Bolşevik basınının öne çıkarılmaya çalışıldığını

görüyoruz. Bu da Rusların işgalci siyasetin bir parçasıdır ki, basın yoluyla da bunu gerçekleştirmek düşüncesinden hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir.

1.2.16. Şergi Rus Gazetesi

Tiflis'te basılan Keşköl gazetesi kapatıldıktan sonra bu şehirde birkaç defa Azerbaycanca gazete basılmaya çalışılsa da bir sonuca ulaşamamıştır. 1902 yılında dönemin aydınlarından olan Mehemed Aga Şahtahinski Rusya'dan ülkesine geri dönmüş ve gazete açmak fikrine kapılmıştır. O, doğduğu Şahtaht köyündeki baba mülkünü satarak Tiflis'e gazete açmaya gelmiştir. M. Şahtahlı Şergi-Rus adlı gazetenin ilk sayısını 30 Mart 1903 tarihinde bastırılmıştır. İlk dönemlerinde haftada üç kere yayınlanan gazete daha sonra 1904 yılı itibarıyla da günlük gazeteye çevrilmiştir. Şergi Rus Azerbaycan gazetecilik tarihinde önemli yeri olan gazetelerden biridir. Bu gazete XX. yüzyılda Azerbaycan'ın ilk gazetesidir. Aynı zamanda toplumsal bilincin oluşmasına böylesine bir karışık dönemde yardımcı olmuş basın organlarından olarak da bilinmektedir. Şergi Rus'ta sadece Azerbaycanlı değil aynı zamanda farklı halklardan da yazarlar bulunmaktaydı. Bu çeşitliliğe gazete kendi sayfalarında da değinmektedir. *“Burada Doğudan Çin sınırlarına kadar dili dini ayrı aydınların, tartışmaları yer almaktadır”* (Şahtahlı, 1903). Gazetenin sahibi ve redaktörü M. Şahtahlı 1846 yılında Nahcivan şehrinin Şahtaht köyünde dünyaya gelmiştir. Eğitimine Nahcivan'da başlayan Şahtahlı burada Rus, Arap, Fars dillerini öğrenmiş daha sonra 14 yaşında eğitim için Tiflis şehrine gitmiştir. 1865 senesinde Rusya'nın Petersburg şehrine 1872'de de oradan Almanya'ya gitmiştir. Üniversite eğitimine Almanya'nın Leipzig şehrinde devam eden yazar buradaki eğitimi sayesinde bilgeliğini ve kişiliğini daha da geliştirmiştir. Almanya'da eğitimini tamamlayan Şahtahlı'nın bir dönem Paris'te de bulunduğu bilinmektedir (Hebibbeyli, 2006, s. 4-5). Daha sonra 1875'de Tiflis'e dönen Şahtahlı burada gazetecilik ve yazarlık yapmaya devam etmiştir. Dönemin Tiflis'te basılan birkaç gazetesinde makalelerini yayınlattıktan sonra Azerbaycan basınındaki boşluğu doldurmak için kendisi gazete çıkarmak fikrine düşmüş ve bunu gerçekleştirmiştir. O, kendisinin en değerli yazılarını Şergi Rus'da bastırılmış ve “gazetneviş” imzası altına bunları yayınlamıştır. Şahtahlı gazetede yayınlanan makalelerin ve haberlerin doğruluğu göstermesinden yanaydı. Yüzyılın başlarında Bolşevik gazeteleri halkı ne kadar kandırmaya çalışsalar da böyle isimlerin gazete köşelerinde olması her kes için bir şans

demekti. Gazetede aynı zamanda da edebi eserlerden parçalar, şiirler yayınlanmaktaydı. Ünlü Rus yazar Lev Tolstoy'un Azerbaycan diline çevrilmiş eserleri ilk defa bu gazetesinin sayfalarında basılmıştır. Gazete sadece iki yıl yayınlandı ve daha sonra Şahtahlı gazetesinin basımını durdurdu. Şergi Rus'un kapatılmasının nedenlerinden biri Şahtahlı'nın sonradan Ali Bey Hüseyinzade ile ortak olmasıydı. Nitekim Celil Memmedguluzade'nin de yazdığına göre Rus hükümetinin onun bu ortaklığını beğenmediği için Şahtahlı da gazeteyi kapatıp Bakü'ye dönmeye mecbur kalmıştır.

Resim 2. Şergi Rus gazetesi, 1903

1.3. XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN BASINI

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan Çarlık Rusyasının işgalinde kalmaya devam ediyordu. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın arazisi 104.000 metrekareydi. Bu ise günümüz Azerbaycan'ından 20.000 metre kare daha fazla demektir. Azerbaycan toprakları arazi olarak Bakü, Yelizavetpol ve Zagatala bölgelerine bölünmekteydi. Nüfus ise 1913 verilerine göre 2453.000 kişiden oluşmaktaydı (Türyan, Bakü, s. 4). XX. yüzyıl

hem Rusya hem de diğer devletler için geride bırakılan yüzyıldan daha farklı geliyordu. 1900-1903 senelerinde Rusya’da yaşanan ekonomik kriz, aynı zamanda işgal altında olan devletlerde başlayan milli uyanışlar Çarlık Rusyasının yönetilmesini zorlaştırmaktaydı. Bir yandan da gelişmekte olan kapitalizm sanayi alanlarındaki çeşitliliği arttırmaktaydı. 1900-1903 ekonomik krizinden sonra Azerbaycan gibi yerlerde petrol sanayisinin büyük şirketlerin eline geçmesi Rusya’nın işini bir hayli zorlaştırmaktaydı. Petrol sanayisinde küçük şirketlerin birleşerek büyük sanayi devlerine çevrilmesi Azerbaycan’ın bu alandaki gelişmesini hızlandırmıştır. Fakat bu gelişme sanayinin diğer alanlarında aynı hızla gitmese de genel olarak XX. yüzyıl iyi bir şekilde başlamamıştır.

1.3.1. XX. Yüzyıl Azerbaycan’da Tarihi, Siyasi ve Kültürel Durum

Kapitalist ilişkilerin genişlemesi Azerbaycan’da ahalinin sosyal konumunda da değişiklikler ortaya koymaktaydı. Yüzyılın başlarında artık Azerbaycan bir sanayi ülkesine çevrilmişti. Artık köylülerin bazılarının diğerlerine göre maddi açıdan daha iyi olması onlar arasında sınıflanmaları ortaya çıkarıyordu. Şehirli burjuvazi ise Bolşeviklerin siyasetini kabul etmemekte, halkının maddi durumunun iyi olmasını düşünmekteydi. Artık iktisadi açıdan Ruslardan asılı olmak istemiyorlardı. Bu da gün geçtikçe burjuvazi arasında hâkim sınıfa karşı itirazları arttırmaktaydı. Millî burjuvazinin H. Z. Tağıyev, Ş. Asadullayev M. Selimhanov gibi zengin isimleri ise güçlerini arttırmakta aynı zamanda da çalışanlarına ve işçilerine karşı çok iyi davranmaktaydılar. Sanayinin birçok alanları gelişimini sürdürmekte ve yeni sanayi alanları ortaya çıkmaktaydı. Yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan’da balıkçılık ve onun sayesinde de denizcilik sanayisi gelişmeye başladı (Amharov, 2009, s. 32). İç ticaret zaten genişlemekte ve Azerbaycan tacirleri artık dünya pazarına açılmaktaydı. Hazar denizi ve İpekyolu üzerinden kurulan ticari ilişkiler her gün daha da artıyordu. XX. yüzyılın başları sanki Azerbaycan’ın yeniden doğması için her türlü şartları hazırlamıştı. Tarım ve petrol işlerinin yanı sıra dağlarda da kazım işleri yapılmaya başlandı. Filiz, altın, gümüş yataklarının bulunması ülke ekonomisini maddi açıdan gelişimine yardımcı olmaktadır. Madenlerin, fabrikaların artması aynı zamanda işsizliğin azalmasını sağlamaktaydı. 1913 yılında madencilik sanayisinde 2800’den fazla kişi çalışmaktaydı (Amharov, 2009, s. 14). İnşaat sektörü ve ağır sanayi de geliyordu. İpekçilik, şarapçılık, tütüncülük gibi sanayi alanları da XIX. yüzyıla göre daha fazla gelişmekte ve üretimi arttırmaktaydı. XX.

yüzyılın başlarında Bakü'de 1300-1500 işçisi olan 13 makine üretimi fabrikası bulunuyordu (Azerbaycan Tarihi 1900-1920. V. cilt, 2008, s. 26).

XX. yüzyılda Azerbaycan'da köylüler tarım ve hayvancılık işleri ile uğraşmaktaydılar. Köylüler hem tüketim ihtiyaçlarını karşılamak hem de satış için bu işi yapıyorlardı. XIX. yüzyıla nazaran artık bu yüzyılda köy ahalisi tarım ve hayvancılık işlerinde daha bilgiliydi ve sağlam bir şekilde kendi ihtiyaçlarından fazlasını üreterek satıştan ek gelir elde ediyordu. Bir yandan da bilgili olmak zarar etmenin karşısını alıyordu. Burada da yine Ekinci gazetesinin yüzyılın sonlarında yaptıklarını hatırlamak gerekir. Özellikle tahıl, pamuk gibi mamullerin hazırlanması ve yurtdışı satışlarına çıkarılması köylerde kapitalist, alım-satım ilişkilerinin genişlemesini sağlıyordu. Başta petrol olmakla sanayi sektörünün bu denli gelişimi beraberinde banka, kredi, borç, ilişkilerinin de gelişimi hızlandırmaktaydı. Azerbaycan'da nüfus artımı da XIX. yüzyılın başlarına baktığımızda defalarca yükselmekteydi. Özellikle de Bakü, Gence gibi şehirlere gelenlerin sayı artmakta ve şehirleşme hızla ilerleme kaydetmekteydi. *“1820’de Bakü’de 2500 kişi yaşadığı halde, bu rakam 1905’de 206.000’e, 1917’de ise 231.100 kişiye ulaşmaktaydı”* (Amharov, 2009, s. 32).

XX. yüzyılın başında Azerbaycan'ın gelişimi Çarlık Rusyasını rahatsız etmekteydi. Bu yüzyıl sadece sanayi ve kültürel alanda değil, siyasi alanda da gelişmelerin zirvede olduğu bir yüzyıldır. Yüzyılın başlarında işçi sınıfının kendi hakları için ayaklanmaları aslında büyük olayların habercisiydi. Rusya'nın Azerbaycan gibi noktalarında gereksiz vergilerle insanların sıkıştırılması haklı olarak her yerde itirazlara neden olmaktaydı. Özellikle işçi sınıfları ve köylüler buna karşılık olarak isyanlara, tatillere başlayarak iş yerlerini boykot etmekteydiler. Sadece işçiler değil Azerbaycanlı aydınlar ve millî burjuvazisi de Rus işgalinden kurtulmanın yollarını aramaktaydı. Yerli emekçilerin 1903 Temmuz'da, daha sonra ise madencilerin 1904 Aralık ayında yaptıkları tatiller ciddi önem taşımaktaydı. 1904'teki olaydan sonra işçiler maaşlarının arttırılmasını sağlayarak bir nevi Rusya üzerindeki ilk zaferlerini almış oldular (Seyidzade, 1998, s. 33). Köyüleri ise itirazlarını daha şiddetli şekilde bildirmekteydiler. Onlar vergi vermeyerek, devletin kurallarına karşı geliyor, hatta zaman zaman Çar askerine silahlı karşılık vererek de kendi itirazlarını bildiriyorlardı. Buna karşılık olarak Çar askerleri de

şiddet uygulamakta, bu tarz olayların başındaki isimleri takip etmekteydiler. Artık zaman yetişmişti ve bu şekilde halkın gözünü kokutmak mümkün değildi.

Rusya'nın merkezinde 9 Ocak 1905 tarihindeki işçi isyanında devletin silahla halka karşılık vermesi olayları çığırından çıkardı. Azda olsa Azerbaycan gibi Rusya'nın farklı bölgelerinde başlayan isyanlar şimdi daha da şiddetlenmekteydi. Petersburg'daki isyancıların devletten söz, basın özgürlüğü, 8 saatlik iş saati, çalıştıklarını hakkını alma gibi istekleri vardı (Amharov, 2009, s. 59). Bu talepler nerdeyse Çarlık Rusyasının her yerinde aynı şekilde kendini göstermekteydi. Durumun iyice kötüye gittiğini gören Çar, 17 Ekim 1905'te "Bağımsızlık Manifestosu" imzaladı. Manifestoda sadece Merkezi Rusya'daki işçi sınıfının bazı taleplerinin yerine getirilmesi yazıyordu. Fakat Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna gibi işgal altındaki topraklarda işçiler için hiçbir değişiklik yapılmamaktaydı. Tarihe 1905-1907 İnkılabı olarak geçen bu olaylar Bakü'ye de yansdı. İnkılap döneminde Azerbaycan tarihi sayfalarında "Kaçakçılık Harekâtı" veya "Kaçaklar" gibi bilinen Çarlık rejimine ve askerlerine karşı savaşı, halka yardım eden insanlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan Kaçak Kerem, Deli Alı, Gandal Nağı, Kaçak Nebi, Kaçak Memmed gibi isimler halk kahramanlarına dönüşmekteydiler. 1905-1907 inkılâpları yatırılırdı fakat daha sonrası için büyük bir imparatorluğun çöküşünün temel adımları atılmış oldu.

Rusya'da başlayan ve daha sonra Azerbaycan'a gelen bu hareketler bağımsızlığa giden yolun başlangıcı olacaktı. Bu yüzden de burjuvazi ve aydınlar Azerbaycan'ın geleceğini düşündüren olayların merkezinde bulunmaya, bu olayları basın sayfalarına taşımaya başladılar. İstiklal mücadelesi yolunun basından, gazeteden geçtiği daha önceden Zerdabi gibilerine tanıdık bir durumdu. Artık Zerdabi'nin ardılları yetişmeli ve onun ışık tuttuğu bu yolun izinden giden insanlara ihtiyaç vardı. Burjuvazi öncelikle devlet daireleri ve belediyelerde kendisine yer etmeye çalışıyordu. Kendi topraklarında kendi vatandaşlarının başkaları tarafından yönetilmesinin önüne geçmenin vakti gelmişti. Nihayet 27 Ekim ve 8 Mayıs 1906 tarihleri arasında Rusya Devlet Duması'na⁸ Azerbaycanlı milletvekilleri seçilmeğe başladı. Sonuç olarak beş Azerbaycanlı burada bulunmak için görevlendirildi. Onlar Alimardan Bey Topçubaşov, Aliyev Memmed,

⁸ Duma: Çarlık Rusyası döneminde devleti yöneten üst kurul

Asadulla Bey Muradhanov, İsmayıl Ziyadhanov ve Abdurrahimbey hakverdiyev idi. Artık bu isimler Azerbaycan'ı temsilen Rusya dumasındaydılar ve Bakü, Gence gibi şehirlerin yönetimi de kısmen onların elindeydi. Daha sonra 1907'de ikinci dumaya Feteli Han Hoyski, İsmayıl Veliyev, M. Şahtahiski gibi isimler de milletvekili olarak seçildiler. Yine de Azerbaycanlıların mücadelesi bununla bitmekteydi. Artık Çarlık Rusyasına karşı siyasi partiler, birlikler kurulmaya başlıyordu. Bu partilerin amacı bağımsızlığa, istiklale giden yolu bulmaktı. Zamanında farklı ülkelerde okuyup kendini geliştiren edebiyatın, ilimin içerisinde olan gençler XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da demokratik girişimlerin başında gelmekteydiler. XIX. yüzyılın ortalarından başlayan millet, hürriyet, istiklal gibi kavramlar artık bu dönemin önemli silahına çevrilmekteydi. Toplumsal bilinci istiklale yönlendirmeyi hedefleyen gazeteler, dergiler, teşkilatlar yaranmaya başladı. Hasan Bey Zerdabi, Ali Bey Hüseyinzade, Ahmed Bey Agayev, Firudin Bey Köçerli, Mehmet Emin Resulzade gibi isimler demokrasiye giden yolu belirliyorlardı. Tuttukları yoldan asla vazgeçmeyen bu insanlar aynı zamanda da gençlerin ve geleceğin ilham kaynağıydılar. Onlar Azerbaycan bağımsızlığını Türk dünyası bağımsızlığının bir parçası olarak görmekteydiler. Manevi yardımların yanı sıra H. Z. Tağıyev gibileri kurdukları hayır cemiyetleri ile gençleri Avrupa'da okutuyor ve yardıma muhtaç olanlara ellerinden geleni yapıyorlardı. Azerbaycan'da istiklal, hürriyet dendiği zaman akla gelen ilk isimlerden olan Mehmet Emin Resulzade 1902 yılında Azerbaycanın ilk siyasi teşkilatı olan "Müslüman Gençler Teşkilatını" kurmuştur. 1904'te ise Mirhasan Mövsümov, Memmed Hesen Hacinski ve Resulzade "Hümme" teşkilatını kurarak bir araya geldiler (Nuriyeva, 2015, s. 225). Daha sonra 1906'da "Difai", 1907'de "İttifak", 1911 yılında da "Müsavat" partisi faaliyete başladı. Müsavat kelimesi beraberlik anlamına gelmekteydi. 1912 yılında partinin bastırıldığı ve onun amacını ortaya koyan yazısında halkın birliğinin, bağımsızlık ve devletçilik ideolojisinin yeniden kurulacağına işaret ediliyordu. Partinin sloganı "Türkleşmek, İslamlaşmak ve modernleşmek" olarak belirlenmişti (İ. Memmedov, 2010, s. 38-39). Müsavat partisi kurulduğu ilk günlerden inkılâb ı çağırışlara başladı ve 1912-1914 yıllarında birçok işçi hareketinin başında yer aldı. Partinin başındakiler gazeteci veya edebiyatçılar olduklarından dönemin birçok gazetelerinin de yayınlanmasında emekleri geçmiştir. Azerbaycan burjuvazisinin istiklal, millî kimlik düşüncesi, "Yeni Füyuzat", "Şelale" dergilerinde, "İgbal", "Hayat", "Yeni Hayat" gazetelerinde ortaya konulmaktaydı.

XX. yüzyılın başlarından itibaren milli mücadele, bağımsızlık gibi fikirlerin ortaya atılması Çarlık Rusyasının sonunu getirmekteydi. Bu yolda yine her zaman olduğu gibi en çok iş dönemin gazete ve dergilerine düşüyordu. 1900'lü yıllarda Rus gazeteleri de yayınlanmaya devam ediyordu. Fakat bu gazeteler eskisi kadar güçlü değillerdi.

1.4. RUS İNKILÂBİ DÖNEMİNDE AZERBAYCAN BASINI

XX. yüzyılın başlarında gelişmekte olan iktisadi ve siyasi olaylar Azerbaycan'ı istiklal mücadelesinin merkezine dönüştürmekteydi. Demokrasi arayan partilerin kurulması, halkın ayaklanarak kendi haklarını talep etmesi bu durumda akıllara ilk olarak basın ve gazeteleri getirmektedir. 1905 inkılâbından sonra Rusya durumun ciddiyetinin farkındaydı ve bu yüzden basın ve gazete işlerine dikkati arttırmış ve Bolşevik ideolojisi yayan gazetelerin işini daha da hızlandırmaktaydı. Azerbaycan'da bağımsızlık fikirlerini ortaya atan aydınlar bir birinin ardında siyasi partiler kurmakta ve halkı istiklale götürecek yolları aramaktaydılar.

1904 yılında S. M. Efedniyev'in, A. Çaparidze'nin, G. V. Fonteşey'in yönetimi altında "Hümnet" teşkilatı kuruldu. Hümnet de diğer partiler gibi aynı amaca hizmet etmekteydi. Parti kısa bir süre içinde gizli olarak kendi gazetesini faaliyete soktu. 1904 Ekim ayında yayına başlayan gazete Rus hükûmetinden izinsiz yayın yapıyordu. Gazete sayfalarında cehaleti, geriliği ve buna hizmet den insanları kötölemekteydi. Kısa bir süre yayınlanan gazete 1905 Şubat ayında polis tarafında dağıtılmış ve kapatılmıştır (Efendiyev, 1957, s. 13-14).

1.4.1. Hayat Gazetesi

Hayat gazetesi tam da Rus inkılâbının başladığı döneme denk gelmektedir. Gazete 7 Haziran 1905 tarihinde ilk sayını okuyucularına sundu. Bu dönemde matbaa açmak ve gazete yayınlamak için Rus hükûmetinden izin almak imkânsızdı. Hayat gazetesinin kurucuları Ali Bey Hüseyinzade ve Ahmed Bey Ağaoğlu olarak bilinmektedir. Fakat onların da gücü böyle bir siyasi ortamda Ruslardan izin almaya yetmiyordu. Gazetenin basılmasından önce Ali Bey dönemin Azerbaycanlı burjuvazi ve aydınları ile bir araya gelerek böyle bir gazete açmak fikrinde olduğunu bildirmişti. Bu zaman Azerbaycan'ın Rusya ve başka ülkelerde tanınan, söz sahibi olan burjuvazisinden olan H. Z. Tağıyev

gazetenin basılması için Rus hükûmetinden izin aldı. Hayat yayına başladığı ilk günden gazetenin gayesi de belliydi. Gazetenin amacı ülkede gerçekleşen siyasi olaylar ile ilgili doğru haberler vermek, halkı hakkını aramaya ve istiklal yolunu bulmaya seslemektir. Hayat dünyanın birçok yerinden haberler getirmekteydi. Gazete aynı zamanda sıklıkla basının halkın geleceğinde önemli rol üstlendiği söylemekteydi. Gazetenin sayılarından birinde şöyle yazılmaktadır. *“Baş makede gösteriliyordu ki, Batı ülkelerinde, hatta nüfusu 4-5 milyon olan ülkelerde bile 300-400 gazete yayınlanmaktadır. Medeni milletler gazetenin evrensel ihtiyaçlarının en önemlilerinden olarak görüyorlar”* (Aşırılı, 2009, s. 62). Ali Bey bu ülkelerde insanların gazete okumayı bir hayat tarzına çevirdiklerinden söz etmekteydi. Onlar nasıl yemeksiz, susuz yaşaya bilmedikleri gibi gazetesiz de yaşayamıyorlardı. Gazete maarifçilik, hürriyet meselleri, dilin inkişafı gibi konuları sık sık gündeme getiriyordu. Gazetenin böyle bir yol izlemesinin en önemli kahramanı Ali Bey Hüseyinzade idi. Ali bey Azerbaycan’da hürriyet, Türkçülük, istiklal gibi ideolojilerin yayılmasında emeği geçen önemli isimlerden olmuştur. Azerbaycan için karşılıksız hizmetlerde bulunan Ali Bey Hüseyinzade’yi yakından tanımakta fayda vardır.

Ali Bey 24 Şubat 1864’te Azerbaycan’ın Salyan şehrinde doğmuştur. Annesi Kafkas Şeyhülislamı Şeyh Ahmed’in kızıydı, babası ise Kruzma beylerinden Kazım Bey Hüseyinzade’nin oğluydu. Henüz erken yaşlarında annesini kaybettiği için dedesi onu Tiflis’e gönderir ve daha sonra ise eğitimine burada devam etmesini ister. Tiflis’te Rus, Arap, Yunan dillerini öğrenmiş ve edebiyat alanında kendisi geliştirmiştir (Şamil Veliyev, 2015, s. 14). Daha sonra 1885 yılında Petersburg şehrine gider ve eğitime orada devam eder. Ali Bey burada eğitim aldığı dönemlerde Çarlık Rusyasına karşı keskin söyleşileri ve konuşmaları ile bilinmektedir. Rejimi sevmeyen, her defasında karşı gelen Ali Bey eğitimini bitirdikten sonra işe iş teklifi olsa da Rus hükûmetinin siyasetinden dolayı burada kalmayı reddetmiş ve Türkiye’ye gitmiştir. İstanbul’da harbi tıp okulunda okumaya başlayan Ali Bey 1895 senesinde burayı bitirmiş ve Haydarpaşa Harbi Tıp hastanesinin Dermatoloji bölümünde çalışmaya başlamıştır. Ali bey ilk yazılarını da bu dönemde yazmıştır. İstanbul’da yaşadığı dönemlerde oranın “İttihat ve Terakki” partisi ile çalıştığı için takip edilmeye başlar ve bu yüzden 1903 yılında Bakü’ye gelir. Bakü’ye geldikten sonra burada milliyetçilik ve Türkçülük hareketlerini genişleten Hüseyinzade burada gazetecilik faaliyetinin zirvesine ulaşır. Ali Bey Hüseyinzade sadece bir gazeteci değildi. Ali Bey, Azerbaycan halkına Türkçülük, İslamcılık, modernlik

ideolojilerini getiren en önemli isimlerdendir. “Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir” gibi makalelerinde bu konuları sıklıkla gündeme getirerek, Azerbaycan halkının soy kökünü yani Türklüğünü beyan ediyordu. Ali Bey yazılarında Türkleri ayıran, Türkçülüğe laf söyleyenlere karşı her zaman mücadele içerisinde olmuştur. 1904’te Kahire’deki Türk gazetesinin 56’cı sayında yayınlanan “Mektubi Mahsusi” makalesinde Türkçülük, Turancılık ile ilgili gelecekte hayata geçirmek istediği planlarından bahsediyordu. A. Turani imzası ile yazan Ali Bey, bu makaleyi Türkleri biri birinden ayıran bir eser yazan Yusuf Akçura’nın “Üç Tarzı Siyaset” yazısına itiraz olarak yazmış ve ona Türklerin dünyanın neresinde olurlarsa olsun Türk olduğunu ve Türkçülüğün ne anlama geldiğini anlatmıştır (Gubadova, 2011, s. 17-18). Hayat gazetesi 3 Eylül 1906 tarihinde kapatıldı. Gazete her sayında millete, istiklale ve Türkçülüğe hizmet etmiştir. Ali bey Hüseyinzade’nin farklı başlıklar altında toplamda 50’e yakın makalesi yayınlanmıştır. Bu kısa süre zarfında Hayat’ta A. Sehhet, H. Zerdabi, M. A. Sabir, Ü. Hacıbeyli, M. Hadi gibi daha birçoklarının yolu buradan geçmiştir.

1.4.2. İrşad Gazetesi

Ahmet Bey Ağaoğlu Hayat gazetesinden ayrıldı ve 17 Aralık 1905 tarihinde İrşad gazetesini yayına başlattı. İrşad yol gösteren anlamına gelmekteydi ve gazetenin yolu birlik beraberlik, kardeşlik üzerine kuruluydu. 1906 yılının şubatından ise gazetenin başına musiki ve tiyatro sanatçısı Üzeyir Hacıbeyli geçmiştir. Gazete 1907 yılında Heşim Bey Vezirov ve 11 sayında da Mehmet Emin Resulzade’nin redaktörlüğü bulunmaktadır.

Ahmet Bey Ağaoğlu 1869 yılında Azerbaycan’ın Karabağ bölgesinin Şuşa şehrinde doğmuştur. Eğitimini Şuşa Gimnazisi’nde alan Ahmet Bey ardında Petersburg Teknik Üniversitesini kazanır ve bir süre burada yaşar. Hayatının belli bir dönemlerinde Paris ve İstanbul’da yaşadktan sonra Azerbaycan’a geri dönmüş ve burada gazetecilik faaliyetine devam etmiştir (Vilayet Guliyev, 2007, s. 6). Günlük yayınlanan gazetede edebi, ilmi, siyasi konular okuyucularla paylaşılmaktaydı. Dönemin ünlü şair ve yazarlarını çevresine toplayan İrşad sadece yol göstermiyor, bu yolda karşılarına çıkabilecek zorluklardan da hem halkı hem de yazarları haberdar ediyordu (Aşırılı, 2009, s. 71-72). Dilde, işte, fikirde birlik diyen gazete Ali Beyin Türkçülük, İslamcılık ve modernlik fikirlerini de kendini yol olarak belirlemiştir. İrşad hem Azerbaycan'dan hem komşu ülkelerden hem de Avrupa’da gelişen siyasi olaylardan ve yeniliklerden bilgi

vermekteydi. Yine de Ahmet Bey Ağaoğlu İrşad'ın daha fazla halkın sorunlarına odaklanmasını istiyordu. İrşad büyük çoğunluk tarafından sevilse de cehalet yolunda olanlar, gazetenin tuttuğu yolu hep eleştirmektedirler. Diğer bir sorun ise Rusya'nın İrşad'ı kabullenmemesiydi. Gazetenin işleri o kadar da kolay gitmedi ve 1907 senesinde faaliyetini durdurmak zorunda kaldı. İrşad'ın çizdiği yol kendisinden sonra Füyuzat, Molla Nasreddin gibi dergilerin devam ettireceği büyük bir okulun parçasıydı.

Resim 3. İrşad gazetesi, 1906

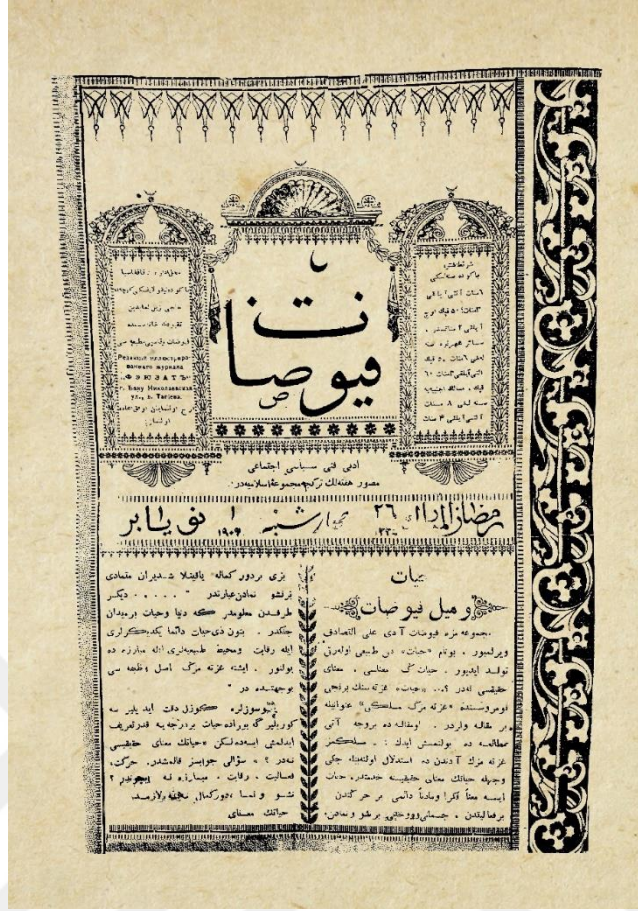
1.4.3. Füyuzat Dergisi

Füyuzat Azerbaycan basın tarihi en önemli isimlerinden biri olarak bilinmektedir. Hem tuttuğu yol hem de millet ve hürriyet için yaptıkları kendisinden sonra büyük bir okulun ve ardıllarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hayat gazetesinin 3 Eylül 1906'da basılan son sayında önemli bir ilan bulunmaktaydı. İlanda o tarih itibarıyla Hayat gazetesinin durdurulduğu ve yerine edebi, ilmi, sosyal, siyasi bir derginin basılacağı yazılmaktaydı. Gazetenin redaktörü Ali Bey Hüseyinzade idi. Füyuzat, Hacı Zeynalabdin

Tağiyev'in maddi desteği ile Kaspi matbaasında basılıyordu. Derginin ilk sayfalarında Füyuzat'ın anlamı şöyle anlatılmaktadır: "Edebi, fenni, siyasi, sosyal haftalık Türkçe mecmuayı İslamiyedir". Bugün Azerbaycan bayrağında olan mavi, kırmızı, yeşil renklerdeki manevi değerlerden bahseden ilk dergi Füyuzat dergisiydi. Bu yüzden bu derginin önemi Azerbaycan için tartışılmaz bir yere sahiptir (Veliyev, 2000, s. 8-9). Derginin matbaası Bakü'nün Nikolayevski sokağında Tağiyev'in malikânesinde yerleşiyordu. Yıllık abonelik hakkı dönemin parasıyla 6 manat olarak belirlenmişti. "*Füyuzat A. Hüseyinzade'nin Hayat gazetesinin son sayındaki vedaname makalesinde dediği gibi kudretli, edebi kalem sahiplerinin cem olduğu bir dergiydi*" (Aşırılı, 2009, s. 76). Ali Bey derginin ismindeki Füyuzat'ın anlamını "Hayat meyli füyuzat" başlıklı makalesinde anlatmaktaydı. O, hayat meyli saadettir diyordu. Özellikle de buna vurgu yapan yazar, idealden uzak gerçeklikte de idealle yaşamının olağanlığına değiniyordu (Bayramlı, 2007, s. 7). Ona göre hayatın anlamı saadettir, özellikle de saadeti maneviyattır. İlk sayısından itibaren Füyuzat, sadece edebi yazılar değil aynı zamanda dünyada gelişen siyasi olaylarla da ilgili yazılar yayınlamaktaydı. Derginin çevresinde dönemin tanınmış edebiyatçıları ve gazetecileri toplanmaktaydı. Bunlar Hüseyin Cavit, Abdulla Şaik, Mehmet Emin Resulzade, Abdulla Sur, Abbas Sehet, Mehmed Hadi ve başkalarıydı. Azerbaycan'ın ünlü şairlerinden olan Abdulla Şaik Füyuzat'ı İslam tarihinin daha önce görülmemiş en muhteşem dergisi olarak tanımlıyordu. Kafkasya'da yaşayan Türklerin yani Azerbaycanlıların ilk "İstiklaliyet Beyannamesi" Füyuzat'ta yayınlanmıştı. "Biz Kafkasyalıyız ve Kafkasya'yı kendimiz yönetmek için özerklik talep ediyoruz" diye beyanname başlıyordu (Aşırılı, 2009, s. 77). Füyuzat bir dergi olmaktan daha çok Türk halkalarının manevi birliğini, özürlüğünü, siyasi hukuklarını savunan bir yayın organıydı. Füyuzat'ın ana ideolojisi Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalaşmak veya modernleşmek olarak biliniyordu. Dergi edebiyatta romantizmi, dil meselelerinde de Ruslaşma, Farslaşmaya karşı da Türkleşmeyi yaymaktaydı. Dergi zor bir dönemde yayınlanmasına rağmen ülkenin aydınlarının bir araya gelmeleri için fikir evi olmuştur. Ali Bey Hüseyinzade "ittihata doğru terakki" sloganı altında Türk halkalarının siyasi fikir tarihinde yeni bir sayfa açıyordu. Toplumsal bilincin bu yönde gelişmesini isteyen Ali Bey, dergiye gelenlerin de aynı yoldan ilerlemelerini sağlamaktaydı. Dönemin bazı düşünürleri onun bu fikirlerine karşı çıkmaktaydılar. Ali Bey ise cevabında terakkinin gayesi umumi refaha, saadete ulaşmaktır diyordu. Onun bu düşüncesi inkılâpçı

demokratik evrimin özünü oluşturmaktaydı. Ali Bey Hüseyinzade terakki anlayışıyla hürriyet ve maarif kelimelerini aynı anlamda görmekteydi. Mevcut düzenin inkılâp yoluyla değil tekâmül yolu ile değiştirilmesinin ve gelişiminin tarafındaydı. Terakki anlayışına İslamlaşmak ve modernleşmek fikirlerini dâhil etmekteydi. Türkleşmek için Türk dilini Türk medeniyetini ve tarihini bilmekten yanaydıysa, İslamlaşmak için de İslam tarihi, medeniyeti ve değerlerinin öğrenilmesini istiyordu. Ona göre din doğru bir şekilde öğrenilmeli ve İslama dönülmeliydi. Dinin asıl hakikatleri ve hikmeti halka doğru ulaştırılmalıydı. Ali Beyin ideolojisinin diğer gayesi ise Avrupalaşmaktan geçiyordu. O, Avrupalaşmak derken Avrupanın gelişmişliğini, bilimini, teknolojisini istemekteydi. Ona göre Türkleşmenin, İslamlaşmanın yanında Avrupa bilimine ve gelişmişliğine ulaşırsa Türklerden ala millet olmayacaktı. Ali bey Hüseyinzade bunu makalelerinin birinde şöyle anlatmaktadır. Gelişim ve ilerleme hevesinde olan bir millet sadece kendi halkının eserleri ile yetiniyorsa çok da ileriye gidemez. Bir İngiliz, bir Fransız, bir Alman, bir İtalyan Sina'nın, Farabi'nin, Firdevs'in, Sadi'nin, Rumi'nin, eserlerini çevirip kendi milletine okuttuğu halde, bize de gerektir ki, Russoların, Newtonların, Edisonların, Guinnesslerin vasıtasıyla kendi kütüphanelerimizde kendi ana dillimizde çalışalım (Aşırılı, 2009, s. 80). Bunları söyleyen yazar kendisi Füyuzat'ın sayfalarında Goethe'nin "Faust", Shakespeare'in "Jül Sezar" gibi eserlerinin çevirilerinin yayınlanmasını sağlamaktaydı.

Füyuzat taşıdığı bu tarz ideolojiden dolayı kendisinden sonraki düşünür, tarihçi ve araştırmacıların özenle anlattığı bir dergi olmuştur. Fakat 1920-1990 seneleri arasında Azerbaycan'daki Sovyet hükûmeti bu yayını "mürteci yayın" veya vatana millete zarar veren bir dergi gibi tanıtmaktaydı. Nitekim 1991 yılından Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra dergi yeniden hak ettiği değeri kazanmıştır.

Resim 4. Füyuzat dergisi, 1906

1.4.4. Molla Nasreddin Dergisi

Zaman geçtikçe insanları cehalet uykusundan uyandıracak yeni gazeteye veya dergilere ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunu farkına varan genç gazeteci Celil Memmedguluzade 1906 yılında Tiflis gubernatoruna yeni tarzda bir derginin basılması için mektup yazdı. Bu yeni dergi mizah dergisi olacaktı. Fakat mizah derken sadece güldürmeyecekti aynı zamanda mizah altında cehaleti geriliği kötüleyecek, insanları doğru yola sesleyecekti. Memmedguluzade'nin Kafkas Sansür Kurumuna gönderdiği programında derginin bölümleri şöyle sıralanmaktaydı. "Makaleler", "Sert eleştiriler", "Felyetonlar", "Satirik şiirler", "Komik telgramlar", "Satirik hikâyeler", "Latifeler", "Posta kutusu", "Mezheki ilanlar", "Özel ilanlar", "Karikatürler". Tiflis Sansür Kurumu derginin basılmasını kabul ettikten sonra Celil Memmedguluzade ve Ömer Faik Nemanzade ilk hazırlıklara başladılar. Derginin ilk sayı 7 Nisan 1906'da basıldı. Derginin

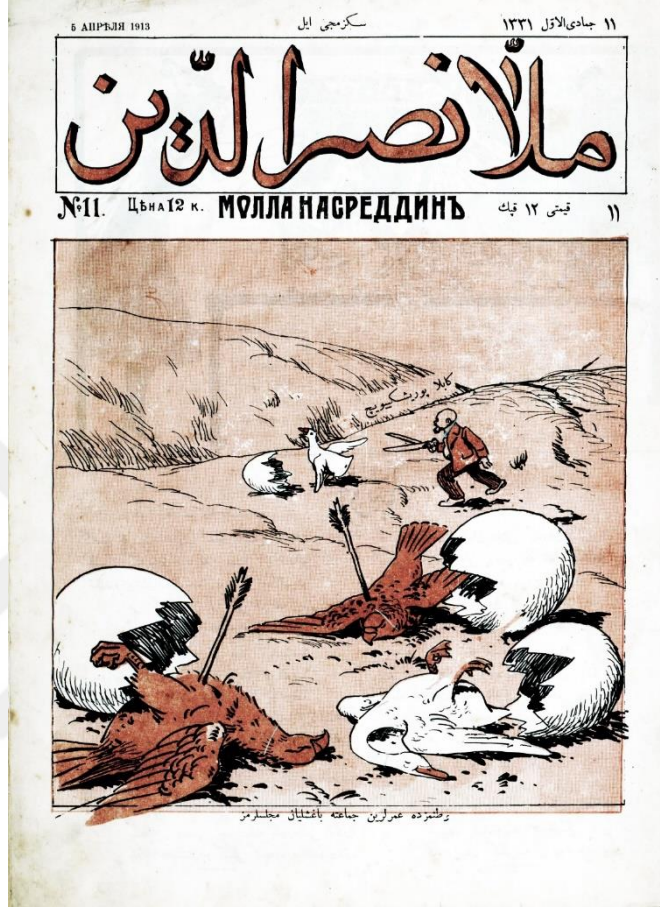
basılmasını Rusya'nın ve Azerbaycan'ın birçok gazeteleri halka duyurdu. İlk defa 9 Nisanda "Kafkazısykıy Listok" derginin yayınlanması ile ilgili haberi yayınladı. Daha sonrasında bu haber 10 Nisanda İrşad ve 11 Nisanda da Kaspi gazetesinden duyuruldu (Memmedli, 1965, s. 68-69). Derginin ilk sayısının basılması nedeniyle Celil Bey Rusya'nın çeşitli yerlerinden tebrik mektubu almıştır. İlk sayı 1000 tirajla basılan dergi kısa bir sürede herkesin dilinde dolaşmaya başladı. Halk dergiyi memnuniyetle karşılamıştı. Dergi o döneme göre çeşitliliği ile dikkat çekmekteydi. Hem renkli karikatürleri hem bir birinden komik hikâyeleri hem de mizah yoluyla cahilliğin, geriliğin eleştirisi beklenenin üzerinde bir tepki almaya neden olmuştu. Derginin 7 Nisan tarihli ilk sayında Celil Memmedguluzade Molla Nasreddin imzası ile okuyucularla buluşmaktaydı. İlk sayıda "Tiflis 7 Nisan" baş makalesi, "Molla Nasreddin telgramları", "bilinmeli haberler", "atalar sözü" gibi makaleler yer almaktadır. Makalelerin yanı sıra dört farklı karikatür de basılmıştır. Aynı zamanda ilk sayısında derginin haftanın cuma günleri çıkacağı ve fiyatının da 12 kuruş, 6 aylık aboneliğinin 3 manat olacağı belirtilmekteydi (Memmedkuluzade, 1906). Celil Memmedguluzade dergideki ilk makalesini "Sizi deyip geliyorum, ey benim Müslüman kardeşlerim" çağrısıyla başlayarak, halkını cehaletten uzak durmaya, fal ve dervişlere kanmamayı, köpek dövüşünden, boş boş yatmak gibi amellerden uzak durmaya çağırıyordu. Toplumda yaşanan negatif olaylara, cehalete karşı mücadele yürüten bir dergi olan Molla Nasreddin kendisinden sonra bir okul oluşturmaktaydı. Molla Nasreddin inkılâbı demokratik gazeteciliğin vücut bulmuş haliydi. Molla Nasreddin yazarları ile birlikte bir Molla Nasreddinciler topluluğunu oluşturmaktaydı. Onlar sadece halka neyi söylemek değil aynı zamanda nasıl söylemek üzerinde de düşünüyorlardı. Bu yüzden de onlar makaleleri ana dilde, halkın anlayabileceği bir tarzda yazmaktaydılar. Molla Nasreddinciler yazdıkları makalelerin halkın eğitimsiz insanların da anlamasını istiyorlardı. Sert ideoloji savaşlarının gittiği bu dönemde Molla Nasreddin bir birinden değerli, komik yazılar çıkarmakta ve her sayı ilerledikçe karikatürlerin sayısını arttırmaktaydı. Molla Nasreddinciler yazılarında hem eğlenceli hem de daha anlaşılır olması için halk deyimlerin, atasözlerinden, bilmecelerden yararlanmaktaydılar.

Haftalar ilerledikçe ve derginin yeni sayıları basıldıkça okuyucuları da artmakta ve coşkuyla karşılanmaktaydı. Fakat derginin sevenleri olduğu gibi ona karşı çıkanlar da zaman zaman gündeme geliyordu. Özellikle de Çarlık Rusyası halk arasında böylesine

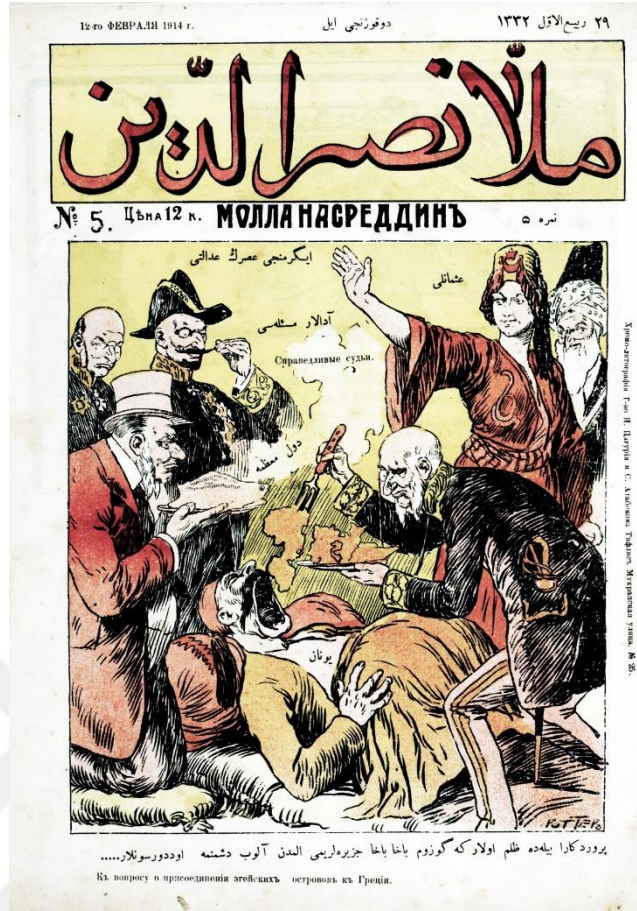
bir şiddetle yayılan dergiyi kabul edemiyordu. Derginin ikinci sayı 2000 tirajla basıldıktan sonra derhal polis daireleri sayılara el koymuştu. Dergilerin alınmasını ise onların kırmızı rengi ile izah etmekteydiler. Bu olay ile ilgili İrşad gazetesi şimdi Molla Nasreddin tutsaktır, hapisanede oturup düşünmektedir, acaba hükümet bu kırmızı şeylerden niye korkmaktadır gibi yazılar yayınlamaktaydı (İrşad gazetesi, 1906). Bazı din adamları da bu dergiyi nefretle karşılamaktaydılar. Nitekim dergi onların din adı altında dolandırıcılıklarını sert eleştiri ve kahkaha içerisinde ortaya koymaktaydı. Özellikle de köy yerlerinde insanların eğitimsizliğini fırsat bulan dolandırıcı dindarlar insanlara hem maddi hem de manevi zarar vermekteydiler. Halkın bu dergiyi okuması onların işine gelmiyordu. Onlar dergiyi ve yazarlarını azarlayıp sonra da halka gerek ki bu dergi bir Müslüman evine girmesin, hatta okumak değil dergiyi ele almak bile haramdır, onu ancak maşa ile alıp tuvalete atmak gerekir diyorlardı. Derginin sayıları ilerledikçe bir taraftan tebrik mektupları gelmekte bir taraftan da küfürler tehditler yağmaktaydı.

Tüm zorluklara rağmen Molla Nasreddin kendi işini yapmaya devam ediyordu. Milleti kendi hakkını aramaya çağırıyor ve yolsuzluk kanunsuzluk gibi olayların önüne geçilmesini istiyordu. Hâkim daireleri sık sık eleştiren ve onlara karşı sert çıkışlar yapan Molla Nasreddin Tiflis'teki hükümetle hiç de iyi anlaşamıyordu. Sonuç olarak 1907 yılında Tiflis gubernatorluğu derginin kapatılması kararını aldı. Karardan sonra Azerbaycan'ın her yerinden itiraz mektupları gelmeye başladı ve kimse derginin durdurulmasını istemiyordu. İrşad gibi aynı amaca hizmet eden gazeteler de Molla Nasreddin'e destek olamaya çalışıyorlardı. Hükümet halkın talepleri karşısında mecburen derginin devam etmesine izin vermeye mecbur kaldı. Dergi devam etse de yine sansür komitesinin ciddi denetimi altında kalmaya devam ediyordu. 1910-1911 yıllarında denetim işleri sertleşmeye başladı, hatta bu yüzden 1912 yılında Celil Memmedguluzade derginin yayınına ara vermiş ve 1913'den yeniden devam ettirmiştir. Daha sonra 1913 senesinde yeniden kapatılan dergi 1917'den sonra da faaliyetine devam etmiştir (Şahverdiyev, 2006, s. 83). Eskiden olduğu gibi yine aynı mücadele hırsıyla devam eden derginin yayını 1918 yılında yine durdurulmuştur. *“Derginin yokluğunu A. Garayev ‘‘Tartan Partan’’ dergisinde Molla Nasreddin gittiğinden beri kimsenin yüzü gülmüyordu diyerek anlatmaya çalışmıştır’’* (Şahverdiyev, 2006, s. 84). Artık Tiflis'te Molla Nasreddin'i yayınlamak imkânsız hale geldi. 1920 yılında ailesi ile birlikte Güney Azerbaycan'a taşınan Celil Memmedguluzade dergiyi buradan devam ettirmek kararı

aldı. 1921 yılının Şubat ayında yayına başlayan derginin sadece 8 sayı yayımlana bilmiştir. Sovyetler birliği kurulduktan sonra dergi hükûmetin girişimi ile 1922'de Bakü'ye taşınmış ve 1931 senesine kadar da burada basılmıştır.

Resim 5. Molla Nasreddin dergisi, 1906, sayı 11

Resim 6. Molla Nasreddin, 1906, sayı 5

1.4.5. Molla Nasreddinciler

Derginin geniş yazar ve ressam kadrosundan vardı. Dönemin mizah ustaları, edebiyatçılar, yazarlar, şairler, karikatüristler Celil Memmedguluzade'nin çevresine toplanmışlardır. Yazar kendisi de Molla Nasreddin sadece bir kişinin eseri değildir, o benim aziz kardeşlerimin kalemlerinin eseridir, ben sadece onları fikir arkadaşımı diyordu. Celil Memmedguluzade 22 Şubat 1869 tarihinde doğmuştur. Babası Meşedi Memmedgulu eğitim yüzü görmese de oğlunun doğru şekilde büyümesi için elinden gelen esirgememiştir. Nahcivan şehrinde doğan ve büyüyen Celil ilk eğitimi de orada almıştır, daha sonra Tiflis'e Gori Öğretmenler okuluna gitmiş ve eğitimine oradan devam etmiştir. Eğitimi iyi bir şekilde tamamlayan Celil Bey Azerbaycan'a geri dönmüş İrevan ve Nahcivan şehirlerinde öğretmenlik yapmıştır. 1895 yılında bir süreliğine Rusya'nın Moskova ve Petersburg şehirlerinde de bulunan Memmedguluzade 1903 yılında Kafkasya'nın medeni merkezi olan Tiflis'e gelir ve gazetecilik faaliyetine buradan devam

eder (Habibbeyli, 2004, s. 6-8). Molla Nasreddin onun en önemli eseri olsa da Celil Memmedguluzade Azerbaycan tarihinde bir gazeteciden ziyade yazar olarak da tanınmaktadır. Memmedguluzade, edebi faaliyetine XIX. yüzyılın sonlarından öğretmenlik yaptığı yıllardan başlamıştır. “Danadabaş köyünün hikâyesi”, “Ölüler”, “Anamın kitabı”, “İran’da hürriyet”, “Deli yığıncağı” gibi piyesleri Azerbaycan edebiyatının şah eserlerinden olarak bilinmektedir. Özellikle de “Ölüler” ve “Danabaş köyünün hikayesi” gibi eserlerinde cehaleti, geriliği, cahil din adamlarını kötülemiş ve halkı gaflet uykusundan uyanmaya seslemiştir (Memmedov M. , 1958, s. 6-10). Celil Memmedguluzade derginin renkli olmasını ve burada karikatürlerin bulunmasını ısrarla istemekteydi. Yazar, renkli karikatürlerle geniş kitlelere ulaşmayı hedefliyordu. Özellikle de çizimlerin büyük bir kısmının fikrini ressamalara bizzat kendisi vermekteydi. Oskar Şmerling, Azim Azimzade, Gazanfar Halikov, Josef Rotter, İsmayıl Ahundov gibi isimler dergi sayfalarını süsleyen Molla Nasreddinçi ressamlardı (Habibbeyli, Celil Memmedkuluzade, 2002, s. 41).

Ömer Faik Nemanzade derginin ilk gününden Celil Memmedguluzade’nin yardımcısı olmuştur. O, 1872 yılında Azerbaycan’ın Ahalsih bölgesinin Aksur köyünde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarında annesini kaybeden Ömer çocukluk yıllarında yetimhanelerde büyümüş daha sonra 1881’de eğitim için İstanbul’a gitmiştir. Eğitimin ardında bir süre Galata postanesinde çalışan Ömer Bey daha sonra Azerbaycan’a dönerek farklı yerlerde öğretmenlik yapmıştır. 1903 yılında Tiflis’e gelerek Şergi Rus gazetesinde çalışan yazarın Celil Memmedguluzade ile tanışlığı buradan başlamıştır (Gurbanov, 2006, s. 7). Türkiye’de eğitim aldığı için Türkçülük ideolojilerine bağlı olması onu Celil Memmedguluzade ile aynı fikirde birleştirmiştir. Celil Memmedguluzade onu çok sevmiş ve derginin ilk sayısında onunla çalışmaktan mutluluk duyduğunu dile getirmiştir. Dergideki karikatürlerin büyük bir kısmının konusunu Ömer Bey vermekteydi ve derginin bu denli güzel olmasında da onun emeği çok fazladır. Dergideki yazıların, bilmecelelerin, makalelerin büyük bir kısmını da Celil Memmedguluzade ile birlikte yazmıştır. Bu iki yazarın birlikte hazırladıkları makaleler “Molla Nasreddin”, “Mozalan”, “Lağlağı” imzaları altında yayınlanıyordu.

Mirze Alakber Sabir Molla Nasreddin sayfalarında en fazla şiiri yayınlanan şairdir. Satirik ve mizah ruhlu şiirler yazan Sabir’in edebi hayatının gelişmesinde Molla Nasreddin’in tartışılmaz rolü vardır. Molla Nasreddin’e kadar şairin sadece üç şiiri gazete

sayfalarında yayınlanmıştır. Mirze Alakber 1862 yılında Şamahı şehrinde doğmuştur. Tam adı Alakber Zeynalabdin oğlu Tahirzade olan şair ilk şiiri olan “Tuttum orucu ramazanda” şiirini mollahanede okuduğu yıllarda 11 yaşındayken yazmıştır (Bayramoğlu, 2003, s. 22-25). Eğitimini Şamahı’da Seyid Azim Şirvani’nin öğrencisi olarak aldıktan sonra Orta Asya’nın Horasan, Meşhet gibi şehirlerine gitmiş ve daha sonra XIX. yüzyılın sonlarında da ülkesine geri dönmüştür. Sabir, dergideki şiirlerini “hop-hop”, “cingöz bey”, “güleğen” imzalarıyla yazmaktaydı. Molla Nasreddin diğer bir ünlü yazarı Eligulu Gemküsardır. Yazar “hadimi millet”, “cüvellağı bey”, “sarsaggulu bey” imzalarıyla yazıyordu. Derginin daha bir ünlü yazarı olan Ali Nezmi de “meşedi sijimgulu”, Adburrahim Bey Hakverdiyev ise “horttan” imzalarıyla yazmaktaydı. Molla Nasreddin Azerbaycan basın tarihinde kendisinden sonra satirik gazeteciliğin temelini atmış bir dergidir. Onun yolunu tutan birçok dergi aynı amaca hizmet ederek ve Celil Memmedguluzade’nin ortaya koyduğu fikirleri devam ettirmiştir.

1.5. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA AZERBAJYCAN BASINI

1914 yılında insanlık Dünya tarihinin en büyük savaşlarından birine şahit oldu. 38 ülkenin katıldığı bu savaş 1918 yılına kadar devam etmiştir. Dünyanın her yerini saran savaşın merkezi Avrupa olsa da nerdeyse her ülke bu savaştan etkilenmişti. Rusya ve kardeş ülke Türkiye’nin de katıldığı savaşta onlara Kafkasya’dan maddi ve askeri yardım gitmekteydi. Çarlık Rusyası sınırlarında olan Azerbaycan genel olarak Rusya için savaşa da kardeş Türkiye’yi de yalnız bırakmamıştır. Kars, Ardahan, Erzurum gibi bölgelerde savaşın neden olduğu yıkımlara ve yardıma muhtaç insanlara Azerbaycan’dan yardım gitmekteydi. Türkiye’nin Kars yakınlarındaki Sarıkamış savaşından sonra esir alınan Türklerin Nargin adasına götürülmesi Azerbaycanlı kardeşlerinin itirazına neden olmuş ve bazı askerler adadan kaçırılmıştır.

Savaşın başladığı dönemlerde Azerbaycan basınında milli uyanışın ilk basamakları olan gazete ve dergiler basılmaktaydı. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin ortaya çıkmasına giden yol savaş döneminden geçmekteydi. Savaşın başlanması komşu ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan’ı da etkilemekteydi. Çarlık Rusyasının sınırları içerisinde olması Azerbaycan’ı da kısmen savaşa dâhil etmişti. Hem siyasi hem iktisadi açıdan savaşın sonuçları Kafkasya’ya da yansımaktaydı. Azerbaycan’ın Rus ordusuna askeri ve maddi yardım yapması, özellikle de Azerbaycan

petrolünün savaşta kullanılması savaşın etkilerini bu topraklara da taşıyordu. Birinci Dünya Savaşının etkileri Azerbaycan basınına da yansiyordu. Maddi sıkıntıları beraberinde getiren savaş gazete, dergi gibi ciddi maddi destek isteyen alanların gelişimine zorluklar çıkarmaktaydı. Aynı zamanda bu dönemde basının ana konusunu Birinci Dünya Savaşının gidişatı, savaşta yaşananlar, ittifaklar, maddi ve askeri yardımlar oluşturmaktaydı. Savaş genel olarak Çarlık Rusyasına iktisadi anlamda bir gerileme getirmişti. Bu gerileme Azerbaycan'da da hayatın her alanına aynı zamanda gazetelere de yansımaktaydı. Birinci Dünya Savaşı döneminde Azerbaycan basınının karşılaştığı başlıca sorunlar: maddi sıkıntılar, gazete kağıdının azlığı, reklam ve ilan azlığı, sponsor sorunları, matbaaların tatil etmesi sansür olayları, okuyucuların az olması, bölgelerde gazete satışı ve abonelik işleri yapan adamların bulunmamasıydı (Halidoğlu, 2018, s. 7-8). Maddi sıkıntıların yanı sıra sansür problemlerinin de olması gazete ve dergi yayıncılarının durumunu daha da zorlaştırıyordu. Zaten gazetenin basımı için temel ihtiyaçların karşılanması oldukça zordu, bir de üzerine gazetelerin kapatılması veya cezalar kesilmesi işleri daha da içinden çıkılmaz hale getiriyordu.

1.5.1. Dirilik Dergisi

Savaşın başladığı dönemlerde yayına başlayan ilk gazete “Besiret” gazetesi idi. Derginin ilk sayısı 14 Nisan 1914 tarihinde basılmıştır. Siyasi, iktisadi ve edebi gazete olan Besiret, Hacı İbrahim Gasımov'un redaktörlüğü ile yayınlanmıştır. Dergi Azerbaycan Halk cumhuriyeti döneminde de devam etmiş ve 1920 yılında kapatılmıştır. Aynı yıl siyasi dergi olan “Dirilik” dergisi de yayına başlamıştır. Derginin sahibi Ebülfez Metlebzadeydi. Her iki yayın da M. E Resulzade, Cefer Cabbarlı gibi dönemin siyasi hem de edebi isimlerinin sıklıkla uğradığı mekânlardan olmuştur (Aşırılı, 2009, s. 111). Dirilik dergisi bu dönemde ciddi siyasi önem taşımaktaydı. Özellikle de Azerbaycan Cumhuriyetinin kurucusu olan Mehmet Emin Resulzade'nin derginin sayfalarında istiklal, özgürlük ideolojilerini yaymasını dergiyi daha da öne çıkarmaktaydı. Dirilik Azerbaycan'ı ve Azerbaycanlı olmayı tarihi köklerimize inerek anlatmaktaydı. Derginin ilk sayısında redaktör “Maksadımız” adlı baş makalesinde Azerbaycan'ın üç-dört bin yıllık geçmişine giderek, insanlara Azerbaycançılığı anlatmaktaydı. Geçmişten beri var olan bu toprakların hangi savaşlardan geçilerek buralara geldiğini anlatarak, bu yerlerin kutsal

olduğuna değiniyordu. Dergi sadece siyasi makaleler değil aynı zamanda XX. yuzyılın romantizm edebiyatından da eserler yayınlanmaktaydı.

1.5.2. Açık Söz Gazetesi

Azerbaycan'da cumhuriyet ideolojileri taşıyan ve cumhuriyetin temellerinin atılmasının en önemli destekçisi Açık Söz gazetesi idi. Gazete 3 Ekim 1905 tarihinden yayınlanmaya başlamıştır. Bu gazete özellikle de Türk kelimesinin daha çok kullanılmasına özen göstermekteydi. Eskiden Ruslar kendi yayın organlarında Azerbaycanlılara “tatar” diye sesleniyor ve birçok resmi devlet belgelerinde de “tatarlar” diye yazılıyordu. Açık Söz gazetesi kesinlikle bu kelimeyi kabul etmiyor ve Türk kelimesinin kullanılmasını şiddetle öne sürüyordu. Gazetenin ilk sayısı Mehmet Emin Resulzade'nin redaktörlüğü ile yayınlanmıştır. Gazetenin basılması teşebbüsü de matbaa da Mehmet Emin Resulzade'ye aittir. Azerbaycanlıları haklarını aramaya, fikir ve amelde birlik olmaya sesliyordu. Gazetede Azerbaycan ve Rusya'da gerçekleşen siyasi olaylardan, savaşın insanlara getirdiği facialardan da yazılmaktaydı. Açık Söz aynı zamanda edebiyat ile ilgili konulara da değiniyordu. Gazetenin başında Mehmet Emin Resulzade'nin olması dönemim önemli gazeteci ve edebiyatçıların bu edebi meclise toplamaktaydı. Ö.F. Nemanzade, A. Şaik, H.Cavid, H. Ağayev, T. Şahbazi gibi isimler sıklıkla gazetenin köşelerinde görülmekteydiler. Rusya'nın merkezinde basılan gazetelerden farklı olarak Açık Söz sadece savaşın gidişatı ile ilgili değil aynı zamanda savaşın inşalara verdiği zarardan da yazılmaktaydı. Zarar görmüş insanlardan bahsederek, evsiz, eşsiz kalanlar için halkından yardım istemekteydi. Gazete Türkiye'de savaştan zarar görmüş kardeşleri için Azerbaycanlılardan bağış toplamakta ve onlara yardımda bulunmaktaydı. Gazetenin 18 Ocak 1918 tarihli yazısında “esirler günü” ilan edildiğinden bahsedilmektedir. İlanda Bakü'nün farklı yerlerinden Nargin adasında esir düşen Türkler için kıyafet, çarşaf gibi eşyaların toplanılacağı yazılmıştır (Aşırılı, 2009, s. 113). Açık Söz gazetesinin son olarak ne zaman ve nerede basılması ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı kaynaklar gazetesinin son yani 718'ci sayının 1918'in martında çıktığını belirtmektedir. Gazete Mehmet Emin Resulzade'nin redaktörlüğü ile başlamış, Üzeyir Hacıbeyli ve Oruç Gamber'den sonra Araz Orucov'un redaktörlüğü ile kapanmıştır.

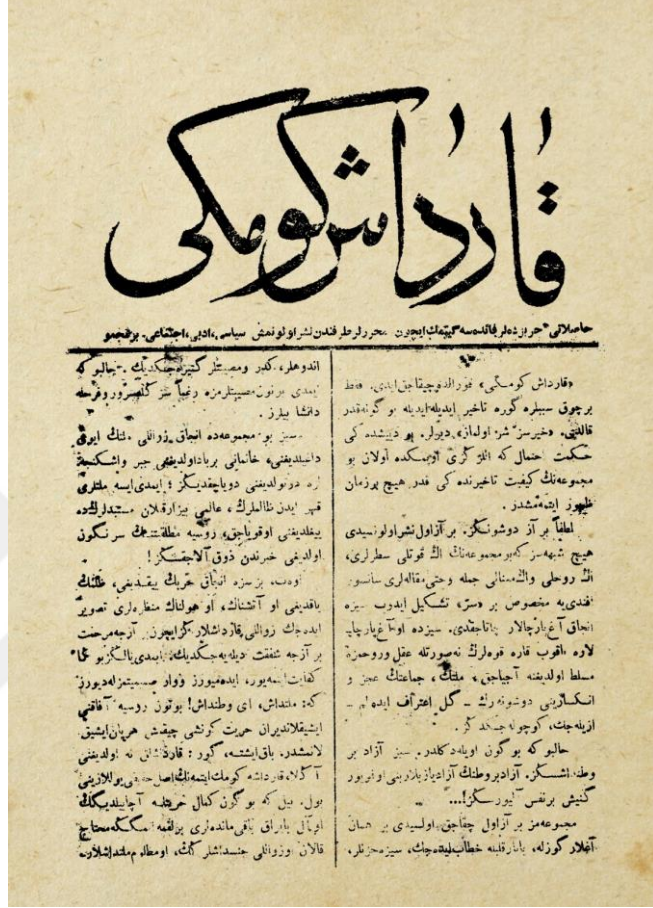

Resim 7. Açık Söz gazetesi, 2 Ekim 1915

1.5.3. Kardeş Kömeyi Dergisi

1917 yılında başta Mehmet Emin Resulzade olmakla Azerbaycanlı aydınlar ve burjuvazi Anadolu'daki Türk kardeşlerine yardım etmek için "Kardeş Kömeyi" dergisini yayınlamak kararı aldılar. Derginin satışından kazanılan para Türkiye'de savaştan dolayı zarar görenlere gönderilecekti. Bu yardım özellikle de Kafkas Cephesinde savaştan zarar görenler için düşünülmekteydi. Sadece bir sayı yayınlanan dergide M. E. Resulzade, H.Cavid, A. Şaik, F. Köçerli, M.S. Ordubadi, C.Cabbarlı gibi yazarlar savaşın Türk kardeşlerine getirdiği facialar ile ilgili yazıları yayınlanmıştırlar. Dergiden kazanılan para bağış olarak gideceği için daha fazla satılması amacıyla ilanlar da basılmıştır. Derginin Bakü'de 1.30, bölgelerde ise 1.70 manata satıldığı bilinmektedir. Toplanan para Kars'ta açılan şubeye gönderiliyordu. Dergi vasıtasıyla Kars, Erzurum, Van, Ardahan'a kıyafet, yorgan, erzak gibi yardımlar götürülüyordu. Bunun yanı sıra bu bölgelerde savaştan dolayı öksüz kalan çocuklar da toplanarak Azerbaycan'a getirilmiş, buradaki

yetimhanelere yerleştirilmiştir. Kardeş Kömeyi'nden ziyade Açık sözün “Muhtaçlara Yardım” gazetesi de aynı amaç için 1918 yılında basılmaya başlamış fakat bu gazetede 4 sayıdan daha fazla yayınlanamamıştır.

Resim 8. Kardeş Kömeyî dergisi, 1917

Birinci Dünya savaşı döneminde yukarıdaki gazetelerin yanı sıra “İttihad”, “Müslümanlık”, “Doğru Söz”, “İttifagi Mütellimin”, “Bürahi Hakikat” gazeteleri de yayınlanmıştır. Üzeyir Hacıbeyli'nin kardeşi olan Ceyhun Hacıbeyli, 1917 yılında İttihad gazetesini yayınlamıştır. Hacıbeyli, bu gazetede Müslüman birliğini öne çekmekteydi. Müslüman kardeşlerin birlik beraberlik içerisinde olmalarını istiyordu. Savaş yıllarında aynı zamanda Molla Nasreddin'in yolundan giden satirik dergiler de yayınlanmaktaydı. Sahibi Tağı Nağıyev, redaktörü Cefer Bünyazade olan “Tuti” dergisi tam da Birinci Dünya Savaşının başladığı dönemde yayınlanmıştır. Satirik dergi olan Tuti'de konular ile ilgili resimler de basılmaktaydı. Derginin amacı insanların özgür yaşadığı bir dünyayı görebilmektir. Gazeteci A. Münzin 1915 yılında önce “Dirilik” daha sonra da “Babayi

Emir” satirik dergisinin yayınlanma iznini almıştır. Babayi Emir’in 27 sayıdan sonra ressam Azim Azimzade dergi için karikatürler çizmeye başlamıştır (Aşırılı, 2009, s. 117). Birinci Dünya Savaşı döneminde de kurulan siyasi partiler, istiklal için mücadele veren gazete ve dergiler arttıkça ülkenin her yerindeki bağımsızlık arayışları daha keskin hale gelmekteydi. XX. yüzyılın başlarında olduğu gibi 1914-1918 yılları arasında da Azerbaycan’da basılan gazete ve dergilerin asıl amacı istiklali yaymak ve demokratik devlet kurulmasına yardımcı olmaktı.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE BASIN (1918-1920)

2.1. AZERBAYCAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİNİN KURULMASI

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti XIX. yüzyılın sonları XX. yüzyılın başlarında gerçekleşen siyasi, edebi ve medeni olayların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Hasan Bey Zerdabi'nin Ekinci'si ile başlayan toplumsal bilincin oluşması, istiklal, bağımsızlık çağırışları her gün geçtikçe daha da artmakta ve gelişmekteydi. Gazeteci, şair ve yazarların halkı bilinçlendirmek yolundaki çabaları, yaşadıkları zorluklara rağmen anlamlı sonuca ulaşmaktaydı. XIX. yüzyılın sonlarında daha da keskin hal alan bu çağırılar XX. yüzyıla doğru gazete ve dergi sayfalarını süslemekteydi. Ekinci, Molla Nasreddin, Açık Söz, Hayat, İrşad gibi yayınların, Hümmet, İttihad, Müsavat gibi siyasi partilerin sadece bir amacı vardı: bağımsızlığa ulaşmak. Alimerdan Bey Topçubaşov gibilerinin Rusya devlet dumasına seçilmesi de bu hazırlıkların bir paçasıydı. Yüzyıllardır var olan Azerbaycan halkını Çarlık zulmünden, cehaletten kurtarmak, istiklale götürmek Mehmet Emin gibilerinin her gün gece gündüz kavuşmak istediği özgür bir toplumdur. Rus sömürgesinden kurtulup özgür, bilinçli bir halk olmak Azerbaycanlıların en doğal hakkıydı. Mehmet Emin Resulzade, Hasan bey Zerdabi gibilerini sadece Rusların işgali altında olmak değil, bu işgalin halkını cahilleştirmesi de endişelendiriyordu. Ruslar tarafından bilinçli şekilde cahillığe sürüklenen halk, hem tarihini hem dilini hem de kültürünü kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu yüzden de dönemin aydınları ister Ekinci sayfalarında ister Molla Nasreddin'de isterse Açık Söz'de olsun halkın eğitimi olmasından ve millî kimliğini tanımaktan yanaydılar. Ali Bey Hüseyinzade Türkleşmek, İslamlaşmak, modernleşmek dediğinde onun da amacı böyle bir sonuca ulaşmaktı. Türkleşmek derken tarihten gelen soy kökünün unutmayan halk, İslamlaşmak derken Müslümanlığın kurallarına sadık ahlaklı bir toplum, modernleşmek derken de bilim ve teknolojik yeniliklerle dolu bir gençlik istemekteydiler. Zaten bunlara ulaşıldığı takdirde bağımsızlık da, özgürlük de kendiliğinden gelecektir. Eğitilmiş, ahlaklı, bilinçli bir toplum ne pahasına olursa olsun asla başka bir işgalcinin sınırları altında olmayacaktı.

Azerbaycanlı aydınların da istediği böyle bir toplumun getirdiği sonuçlara yani demokratik Azerbaycan cumhuriyetine ulaşmaktı.

XX. yüzyıl Kafkasya'da tüm Müslüman Türk dünyası devletleri arasında ilk demokratik cumhuriyetin kuruluşuna şahit olmuştur. Bu devlet 1918 yılında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetidir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetini zaman, toplum ve aydınlar yetiştirmekteydi. İstiklal, bağımsızlık, özgürlük ideolojileri arayışlarının doruk noktasına geldiği bir dönemde Rusya'da yaşanan 1917 inkılabı ve Birinci Dünya Savaşı sonrası Çarlık Rusyası imparatorluğunun yıkım aşamasında olması Azerbaycanlı aydınlara kendi demokratik ülkelerini kurmaya yardımcı oldu. 1917 Şubat inkılâbından sonra Çarlık Rusyası yıkıldı ve yerine geçen Geçici Hükûmet Şurası Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan oluşan Zakafkasya Komitesini kurduğunu açıkladı (Amharov, 2009, s. 105). Şubat inkılâbından sonra o zamana kadar gizli şekilde faaliyetini sürdüren Müsavat partisi artık faaliyetini daha da güçlendirildi. Müsavat partisi 22 Ekim 1917 tarihinde Bakü'nün yönetimi için yapılan seçimlerde oyların yüzde kırkını kazanarak demokratik Azerbaycan için harekete geçti (Nuriyeva, 2015, s. 243). Zakafkasya komitesi o kadar da güçlü değildi ve burada yaşanan olaylara müdahale edemiyordu. Bağımsızlık arayışında olan Azerbaycanlı aydınlar ülke dâhilinde olan siyasi partileri birleştirerek Bakü Müslümanlar Teşkilatını kurdular ve bu teşkilat geçici olarak Azerbaycan'ı yönetecekti. Teşkilatın yöneticileri M. H. Hacinski ve M. E. Resulzade'ydi. Bu teşkilat geçici olarak kurulmakta ve ülkenin yönetilmesi için bir devlet kuruluşuna ihtiyaç vardı. 1917 yılında 15-20 Nisan tarihleri arasında "Kafkas Müslümanlarının Kurultayı" gerçekleştirildi. Burada Kafkas halkları bir araya gelerek milletlerin sonraki durumu müzakere etmekteydiler. Mehmet Emin Resulzade bu Kurultay'da her bir millete kendi kaderinin halledilmesi şansının tanınması istemiştir (Mahmudov, 2004, s. 26). Böyle bir zamanda Kafkasya'da siyasi gerginlik devam etmekteydi. Ülkelerin sınırlarının belirlenmesinde Ermenistan tarafı toprak iddiaları ile ortaya atılmıştı. Ülke kurmaya çalışan Azerbaycanlı aydınlar, Ermenistan ve Rus askerli ile savaş içerisinde idiler. 1917 yılının sonundan 1918'in Martına kadar Ermeniler Azerbaycan'ın İrevan'da 197, Zengezur'da 109, Karabağ'da da 157 köyüne saldırdılar. 30-31 Mart 1918 tarihinde ise Ermeniler Azerbaycanlılara karşı ülkenin birçok bölgesinde soykırım gerçekleştirdiler (Amharov, 2009, s. 116). Ermeni askerlinin yaptığı katliamın sonucu olarak sadece Bakü'de 30.000'den fazla kişi öldürülmüştür. Bu

soykırımında Azerbaycan'ın birçok bölgesinde binlerle insan öldürülmüş, evler, matbaalar ve okullar yakılmıştır.

Mayıs 1918'de zaman yetişmişti ve Mehmet Emin Resulzade başta olmakla Azerbaycanlı aydınlar Azerbaycan'da demokratik bir devlet kurmak için Millî Şura adlı bir toplantı gerçekleştirdiler. Milli Şuranın toplantısında Azerbaycan'ın en önde gelen aydınları, devlet adamları, edebiyatçı ve gazetecileri toplanmaktaydı. Sonuç olarak 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin kurulması kararı alındı (Mahmudov, 2004, s. 28). Bununla da Türk Müslüman dünyasında ilk defa olarak parlamentolu demokratik bir cumhuriyet kuruldu. Aynı gün bu demokratik cumhuriyetin "İstiklaliyet Beyannamesi" yayınlandı. Beyannamede şunlar yazılmaktaydı:

1. Bugünden itibaren Azerbaycan bağımsız bir devlettir.
2. Devletin yönetimi halk cumhuriyetidir.
3. Azerbaycan cumhuriyeti tüm halklar özellikle de komşu olduğu halklarla barışık içinde olacaktır.
4. Milliyet, din, cinsiyet, kimlik ayırt edilmeden devletin sınırları içerisinde bulunan herkes Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin siyasi ve vatandaşlık haklarına sahiptir.
5. Azerbaycan Cumhuriyeti kendi sınırları içerisinde yaşayan tüm milletlilerin gelişimi için şans tanıyacaktır. Müessisler Meclisi toplanana kadar devletin başında halkın seçtiği Milli Şura onun ve onun yönetimindeki geçici hükmet duracaktır (Azerbaycan Cumhuriyeti, Nazirler Kabineti yanında Baş Arşiv dairesi, 1998, s. 5).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Azerbaycan tarihi için birçok önemli olaya imza atmıştır. İlk defa olarak parlamentolu cumhuriyetin yanı sıra kadınlara seçkilerde seçme ve seçilme hakkı tanımıştır. Bu tarihi olay Türk Müslüman devletleri arasında bir ilk olmuş hatta dünyanın birçok gelişmiş devletlerinden de daha önce gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın bugünkü üç renkli bayrağı, Azerbaycan dilinin resmi dil olarak ilan olunması ve Azerbaycan'ın Milli Marşı da bu döneme aittir. 9 Kasım 1918'de Azerbaycan'ın bayrağı, 30 Ocak 1920 tarihinde de Milli Marş resmi olarak tanıtılmıştır. 27 Haziran 1918 tarihinde ise Azerbaycan dili resmi dil ilan edilmiş ve ilk defa olarak dil

hakkında yasa çıkarılmıştı. (Bekir Nebiyev, 2009, s. 143-144). Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 22 Nisan 1920 tarihine kadar varlığını sürdürebilmiştir. Fakat bu 23 aylık kısa zamanda demokratik devletçilik ananeleri için büyük işlere imza atılmıştır. Bu devlet Azerbaycan tarihinin en değerli sayfaları sırasında kendisine yer bulmaktadır.

2.2. AZERBAJYCAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ VE BASIN

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulduğunda cumhuriyetçiliği savunan gazeteler basılsa da sayı olarak o kadar da fazla değildiler. 31 Mart 1918 olaylarına kadar Azerbaycan dilinde 15 adda gazete ve dergi yayınlanmaktaydı. Daha sonra 31 Mart olaylarında Kaspi, Açık Söz matbaası gibi yayın yerlerinin dağıtılması, cumhuriyete kadar gazete sayısını neredeyse yok denecek kadar azaltmıştır. Cumhuriyet döneminde gazetelerin sayısı o döneme kadar basılan gazetelerin tamamından fazlaydı. Kıyaslayacak olursak Ekinci'den 1918 tarihine kadar 40 farklı gazete yayınlansa da 23 aylık cumhuriyet döneminde ise 200 farklı adda gazete basılmıştır. Rakamların böyle olması ise Cumhuriyeti kuran insanların neredeyse tamamının gazetecilik tecrübesine sahip olmasıydı. İstiklali yayan bu isimler neredeyse her gün bir gazete yayınlamaktaydılar. Gazete ve matbaa işine önem veren hükümet cumhuriyetin ilk işlerinden biri olarak Tiflis'teki bazı matbaaları Gence şehrine taşımıştı. Cumhuriyet döneminde ilk defa hem gazeteci ve aydınlar hem de halk özgür iradenin, özgür basın ne olduğunu anlamıştı. Artık istedikleri gibi doğruları yazma ve konuşma biliyorlardı. Tabii ki de bu geride bırakılan yıllardaki zahmetlerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Mehmet Emin Resulzade'nin 1911 yılında basın özgürlüğü makalesinde yazdıkları nihayet yıllar sonra gerçekleşmekteydi. Resulzade, bu makalede o millet ve memleket mutlu ve özgürdür ki, orada basın özgür ve mutlu olsun diyordu. Bu mutluluk Azerbaycan halkına ilk defa 1918 yılında cumhuriyetle birlikte gelmişti. Hükümet, 9 Kasım 1918'de kesin olarak basında sansür kurallarının uygulanmasının kaldırdığını ilan ederek bir daha bunu kanıtlamış oldu. Aynı zamanda ilk defa "Basın Hakkında Nizamname" yani basın hakkında yasalar da kabul edildi ve uygulandı. Bu Nizamname 30 Eylül 1919 tarihinde yayınlanmıştır. Bu ise Azerbaycan tarihinde ilk defa basın hakkında yasal belgeydi.

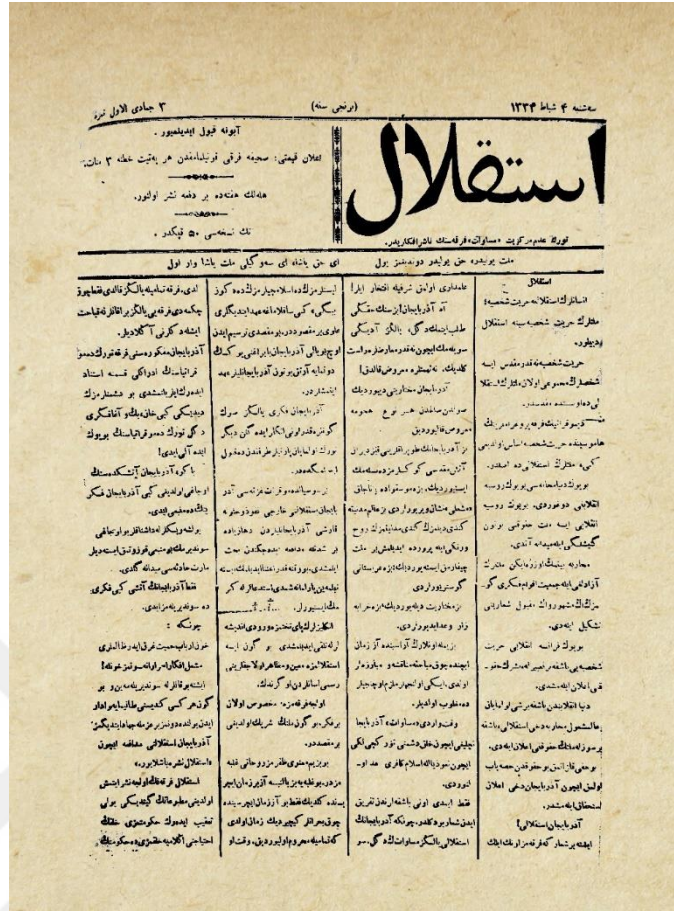
Bu dönemde Azerbaycan basınında günlük, haftalık, aylık gazeteler ve dergiler basılmaktaydı. Siyasi yönden bakacak olursak gazeteler, liberal, demokratik ve muhafazakâr olarak ayrılmaktaydılar. Gazete sayfalarında genel olarak siyasi, kültürel,

edebi, satirik bazen de eğlenceli yazılara yer verilmekteydi. Cumhuriyet döneminde ilk defa olarak devlete yani Azerbaycan Cumhuriyetine ait devlet gazeteleri de vardı. Bu dönemde merkezi şehir Bakü olduğu için gazetelerin büyük bir çoğunluğu burada basılmaktaydı. Gazeteler yerel değil tüm ülke geneline hitap ettiği için merkezde basılmak zorundaydı. Tiflis, Gence, Şuşa, İrevan gibi büyük şehirlerde de gazete ve dergilerin faaliyeti devam etmekteydi. Tiflis'te "Al Bayrak", Gence'de "Türk Sözü", "Bakı Komunası", Şuşa'da "Ararat", İrevan'da "Şark Eli" gibi gazeteler yayınlanmıştır. Cumhuriyet dönemi Azerbaycan basınının en çok gelişmiş dönemlerinden biri olarak bilinmektedir. Bu dönemde Azerbaycan dilinde yayınlanan gazeteler: "Azerbaycan", "Azerbaycan hükûmetinin Ehbarı", "İttihad", "Açık Söz", "Yeni Heyat", "Hümmet", "Halk Sözü", "İslam Gürcistan'ı", "Sedayi Millet", "Doğru Yol", "Ekinci ve Fehle", "Genç İşçi", "Fügera", "Sedayi İran", "Debistan", "Fügera Füyuzatı", "Seda," "Kuturluş" ve başkalarıydı. Rus dilinde ise "Naş Golos", "Naşa Vremya", "Jurnalist" gibi gazeteler yayınlanmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı döneminde faaliyete başlayan Açık Söz gazetesi cumhuriyet ideolojilerini taşıyan önemli bir gazeteydi. 1918-1920 yıllarında basılan gazetelerin büyük bir kısmı Açık Söz'ün çizdiği yoldan ilerlemekte ve onun fikirlerini yani cumhuriyet ideolojisini desteklemekteydiler.

2.2.1. İstiklal Gazetesi

Açık söz gazetesi cumhuriyetin kurulduğu dönemlerde faaliyetini durdurmak zorunda kalmıştır. Bunun nedeni ise 31 Mart soykırımında Açık Söz gazetesinin matbaasının yakılarak dağıtılmasıydı. Açık Söz kapandıktan sonra Mehmet Emin Resulzade başlattığı bu işi yarım bırakmamak için İstiklal gazetesin yayınlamaya başladı. Müsavat partisinin yayını olan İstiklal'ın ilk sayı 4 Şubat 1919 tarihinde basılmıştır. Gazetenin son sayı ise 20 Nisan 1920 tarihinde yayınlanmıştır (Dünyamingızı, 2011, s. 180). Bu dönemlerde gazetenin 20 sayının basıldığı bilinmektedir. Fakat bazı kaynaklar bu sayının 22 olduğunu da savunmaktadır. Sadece İstiklal değil aynı döneme ait birçok gazetenin sayını farklı gösteren kaynaklar bulunmaktadır. Gazetede yazıların büyük bir kısmı Mehmet Emin Resulzade ve Mirze Bala Memmezade'nin kaleminden çıkmıştır. Genel olarak bilimsel ve haber nitelikli yazılar yayınlanmaktaydı. Resulzade gazetenin amacından bahsederken insanların hürriyeti şahsiyetine istiklal denir diyordu. Gazetenin amacı cumhuriyet ideolojisini insanlara yansıtılmaktı. Azerbaycan bağımsızlığına

kavuşsa da Ruslar daima bu özgürlüğü bastırmak için ellerinde geleni yapmaktaydılar. Buna karşılık İstiklal gazetesi de insanlara Rusların propagandalarına kanmamayı şiddetle öneriyordu. Bolşevikler Azerbaycan iktisadi olarak zayıf düşün diye fabrikalarda tatillerin yapılmasını organize etmekteydiler. Bununla ilgili İstiklal ve Besiret gazeteleri ilan basmakta, halkı bu kışkırtmalardan uzak durmağa seslemekteydiler. 10 Mayıs 1919'da fabrikalarda tatiller artmış ve bununla ilgili gazetenin aynı tarihli sayında şöyle yazılmıştı. *“Hükûmet ilanı: Ruslar tarafından düzenlenen sonraki tatil Azerbaycan istiklaline karşı olduğu için, Azerbaycan hükûmeti işçilere müracaatında bu tatile katılmamalarını istemektedir”* (Dünyamingızı, 2011, s. 181). Görünen odur ki, Ruslar halen bağımsız Azerbaycan'ı kabullenmemekte ve hangi yolla olursa olsun halkın huzurunu kaçırmak niyetindeydiler. Bu konuyla ilgili M.B. Memmedzade birçok makale yayınlamıştır. Yazar, “İstiklalimiz İstikbalimiz”, “Siyasi Ahval”, “Dostlarımız ve Düşmanlarımız”, “Mart Günleri”, “Müttefikler” gibi makaleler yazmıştır. Gazete aynı zamanda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin dünya ülkelerine tanıtılması için de siyasi makaleler de yayınlamaktaydı.

Resim 9. İstiklal gazetesi, 1919

2.2.2. Azerbaijan Gazetesi

Bu gazete adı “Azerbaijan” olan ilk gazeteydi. Gazetenin bu adda basılması siyasi bir olay olarak değerlendirildiğinden Çar hükûmeti döneminde Ruslar Azerbaijan adlı gazetesinin basılmasına hiç bir zaman izin vermemiştir. Hatta 1890’lı yıllarda Ünsüzade kardeşleri “Azerbaijan” gazetesi basmak istemiş ama Rus hükûmeti buna şiddetle karşı çıkmıştır. Bu gazeteden daha önce tarihte 1906 yılında Azerbaijan adlı bir dergi de yayınlanmıştır. Bu dergi Güney Azerbaijan’da Molla Nasreddin’in etkisinden ortaya çıkmıştır. Daha önce 28 Ocak ve 13 Mart 1918 tarihleri arasında İran Demokratik partisi Azerbaijan gazetesi yayınlansa da o zaman Çar hükûmeti buna karşı çıkmıştır. Çünkü Azerbaijan kelimesinin kullanımı bu devletin var olduğuna işaret etmekteydi. Azerbaijan demokratik Cumhuriyeti kurulduktan sonra hükûmet adamları çok rahatlıkla ve gururla Azerbaijan gazetesinin yayınlamaya başladılar. Gazetenin il sayı 15 Eylül 1918 tarihinde Gence şehrinde basıldı. Bu sayı Bakü’nün Nuru Paşanın

kumandanlığındaki “Kafkas İslam Ordusu” tarafından Ruslar askerlerinin işgalinden kurtulmasından yazıyordu. Bununla ilgili haberde Kafkas İslam Ordusunun kumandanı Nuru Paşa tarafından telgraf gelmekteydi: Bismillah-ir rahman-ir rahim, Bakü şehri 15.09, saat 8i geçe cesur ordularımız tarafından alınmıştır. Bunun yanında birkaç tebrik da ve yazı yayınlamıştır. “*Bu tebriklerden birini de Feteli Han Hoyski yazmıştır: Kafkas İslam Ordusu kumandanı Nuru Paşaya ve Türk askerlerine Azerbaycan’ın başkenti olan Bakü şehrini düşmanlardan kurtardıkları için dünyanın en soylu askerleri olan Türk askerine teşekkür etmekten iftihar duyuyorum*” (Aşırılı, 2009, s. 121). Bu tarihi olayın ardından Azerbaycanlı devlet adamları ve burjuvazi Bakü’de Nuru Paşa ve Bakü’yü kurtaran Türk askerlerine teşekkürü ziyafeti vermişlerdir.

Azerbaycan gazetesi ise Gence’deki yayını 10 gün devam ettirdi ve Bakü artık kurtarıldığından matbaa başkente taşınıldı. Gazetenin ilk yazıları “heyeti idare” imzası altında yayınlanmaktaydı. İlk sayılarda imzaları geçmese de Hacıbeyli kardeşleri ve Şefi Bey Rüstembeyov gazetenin ortaya çıkmasındaki önemli isimlerdi. Gazete 3 Ekim 1918 tarihinde Bakü’ye taşınıldı ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin ilk devlet gazetesi oldu. Gazete devletin desteği ile hükûmet matbaasında basılmıştı. Cumhuriyet döneminin en önde gelen isimleri bu gazete ile işbirliğinde olmuşlardı. M. E. Resulzade, Ü. Hacıbeyov, C. Cabbarlı, E. Cavad, S. hüseyin, Y. Vezir ve başkaları gazetenin yazar kadrosunu oluşturmaktaydılar. Azerbaycan gazetesi hem Azerbaycan hem de Rus dilinde yayınlanmaktaydı. Gazetenin Rusça yayınının redaktörlüğünü Şefi Bey Rüstemezade yapmaktaydı. Şefi Bey Rüstemezade aynı zamanda hükûmeti yöneten Milli Şuranın da önde gelen isimlerindendi. 1920 yılında itibaren ise ülkeden gitmek zorunda kalan Rüstemezade, Gürcistan daha sonra ise Türkiye’ye taşınmış ve istiklal mücadelesini buradan yürütmüştür. Rüstemezade, 1920-1930’lu yıllarda İstanbul’da, “Yeni Kafkaziyye”(1923-27), “Odlu Yurt”(1928-30), “Azeri Türk”(1928-31), “Azerbaycan Yurt Bilgisi”(1932) gibi gazeteleri yayınlamıştır.

Azerbaycan gazetesi için en çok emek veren isimlerden biri de Ceyhun Hacıbeyli’dir. O, yalnız Azerbaycan gazetesinde değil ondan önce ve daha sonrasında da yayınlanan birçok gazetede istiklal mücadelesinin taşıyıcılarından olarak bilinmektedir. Ceyhun Hacıbeyli 12 Şubat 1898 tarihinde Şuşa şehrinde doğmuştur. İlk eğitimine Şuşa’da başladıktan sonra Bakü’ye giden Hacıbeyli burada hayırsever petrol zengini olan

Murtuza Muhtarov'la tanışmıştır. Muhtarov ise onun akademik eğitiminin Petersburg'da devam etmesine yardım etmiştir. 1908 yılında Petersburg'a giden Ceyhun Bey bir yıl sonra buradan da eğitimi için Paris'e gitmiştir. Daha sonra Azerbaycan'a gidip burada gazetecilik faaliyetinde bulunsa da 1920 yılında Azerbaycan Cumhuriyetinin devrilmesinden sonra Fransa'ya dönmüş ve ömrünün sonuna kadar da burada yaşamıştır (Amharov M. , 2006, s. 3-5). Azerbaycan'da gazetelerde istiklal, cumhuriyet ideolojisi yayan isimlerin başında gelen Ceyhun Hacıbeyli Azerbaycan gazetesi kapandıktan sonra Paris'te "Kafkas", Münih'te "Azerbaycan" gazetelerinin redaktörlüğünü yapmıştır.

Azerbaycan gazetesinin diğer bir önemli ismi de hem Azerbaycan hem de Doğuda operanın ilk yaratıcısı olan Üzeyir Hacıbeyli'dir⁹. Yazar, gazeteci, bilim adamı ve musikici olan Hacıbeyli 1885 yılında Şuşa şehrinde doğmuştur. İlk eğitimini burada aldıktan sonra 1899 yılında Tiflis'te Gori Mellimler okulundan devam etmiş ve burayı bitirdikten sonra Bakü'ye gelmiştir. Bir yandan opera bir yandan da gazetecilik faaliyetlerinde bulunan Üzeyir Hacıbeyli Azerbaycan tarihinin en unutulmaz isimlerinden olarak bilinmektedir (Memmedli, Üzeyir Hacıbeyovun Heyat ve Yaratıcılık Salnamesi, 1984, s. 6-7). Hacıbeyli, gazeteci olarak Kaspi, Hayat, İrşad, Terakki, Molla Nasreddin gibi yayınlarda çalışmıştır. Azerbaycan gazetesinin redaktörü olan kardeşi Ceyhun Hacıbeyli Paris'te olduğu zaman bir süreliğine bu gazetenin redaktörlüğünü de yapmıştır. Üzeyir Hacıbeyli ilk parlamento gazetecilerinden sayılıyordu ve Azerbaycan gazetesinde bir birinden değerli makaleleri yayınlanmıştır. Hacıbeyli yazılarının bir kısmını "teessürat" başlığı altında yayınlamıştır. Bu başlık altında yayınlandığı makalelerde parlamento toplantılarının özetleri, burada alınan önemli kararlar, Ermenilerin Azerbaycan halkına karşı yaptığı terör siyasetini de ifşa eden yazılar yayınlanmaktaydı. Üzeyir Hacıbeyli Azerbaycan'ın istiklalinin devam etmesi, uzun süreliğini koruması ile ilgili yazılar yazmakta, halkı bu devleti korumaya seslemekteydi. Azerbaycan'ın özgürlüğünü kabullenemeyen muhalefet partilerine karşı yazmış olduğu keskin satirik yazılarıyla da gazete sayfalarında görülmekteydi. Bu yazılardan gazetenin 1918 56'cı sayında yayınlananına bakmakta fayda vardır. Üzeyir Hacıbeyli şöyle yazmaktaydı: Gözler var ki düne kadar esir olan bu milleti bugün özgür olarak görmek istemiyor. Kulaklar var ki lal edilmiş bir milletin dilinin bugün açılıp da söz söylemesini duymak

⁹ Üzeyir Hacıbeyli'nin bazı yerlerde soy ismi Hacıbeyov olarak da geçmektedir

istemiyor. Kalpler var ki bir asırdan beri mahkûm kalan bir milletin, özgür ve bağımsız olmasını kabul edemiyor”. Üzeyir Hacıbeyli Azerbaycan operasının, musikisinin değerli isimlerinden biri olmakla beraber aynı zamanda gazeteciliğinin, istiklal düşüncesinin de önderlerindedir. Azerbaycan gazetesi yerli haberlerin yanı sıra dünyada gerçekleşen olaylar ile ilgili de haberler yayınlamaktaydı. Gazete sayfalarında Türkiye’de, Paris habbeleri, Rusya hadiseleri, İran işleri, Hindistan’da muhtariyet haberleri adlı bölümleri vardır ki, bu bölümler de yurtdışından haberler yer almaktaydı.

2.2.3. Besiret Gazetesi

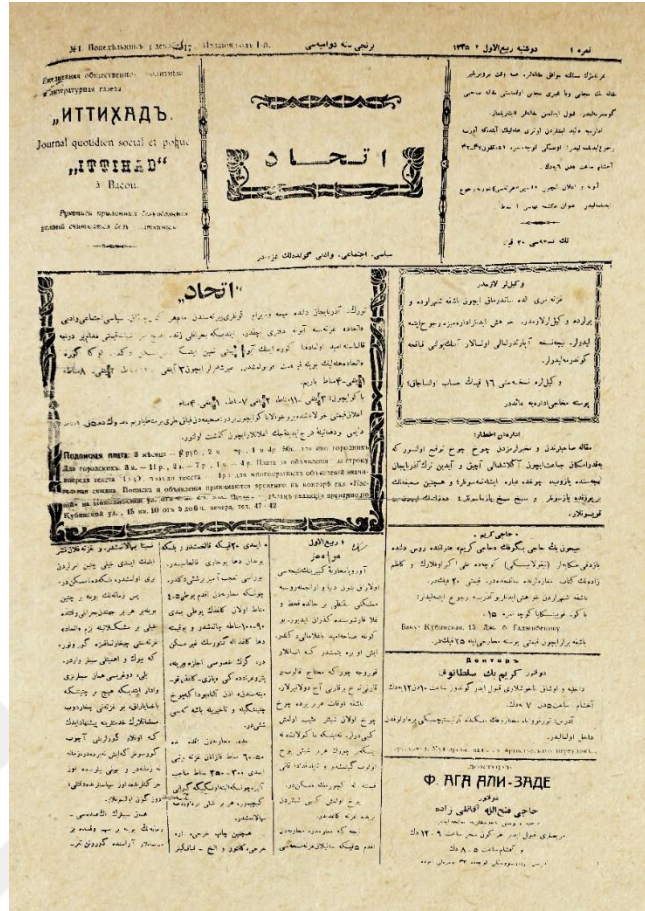
Besiret gazetesi, Birinci Dünya Savaşı döneminde ortaya çıkmış, cumhuriyet döneminde de devam eden önemli gazetelerdendir. Gazete tuttuğu yol itibarıyla özgürlük ideolojilerini yayan gazetelerden biridir. Bu düşünce gazeteyi 1914 yılından uğraştırmaktaydı. Gazetenin ilk sayı 12 Nisan 1914 tarihinde son sayı ise 15 Mayıs 1920’de yayınlanmıştır. Gazete hem Çarlık Rusyası, hem Cumhuriyet, son üç sayını da hesaba katarsak hem de Sovyet döneminde yayınlanmıştır. Besiret’in yazarları M.E. Resulzade, M. Hadi, M.B. Memmedzade, S. Mensur, Ş. Efendizade, N. Nerminaov, H. İbrahim, E. Cavad, H. Cavid ve başkalarıydı. Gazetenin redaktörü dönemin tanınan gazetecisi Hacı İbrahim Gasımov’dur. Gasımov, Besiret’e kadar Molla Nasreddin, Zenbur, Kelniyyet, Babayi Emir gibi dergilerle çalışmıştır (Dünyamingızı, 2011, s. 191). Hacı İbrahim çeşitli konularda yazan bir gazeteciye ve daha çok gazetenin amacına uygun olarak milli meselelerden yazmaktaydı. Medeniyetin gelişimi gibi meselelere de değinen yazar Rusya’nın işgalcilik siyasetini ortaya koyan yazılarla da gündeme gelmiştir. İbrahimov sık sık Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerden de yazmaktaydı. Gazetenin 137’ci sayısında da aynı konuya değinen yazar Ermeni Azerbaycan meselesinin bitmediğini ve halen de devam edeceğini dile getirmekteydi. Yazar fikirleri şöyle özetlemektedir: *“Parlamentoda Ermeni Müslüman meselesi konuşulmaktaydı. Ama görünen o ki, ninem demiş: Bu hamur daha fazla su götürecektir”* (Dünyamingızı, 2011, s. 192). Burada olayları halk değimi ile anlatmaya çalışan yazar bu kelimelerle olayların daha fazla uzayacağını anlatmaya çalışıyordu. Besiret’in en çok bilinen yazarlarından biri de Mirze Bala Memmedzadey’di. Bir dönem de gazetenin redaktörlüğünü yapan yazar, Hacı İbrahim’in gazeteyi emanet edeceği en yakın çalışanıydı.

Resim 10. Besiret gazetesi, 1919

2.2.4. İttihad Gazetesi

İttihad gazetesi de Ceyhun Hacıbeyli'nin redaktörlüğü ile yayımlanan gazetelerden biridir. Gazete 4 Aralık 1917 tarihinde okuyucularla buluşmuştur. Sosyal, siyasi ve edebi yayın olan İttihad, "güç ittihatıdır" sloganıyla yayımlanmaktaydı. İttihad'ı kuran Ceyhun Hacıbeyli Azerbaycan gazetesi için buradan ayrılmak zorunda kalmış ve gazetenin başına Camal Efendi Nakşizade geçmiştir. Fakat Camal Efendi de kısa süre sonra gazeteden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu zaman gazetenin redaktörlüğünü "Kafkas İttihad Fırgesi" partisinin başkanı Gara Gararbeyli üstlenir. Gazete Kafkas zaten İttihad partisinin yayını olarak faaliyet göstermekteydi. Gazete genel olarak siyasi konulara değinmekte ve Kafkasya, Rusya ve İran'dan haberler yayımlamaktaydı.

Resim 11. İttihad gazetesi, 4 Aralık 1917

2.2.5. Kaspi Gazetesinin Cumhuriyet Dönemi

1881 yılında kurulan Kaspi gazetesi Cumhuriyet döneminde de devam etmekteydi. Dönemin en uzun süreli yayını olan gazete aynı zamanda Azerbaycan siyasi fikir tarihinin önemli isimlerindedir. Çünkü o dönemde gazete neredeyse ülkede gerçekleşen tüm siyasi olayları sayfalarına taşımaktaydı. Bu yüzden gazete aynı zamanda dönemin siyasi tarihinin araştırılmasında da önemli kaynaklardan biri olarak bilinmektedir. 1881 yılında yayınlanmaya başlayan gazetenin matbaası 1918 Mart soykırımını arifesinde matbaası dağıtılmış ve yakılmıştır. Ancak kasım ayından sonra kendine gelen gazete 1919 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür. Bu 38 sene içerisinde gazeteye farklı farklı kişiler redaktörlük etmiştir. Bunlardan en uzun süre gazetenin başında olan isim Elimerdan Bey Topçubaşov'dur. Topçubaşov, 1898-1907 yılları arasında gazetenin redaktörü olmuştur. 1907-1919 tarihlerinde ise gazete Andrey Veynberg'in redaktörlüğü ile yayınlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Cumhuriyet

döneminde gazetenin başında olan Andrey, Çarlık rejimine karşı keskin yazılarıyla bilinmektedir. Kaspi'den önce Rusya'nın birçok gazetesinde çalışan Andrey, Kaspi döneminde de adından en çok söz ettiren isimlerden olmuştur. Andrey, Rus olduğu için gazete sayfalarında daha çok Rus edebiyatı ve medeniyetinin yayınlamasından yanaydı ama tarafsızlığını korumak için Azerbaycan'a dair yayınlattığı yazılar da az değildi (Dünyamingizi, 2011, s. 200). Andrey Veynyberg Müslümanların Rus diline çıkan bu gazetesinde onları ilgilendiren haber ve yazınların yayınlanacağı söylemekteydi. Bunun yanı sıra gazetede daha kaliteli baskı materyallerinin de kullanılmasına özen gösteriyordu. Gazete sayfalarında "Günlük hayattan", "Kaspi'nin mektupları", "Bakı hayatı", "Tiyatro" ve "Musiki" gibi bölümler bulunmaktaydı.

Cumhuriyet dönemi dergilerin büyük bir kısmı Molla Nasreddin'in yolundan gitmekteydi. Bazıları tam da Molla Nasreddin'i izlemekte, bazıları da onun yarattığı dergi kültürünün devamı olarak yayına başlamaktaydılar. Molla Nasreddin'in çizdiği yol o kadar büyüktür ki, kapanmasına rağmen Azerbaycan gazeteciliği onu yaşatmaya devam etmiştir. 1918-1920 yıllarında ortaya çıkan dergiler hem görünüm, teknik hem de ideolojik açıdan Molla Nasreddin'e benzemektedirler. Bunların en açık örneğini "Şeypur" ve "Zenbur" dergilerinde görebiliriz. Şeypur ve Zenbur dergileri Molla Nasreddin ideolojisinin yanı sıra cumhuriyet ideolojisini de yaymaktaydı. Demokratik cumhuriyet, bağımsızlık gibi konulara sık sık değinmişlerdir. Cumhuriyet ideolojisine hizmet etmesi yüzünden Sovyet döneminde bu dergilerden nerdeyse hiç söz edilmemiştir.

2.2.6. Şeypur Dergisi

Bakü'de "Turan" matbaasında 5 Ekim 1918 tarihinde yayına başlayan Şeypur dergisi 18 Ocak 1919 tarihine kadar basılmıştır. Dergi 1918 yılında 11, 1919 yılında ise 3 sayı yayınlanmıştır. Şeypur'un redaktörü Memmedeli Sıtkı naşiri ise gazeteci Semed Mensur olmuştur (Haşimli, 2017, s. 8-9). Maddi sıkıntılar yüzünden derginin sayfalarında karikatür ve resimler yayınlanamamıştır. Dergide tam anlamıyla Molla Nasreddin ananelerinin ruhu duyulmaktaydı. Bunun büyük bir kısmı Memmedeli Sıtkı'dan kaynaklanıyordu. Onun yanı sıra bazı Molla Nasreddinçiler de Şeypur ile işbirliği içinde olarak, kaybettikleri Molla Nasreddin burada aramaktaydılar. Özellikle de Mirze Alekber Sabir'in dergi ile çalışması Şeypur sayfalarına ayrı bir renk katmaktaydı. Satirik şiirler yazan ve şiirlerinde vatanseverlik, insani duyguları yayan Sabir cahilliği de

ifşa etmekteydi. Sabir'in ardıllarından olan Bayrameli Abbaszade'de aynı tarzda şiirler yazmaktaydı. Abbaszade, "Serkerdan", "Garıngulu" imzalarını kullanıyordu. Derginin ilk sayı yayıncı Samed Mensurun, "Kaçmak Günüdür" satirik makalesi ile başlıyordu. Mensur, burada Azerbaycan'da kurulan cumhuriyetten sonra ülkede bulunan düşman mevkiinde duranların gitme vakitlerinin geldiğini anlatıyordu. Şeypur sayfalarında satirik şiirlerin yanı sıra yazılar ve makaleler de yayınlanmaktaydı. Dergi sadece siyasi olayları değil, günlük hayatla ilgili konuları da ele alıyordu. Faaliyeti uzun süremese de demokratik Azerbaycan ideolojisi taşıyan bu dergi Azerbaycan basın tarihi sayfalarında önemli bir yere sahiptir.

2.2.7. Zenbur Dergisi

Şeypur dergisi 1919 yılında kapandıktan sonra onunla aynı yoldan giden Zenbur dergisi yayınlanmaya başlandı. 1909-1910 yıllarında da Zenbur adlı bir dergi yayınlanmıştır fakat isim benzerliği olmasına rağmen bu dergiler farklı dönemlerin ve farklı yazarların eserleridir. 1919 yılındaki Zenbur dergisinin en büyük önemi onun Cumhuriyet ideolojisinin taşıyıcılarından olmasıydı. Dergi Bakü'de "Türk Neşriyyatı Cemiyeti" tarafından yayınlanıyordu. Zenbur'un ilk sayısında derginin her cuma yayınlanacağı belirtilse de son 3-4 ayda her ay bir sayı yayınlamıştır (Dünyamingizi, 2011, s. 162). Zenbur dergisi idea ve siyasi açıdan hem Molla Nasreddin hem de Şeypur'un yolunda gitmekteydi. Zenbur'un ressamı Molla Nasreddin'de de çalışan Azim Azimzade olmuştur. Azimzade, başka dergilerde farklı imzalarla (örneğin: "Aslan", "Çujoy", "Avrupalı ressam") çalışsa da Zenbur'da kendi ismini kullanmıştır.

2.2.8. Kurtuluş ve Kurtuluş Yolu Dergileri

Demokrasi yolundan giden dergilerden biri de Kurtuluş dergisidir. Kurtuluş, Açık Söz gazetesinin matbaasında yayınlanmaktaydı. Dergi önce 1915 daha sonra da 1920 yıllarında iki yere yayına başlamıştır. "Kurtuluş Yolu" adıyla yayınlanan dergi de aynı yayının devamıdır ve ikisinin de redaktörü Seyit Hüseyin olmuştur. Azerbaycan edebiyatında hikâye yazarı olarak bilinen Seyit Hüseyin aynı zamanda gazetecilik faaliyetinde de bulunmuştur. XX. yüzyılın başlarında Kaspi, İğbal, Açık Söz gibi gazetelerle çalışan yazar daha çok siyasi konularda makaleler yazmıştır. Derginin ilk sayı 1 Eylül 1915 tarihinde Bakü'de Kaspi matbaasında yayınlanmıştır. Derginin amacından

bahseden ilk makale Mehmet Emin Resulzade'ye aittir. Resulzade, burada Azerbaycan gençliğini istiklale sesliyordu. *“Zamanınız millet asrıdır. Milli ruh ve meslek sahibi olan gençler, cehalet ve gaflette olan milletimizin kurtuluş yoludur”* (Dünyamingızı, 2011, s. 195). Bu tarz keskin yazılarla yayına başlayan dergi ilk sayıdan sansür kurulunun denetimine uğradı. İkinci sayısında sayfalarının çoğu boş yayınlanan derginin sadece 4 sayı yayımlandı. 16 Kasım 1915 tarihinde kapandı fakat derginin hangi nedenden dolayı kapanması ile bilgi yayınlanmamıştır. Anlaşılan dergi sansür kurulu tarafından haber verilmeden kapatılmıştır (Dünyamingızı, 2011, s. 196). Yalnız Cumhuriyet kurulduktan sonra yayınlanabilen dergi 1 Nisan 1920 tarihinden yeniden basılmıştır. Daha sonra Cumhuriyetin yıkılması ise derginin sonunu getirmiştir.

2.2.9. Efkari Mütellimin Dergisi

1919'da yayınlan dergi “Türk Müellimler Cemiyeti” yani Türk Öğretmenler Kurulu tarafından basılmıştır. Milli, edebi, tarihi dergi olarak öğrencilerin maarfilemesi ve gelişmesi için yayınlanmaktaydı. İsimdeki Efkari Mütellimin de “öğrencilerin fikirleri” anlamını taşımaktadır. 14 Şubat 1919 yılında yayına başlayan dergi 4 sayı yayılandıktan 8 Mayıs'ta kapanmıştır. Dergide genel olarak bilimsel makaleler ve istiklal şiirleri yayınlanmaktaydı (Dünyamingızı, 2011, s. 198). Çok fazla yazar olmayan dergide Genceli Davud, Mirze Abbas, Hüseyin Selimzade gibi isimler çalışmıştır. Derginin amacı gençlerin kültürlü ve eğitilmiş olmasına yardım etmek, onları okumaya, bilgili olmaya teşvik etmektir.

2.2.10. Övragi Nefise Dergisi

Azerbaycan basın tarihinin sadece edebiyat ve sanattan bahseden ilk süreli yayınıdır. 11 Mart 1919 tarihinde yayınlanan derginin redaktörü Eliabbas Münzib, ressamı ise Azim Azimzadeydi. Dergi tiyatro ve musiki ile ilgili yazılar yayınlanmaktaydı. Dergide tiyatro gösterileri ilgili ilanlar, yazılar, makaleler, fotoğraflar yer almaktaydı. Renkli fotoğraflara daha çok yer verilmiştir. Derginin başyazarları A. Şaik, F. Köçerli, M. Hadi, C. Cebrayıl'dı. Övragi Nefise'nin ilk sayı tamamen aktör Hüseyin Arablinski'nin hayat ve kariyerine odaklanmıştır. Çok basit ve anlaşılır bir dilde yazılan dergi o dönemde siyasi olaylara karışmayan sadece sanattan bahseden tek yayın olarak bilinmektedir.

2.2.11. Mehmet Emin Resulzade

Eğer Demokratik Azerbaycan Cumhuriyetinden ve o döneme ait Azerbaycan basınından bahsediyorsak o zaman Mehmet Emin Resulzade'ye değinmeden geçemeyiz. Mehmet Emin Resulzade Azerbaycan tarihinde çığır açmış, gelmiş geçmiş en büyük vatansever, devlet adamlarından biridir. Tarihin altın sayfalarında kendine yer eden Resulzade sadece Azerbaycan değil tüm Türk ve Müslüman dünyası için en önemli isimlerdendir. Azerbaycan tarihinde ilk demokratik devletin kurucusu olan Mehmet Emin Resulzade bir devlet adamından ziyade, bir gazeteci, yazar ve tarihçiydi. *“Onun tarih alanında yazmış olduğu “Azerbaycan şairi Nizami” adlı eseri halen kendi akademik değerini korumaktadır”* (Balayev, 2012, s. 9).

Mehmet Emin Resulzade 31 Ocak 1884 tarihinde Bakü'nün Novhanı köyünde doğmuştur. Babası Hacı Alekber din adamı olsa da oğlunun dünyevi eğitim almasını çok istemiştir. İlkokulunu S. M Genizade'nin kurduğu Müslüman-Rus okulunda alan Resulzade, eğitimine Bakü Teknik Üniversitesi'nde devam etmiştir. Fakat genç Mehmet Emin buradaki eğitimi tamamlamamıştır (Balayev, 2012, s. 10). Resulzade, iyi eğitim alamamasının nedeni maddi sıkıntılar olduğunu söylemektedir. Bir yandan da Resulzade'nin o dönemin siyasi olaylarına heves etmesi, zaten maddi sıkıntılarını onu zorlandığı okulundan uzaklaşmasına neden olmuştur. O kadar da özel eğitim almayan Mehmet Emin kendisini her zaman geliştiren bir şahsiyet olmuştur. Genç yaşlarında yazarlığa ve gazeteciliğe heves etmiş ve kendisini bu yolda denemiştir. Üniversiteden ayrıldıktan sonra Bakü'de Kaspi matbaasında çalışmaya başlamış ve burası onun hayat okulu olmuştur. Yazarların yazılarını kurşun harflerle gazeteye basarken, hem onlardan çok bilgi edinmiş hem de gazeteciliğe hevesi de buradan gelmiştir (Baykara H. , 1975, s. 75). Mehmet Emin daha genç yaşlarında dünya halklarının edebiyatı ve tarihini okuyordu. Nitekim öyle olmasaydı kimse onu dönemin Kaspi gibi bir gazetesinde muharrirlik vazifesine almazdı. Hem Azerbaycan dilinin yazım kurallarını çok iyi bilmesi hem de bilgilik düzeyi onu bu vazifeye getirmişti. Mehmet Emin Resulzade'nin siyasi faaliyetine değinmeden önce onun edebi faaliyetine bakmakta fayda vardır. Resulzade, siyasetçi ve gazeteci oluşunun yanı sıra aynı zamanda bir edebiyatçıydı. Bir bakıma edebiyat da onun siyasi mücadelesinin bir paçasıydı. Mehmet Emin edebi yaratıcılığıyla Azerbaycan edebiyatında millî bağımsızlık konusunun temelini atmış ve edebiyatın bu alanda

gelişmesine neden olmuştur (Sultanlı, 1993, s. 14-15). İlk makalesini 2 Mayıs 1903’de Şarki Rus gazetesinde yazan Resulzade ilk şiirini de 18 Mayıs’ta yayınlamıştır. Daha sonra 1906 tarihinde yazdığı “Hasbi Hal” eserinde de siyasi görüşlerini şiir vasıtasıyla halka duyurmuştur. Bununla da Resulzade birçok şiirini gazete sayfalarında yayınlamaya devam etmiştir. Resulzade’nin şiirlerinin yanı sıra birçok çeviri eserleri de vardır. Onun tercümanlık faaliyeti de siyasi mücadelesinin farklı bir tarafını oluşturmaktaydı. Yazar L.Tolstoy’un “İtiraf”, Cemalettin Afgani’nin “Vehdeti Cinsiye Felsefesi ve Din Birliğinin Hakiki Felsefesi”, F.M. Dostoyevski’nin “Kartal”, Alfone Dode’nin “Sonuncu Ders”, M.Y Lyermonov’un “İsmayil Bey”, Nizami Gencevi’nin “Sırlar Hazinesi” gibi eserlerini çevirmiştir (Gurbanov, Mehmet Emin Resulzade, 2001, s. 31). Resulzade, çevirdiği eserlerden parçaları çalıştığı gazetelerde yayınlamaktaydı. Tercümanlığını yaptığı eserleri kendisi özenle seçmekteydi ki, dönemin kültürel ve siyasi manzarasıyla eşleştirebilsin ve bu eserler onun mücadelesinin bir parçası olsun. Gazetecilik faaliyetine gedikte ise cumhuriyet dönemi, ondan öncesi ve sonrasında her zaman istiklal, bağımsızlık ideolojileri yayan bir gazeteci aydın olduğu bilinmektedir. Genel olarak gazetecilik faaliyetine bakacak olursak Birinci Dünya Savaşı ve Cumhuriyet döneminin birçok gazetesi ile yakında işbirliği içerisinde olmuştur. “Şargi Rus”, “Hayat”, “İrşad”, “Terakki” gazetelerinde makaleler yazmıştır. “Açık Söz”, “Davet”, “Koç”, “Tekâmül”, “İrani Nov”, “Azerbaycan” gibi gazetelerin kurulmasında önemli pay sahibi olmuştur.

Mehmet Emin Resulzade istiklal mücadelesine yani siyasi faaliyetine henüz 1902-1903 yıllarında kendi gibi düşünen insanları çevresine toplayarak kurduğu derneklerle başlamamıştır. Onun kurduğu ilk parti “Müslüman Gençlik Teşkilatı” öğrencilere ve gençlere demokrasi ideolojisini ulaştırmaya çalışıyordu. Resulzade, teşkilatın fikirlerini Hümmet gazetesi vasıtasıyla yaymaktaydı. Fakat bu teşkilat o kadar da uzun süre kalamadı ve 1903’te dağıldıktan sonra Resulzade siyasi faaliyetine Şargi Rus’dan devam etmeye başladı. 1907 yılında Rusya’nın her yerini sarmış inkılâp harekâtından sonra Azerbaycan gibi yerlerde de Mehmet Emin Resulzade gibi aydınlar takip edilmeye ve yakalanmaya başlandı. Bu yüzden Resulzade de İran’a muhaceret etmek zorunda kaldı. 1908-1911 yıllarında burada bulunan Resulzade 1910 yılında “İran’i Nov” gazetesinin redaktörlüğünü yapmıştır. Daha sona bir süreliğine İstanbul’da bulunan Mehmet Emin 1913 yılında istiklal mücadelesine kaldığı yerden devam etmek için Azerbaycan dönmüştür (Yagublu, 2001, s. 26-28). Abbasguluğa Kazımzade ve Tağı Nağıyev ile

birlikte 1911’de kurduğu Müsavat partisinin faaliyetini devam ettirmeye başlamıştır. Partinin ilk ismi “Müslüman Demokratik Partisi Müsavat” olarak bilinmektedir. Daha sonra üyelerinin sürgün edildiği parti 1913’te Resulzade geldikten sonra yeniden kurulmuştur. Siyasi faaliyetine devam eden Mehmet Emin o dönemde faaliyet gösteren “Nicat Maarif Cemiyeti”, “Bakü Cemiyeti Hayriyesi” gibi maarif kuruluşlarıyla yakından ilgilenmekte ve onları da istiklal düşüncesinin taşıyıcılarına çevirmektedir (Yagublu, 2001, s. 34). Resulzade hem basın hem de siyasi partiler yoluyla istiklal mücadelesini keksin bir şekilde devam ettiriyor ve cumhuriyetin kurulması için gereken yolu inşa ediyordu. Nihayet tüm bu siyasi mücadelelerin sonucu olarak 28 Mayıs 1918 tarihinde Mehmet Emin Resulzade imkânsız gibi görünen bu dileğini gerçekleştirmeyi başardı.

XX. yüzyılda başlayan bağımsızlık hareketleri başta Mehmet Emin Resulzade’nin girişimleri olmakla Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulması ile anlamı sonuca ulaşmıştır. 1920 yılında Sovyetlerin Azerbaycan’a gelmesi ve Cumhuriyetin 23 aylık yaşamına son verilmesi, maalesef bu şanlı tarihin erken bitmesine neden olmuştur. Buna rağmen ister Mehmet Emin Resulzade isterse de dönemin diğer aydın ve gazeteciler bu mücadeleyi ülke sınırlarında olmasa da gittikleri her yerde devam ettirmişlerdir. Sovyetler Birliği geldikten sonra cumhuriyetin kurucuları, dönemin düşünür ve aydınları Ruslar tarafından takip edilerek infaz edilmeğe başladı. Bu dönemde aydınların ülkede kalması intihardan başka bir şey değildi. Bu yüzden kendilerinin istiklal ve özgürlük mücadelelerine ülkenin sınırları dışında devam etmeye mecbur kaldılar. Cumhuriyetçilerin gittiği ilk yer kardeş ülke Türkiye’ydi. Daha sonra Fransa, Almanya gibi ülkelere de muhaceret eden aydınlar buralarda da kendi faaliyetlerini devam ettirmekteydiler. Başta Türkiye olmakla bu yerlerde matbaa açan, dergi ve gazete bastıran cumhuriyetçiler son nefeslerine kadar tuttıkları yoldan dönmemişlerdir. Özgürlük, yaşamak ve yaşatmak için her zaman mücadele etmişlerdir. Resulzade’nin her zaman tek isteği 1918-1920 yıllarında da olduğu gibi yine bir gün yeniden halkını özgür görmektir. Resulzade, doğruları yaza bilen gazeteciler, erkeklerle aynı haklara sahip kadınlar, bilgili gençler ve cahillikten uzak Azerbaycan halkını üç renkli Azerbaycan bayrağı altında görmek istiyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOVYET DÖNEMİ AZERBAYCAN BASINI (1920- 1990)

3.1. SSCB'İN KURULMASI VE AZERBAYCAN

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin 23'cü ayında, yani 1920 yılının Nisanında yeni Kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin askerleri Bakü'ye geldiler. Rusya'nın niyeti Çarlık dönemindeki işgalcilik planlarını devam ettirmek ve ülkenin sınırlarını genişletmekti. Bu yüzden de eskiden Çarlık işgalinde olan ve sonradan bağımsızlık kazanan ülkeleri yeniden hangi yolla olursa olsun kendi güçlerinin altına almak istiyorlardı. Bunun sonucu olarak XI. Kırmızı Ordu askerleri 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti arazisine girdi. Bu ordunun 72 bin askeri kuvvesi vardı ev askerler 27 Nisan gece Yalama-Bakü demiryolu istikametinden saldırıya geçtiler. Ruslara karşılık ordu denemeyecek kadar az sayıda askeri olan Azerbaycan tarafı Yalama Hudat, Haçmaz, Hırdalan demiryolları boyunca kanlı savaşlara girdiler. Azerbaycanlılar Haçmaz'da köprüyü yakıp onların önünü kesmeğe çalışsalar da Kırmızı ordunun saldırısına engel olamadılar (Veliyev T. , 2014, s. 249). Aynı zamanda ülkenin farklı yerlerinde de Azerbaycan Cumhuriyeti aleyhine Ruslar tarafından organize edilmiş isyanlar da başladı. Sonuç olarak Azerbaycan 27 Nisan tarihinden itibaren yeniden Sovyet Birliğinin bir parçası oldu.

3.1.1. Sovyet Cumhuriyetinin Kurulduğu Dönemde Tarihi ve Siyasi Durum

Sovyetler Azerbaycan'da hükûmeti yönetmek için Geçici İnkılap Kurulu düzenlediler. Azerbaycan SSC (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) Halk Komisarları Sovyeti adlanan bu kurul Sovyetlerin kurduğu ve onların seçtiği, kendi ideolojilerine yakın yöneticilerden oluşmaktaydı. Kurulun başına Nerniman Nerimanov getirildi. Daha sonra bu geçici kurul kalıcı oldu ve Sovyet cumhuriyetine bağlı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adlandırılmaya başladı. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin XI. Kırmızı Orduya fazla karşılık veremediği için Sovyetlere katılmasının birkaç sebebi vardır. 28 Nisanda kurulan ve hâkimiyetin geçici yöneticisi olan inkılâp kurulu ilk olarak halka

müracaatından XI. Kırmızı Orduya silahla karşılık verenlere ciddi şekilde karşı koyulacağı belirtiyordu. Diğer sebepler ise şunlardır:

1. Olayları anlayan ve buna karşı çıkmaya hazır olan Azerbaycan askerleri, sayca çok az olduklarından bu karşı çıkmanın sonucunun sayız kurbanlarla biteceğini bildikleri için karşı gelmediler.
2. 1918 Mart faciasını göre ahali bunun tekrar yaşanmaması için dağlara ve ormanlara çekildi.
3. Azerbaycan'da yaşayan Rus, Ermeni gibi diğer milletler XI. Kırmızı Ordunu kendilerinin kurtarıcısı olarak görüyor ve destekliyordular.
4. XI. Ordu Azerbaycan'a girerken burada kalmayacağını ve buradan geçerek Anadolu'ya gideceklerini belirtmişti.
5. Hükûmet insanlara nelerin olduğu ile ilgili bilgi veremedi ve bu yüzden de halk şaşkınlık içerisindeydi (F.F. İbrahimli, 2010, s. 280-281).

Sonuç olarak Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kuruldu ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına son verildi. Azerbaycan'da kurulan yeni hükûmetin başına Neriman Nerimanov getirildi. Artık Azerbaycan'ın yönetimi yeni hükûmetin elindeydi ve bu hükûmetin ilk yöneticileri C. Yıldırım, H. Sultanov, E. Garayev ve başkalarıydı. Moskova'daki hükûmet Azerbaycan'ı yöneten kurulu sık sık değiştiriyordu. Çünkü istediğini alamayınca yerine kendi ideolojisini destekleyen insanları getirmeliydi. İlk günlerden Sovyet Cumhuriyeti Azerbaycan'ın her yerinde kendi devlet sistemini destekleyecek kurallar uygulamaya başladı. Yerli halk onlara karşıydı ve Sovyetlerin ilk yıllarında bu rejime karşı isyanlar başkaldırıyordu. Bunun yanı sıra Azerbaycan Cumhuriyetini kuran önemli isimlerin çoğunu Nargin adasında kurşuna dizildiler. Cumhuriyet döneminin siyasi parti kurucuları, askeri vazifede olanlar Slovetk adalarına, Suzdala ve Novgorod gibi bölgelere hapisanelere gönderildiler. Bu hapisler hiçbir hukuki değeri olmadan yapılmaktaydı (Amharov M. , 2009, s. 192). Sadece onlar değil gazeteci ve aydınlar da aynı kaderi yaşadılar. Yani istiklal, hürriyet gibi fikirleri taşıyan ve bu düşüncüyü halka yaymak isteyen herkes Sovyetlerin hedefi olmaktaydı. Bu da Azerbaycan'daki siyasi durumu gittikçe zorlaşıyordu.

3.1.2. Sovyetler Birliği ve Azerbaycan'da İktisadi ve Kùltürel Durum

Sovyet Cumhuriyetinin ilk yıllarında Azerbaycan halkı maddi sıkıntılarla da yüzleşmişti. Diğer ihtiyaçlar bir yana insanların günlük ihtiyaç duydukları yiyecek ve içeceklerin de fiyatlarının yükselmesi ahalinin refah seviyesini düşürmekteydi. Ekmek, et, süt, yağ gibi günlük tüketim mamullerinin fiyatları cumhuriyet dönemindeki birkaç katı yüksekliğine ulaşmıştı. Azerbaycan'da kurulan bu hükümet ülkenin ve insanların hayatının her alanını etkilemekteydi. İster siyasi, isterse de medeni, kùltürel açıdan olsun Ruslar kendi ideolojilerini her alana aktarmaktaydılar. Azerbaycanlılar gibi bir halkın özgürlüğünü istemeyen SSCB eline geçen her fırsatta bu özgürlük arayışını bastırmağa ve unutturmaya çalışıyordu. Onlar bu siyasetlerini sadece Azerbaycan'da değil Sovyetler Birliği'nin her yerinde uygulamaktaydılar. Özellikle de Azerbaycan gibi Türk kanı taşıyan halkların özgürlük düşüncesini bastırmak Sovyet ideolojisinin temel görevlerinden biriydi. Moskova'da oturan yöneticiler 1918-1920'li yıllardaki Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetini çok iyi biliyorlardı. Bu yüzden de bir daha böylesine bir olayın tekrarlanmaması için bu tarihi unutturmak ve yerini Sovyetlerle doldurmak gerekiyordu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bu planını gerçekleştirmek için en doğru yolun medya propagandası olduğunu çok iyi biliyordu. Okullar, üniversiteler, gazete, dergiler daha sonra ise işitsel ve görsel medya araçları vasıtasıyla gelişmekte olan yeni nesillere Sovyet ideolojisini aktarmaktaydılar. Okullardaki kitaplardan Azerbaycan tarihinin önemli olayları çıkarılır ve Sovyetlerin tarihine merak uyandırılıyordu. Yeni doğan gençler artık Azerbaycan Cumhuriyeti ve öncesindeki şanlı tarihini öğrenmek yerine SSCB'nin tarih ve kùltürünü öğreniyordular. Dil ve edebiyat konusunda da kendi ideolojilerini yaymak planlarını her geçen gün arttırmaktaydılar. Tabii ki de var olan veya geliştirilen bir ideolojiyi halka tanıtmak ve inandırmak için en etkili yol medyaydı. Sovyet hükümetindeki yöneticiler de dönemin eğitimli, basına ve gazetelere yakınlıkları ile bilinen devlet adamlarıydı. Onlar da basının gücünü iyi bir şekilde bilmekte ve propaganda planlarını buna göre yürütmekteydiler. Öncelikle bu planın en önemli parçası bağımsızlık ve özgürlük duygularının yok edilmesi, Sovyetlerin içinde yapay bir özgürlük olgusunun oluşturulmasıydı. Tarih, dil ve kùltürel değerlere karşı yapılan saldırılar da halkın manevi özgürlüğünü de yok etmeye yönelikti. Bir halkın geçmişini millî kimliğini yok etmek için onun tarihini değiştirmenin, dilini ve düşünen beyinlerini yok etmenin yeterli olduğu yukarılar çok iyi şekilde bilmekteydi.

İlk dönemlerde kendi ideolojisini oturtmaya çalışan ve bunu da kısmen başaran SSCB, bilim, eğitim, medeni kültürel alanların gelişimine öncelik tanımaktaydı. Onlar özgürlük, istiklal, bağımsızlık gibi ideolojilerden uzak, fakat eğitilmiş ve Rusya'nın gücüne güç katacak gençler aramaktaydılar. Bu yüzden de devlet Azerbaycan gibi yerlerde okulların sayısını artırmak insanları bilime, edebiyata ve sanata yöneltmekteydi. Yeni üniversiteler, bilimsel araştırma merkezleri açarak halkın eğitilmiş olarak gelişimini sağlamaktaydılar. Bu tarz girişimlerin sonucu olarak Sovyet Cumhuriyeti birçok bilimsel alanda dünyanın en iyilerinden olma yolunda sağlam adımlarla ilerliyordu. 1921 yılında Azerbaycan'da Azerbaycan Teknik Üniversitesi, Pedagoji Üniversitesi, Doğunun ilk Konservatuvarı ve ressamlık okulları açıldı. Burada sadece Azerbaycan'dan değil Sovyetlerin dört bir yanından gelen öğrenciler de eğitim almaktaydı. 1923'de Tarih Arkeoloji Kurulu ve 1927'de Bilim Tahkikatlar Enstitüsü kuruldu. 1922 yılında da Azerbaycan Dram Tiyatrosu, 1924'te ise Opera ve Bale Tiyatrosu kuruldu (Nuriyeva, 2015, s. 271). Eğitim ve kültürel alanda yapılan bu projeler ilerleyen yıllarda Azerbaycan'da bilim ve sanatın gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

3.2. SOVYETLER BİRLİĞİ VE AZERBAYCAN BASINI

Basın Sovyetlerin en büyük propaganda aracı olarak görülmekteydi. Özellikle de Azerbaycan gibi Sovyetlerin uç noktalarında bulunan halklara karşı önemli bir silah olarak kullanılmaktaydı. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti devrildikten sonra Sovyet gizli teşkilatları cumhuriyetin kurucularını, hürriyet taşıyıcılarını aramakta ve onları vatan haini gibi türlü bahanelerle öldürmekte ya da sürgün etmekteydiler. Bu durumun farkına varan Mehmet Emin Resulzade ve çevresindeki gazeteci aydınlar, devlet ve edebiyat adamları ülkeden muhaceret etmek zorunda kaldılar. Muhacirlerin yanı sıra muhaceret eden aydınların en büyük sığınağı kardeş Türkiye'ydi. Onlar Türkiye ve Avrupa'ya gidip buralarda siyasi partiler, gazeteler kurarak siyasi faaliyetlerine devam etmekteydiler. Fakat hem ülke içinde gizli şekilde hem de ülke dışında yapılan özgürlük, bağımsızlık arayışları beklenen sonuca ulaşmıyordu. Her geçen gün daha da güçlenen Sovyetlere karşı kafa tutmak imkânsız hale gelmişti. Sovyetlerin kurulduğu ilk günden itibaren bu 70 sene içerisinde Azerbaycanlı düşünürler, Sovyet propagandasına karşılık halkın milli ve manevi değerlerini korumayı başarmış ve bunu günümüze kadar taşımışlardır.

Sovyetler resmi olarak kurulmadan önce Rus hükûmeti ayda 27 Ekim 1917 tarihinde basın üzerinde yasal uygulamalara sağlayacak kararlara imza atmıştı. Bu belgeler “repressiya”ların uygulanmasına yardımcı olmaktadır. Peki, repressiya ne demektir? Köken olarak Rusçadan gelen bu kelime devlet baskısı, devlet denetiminin uygulanması anlamına gelmektedir. Bu ise devletin herhangi bir bahane üreterek “sevmediği” şahıs ve kurumu yasal olarak ortadan kaldırmasıdır. Repressiya Azerbaycan tarihinde en çok 1937 yılında uygulanmıştır. 1917 kararnamesinden sonra Rusya’da Bolşeviklere karşı gelen 92 gazete kapatılmıştır. Aynı kararname 1920 yılından Azerbaycan’a da uygulanmaktaydı. Azerbaycan’da Sovyet Cumhuriyetinin kurulmasından birkaç gün sonra Azerbaycan, Açık Söz, Kaspi gibi gazeteler kapatıldı. Turan, Nevruz, Azerbaycan matbaalar ise Sovyetlerin basın yayın kurulu olarak resmileştirdi. Sovyetlerin kurucusu ve başkanı olan V. İ. Lenin tüm SSCB için geçerli olan ve komünizm ideolojisine hizmet eden “Partiyalı Basın”, “Partiyalı Edebiyat” teorilerini ortaya koydu. Lenin’in ortaya attığı komünist basın ideolojisine göre gazete yalnız kolektif propagandacı değil aynı zamanda da kolektif teşkilatçıdır (Aşırılı, Azerbayca Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 9). Gazeteciliğin tüm ilkeleri artık propagandaya hizmet etmekteydi. Lenin’in imzaladığı ve tüm ülke genelinde yasal belge olarak tanımlanan ve uygulanan “Basın Hakkında Kararname” devlete destek olamayan, “komünizm inkılâbına” katılmayan tüm gazete ve dergileri “anti inkılâpçı” olarak görüyordu. Bu ideolojiyi desteklemeyenlere karşı ise istedikleri gibi “yasal” işlemler uygulamaktaydılar. Bu kararname Sovyetlerde bulunan tüm ülkelerdeki basın özgürlüğünün sonu olmuştur. Ülkenin siyaseti gibi basını da komünizm ideolojisine alışmaya başladı ve bu yoldan gitmek zorunda kaldı. Bu dönemde özgür fikir ve düşünceden yazmak isteyenler ise listelenerek takip ediliyordu. Azerbaycan gazeteciliği 70 sene sadece Rusya komünizmine hizmet etmiştir demek o kadar da doğru olmazdı. Bu yıllar içerisinde ülke gazeteciliğin geneli Sovyet komünizmini desteklemekteydi. Fakat bunu herkes ve her gazete için söyleyemeyiz. Dönemin zorlu şartları altında siyasi olmasa da edebi ve sanatsal alanlarda gazetecilik işi yapan insanlara haksızlık etmiş oluruz. Dönemin bazı gazetecileri bu zor şartlar altında kendi gazetecilik faaliyetlerini siyasetten uzak sürdürmüşlerdir. Bu dönemde Azerbaycan basını genel olarak siyasi açıdan Rusya’da olan olaylar üzerinden ilerlemiştir. Aynı zamanda da bilimsel, medeni ve kültürel açıdan yenilikçi gazete, dergilere de imza atılmıştır.

3.2.1. Kommunist Gazetesi

Sovyet Cumhuriyeti kurulmadan önce de cumhuriyet döneminde Azerbaycan'da komünizm ideolojisinin destekçi yayınları bulunmaktaydı. Bunlar 1919 yılında yayınlanan “Genç işçi”, “Ekim İnkılâbı”, Rusça “Molodoy Raboçi”, “Proletari” gibi gazetelerdi. Bu gazeteler Azerbaycan Demokratik cumhuriyetine muhalif mevkide dayanarak Bolşevizm’i desteklemekteydiler. 1920’de Sovyetlerin yeni kurulduğu dönemlerde de bu tarz gazeteler Sovyet ideolojisini yaymaktaydı. Fakat bu tarz küçük gazeteler yeterli olmadığından Lenin’in ortaya attığı ideolojiyi yayan daha müteşekkil gazete ve dergilere ihtiyaç duyulmaktaydı. Azerbaycan’da kurulan Bolşevik hükûmeti en kısa zamanda matbaa ve gazete faaliyetine başlamanın önemini iyi biliyordu. Hatta gazete hazırlıkları zamanı bile, Sovyet ideolojisini yayan ve insanları bu konuda bilgilendiren broşürler basılmaktaydı.

Komünizm ideolojisinin Azerbaycan’daki ilk gazetesi Komünist gazetesi oldu. Gazete 30 Nisan 1920 tarihinde Eliheyder Garayev’in redaktörlüğü ile yayına başlamıştır. Fakat bu gazetenin ilk yayını değildi sadece resmi olarak faaliyetinin ilk günüydü. Çünkü ondan önce 29 Ağustos 1919’da Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinden habersiz, gizli olarak yayınlanmış fakat daha sonra kapatılmıştır (Aşırılı, Azerbayca Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 28). Gazetenin resmen çıkış tarihi 30 Nisan 1920 olarak bilinmektedir. Kommunist’in başında Garayev’in yanı sıra Ruhullla Ahundov, Hebib Hacıyev, Böyükağa Talıblı gibi isimler yer almaktaydı. Eliheyder Garayev Azerbaycan’da Bolşevik basınının oluşmasında en çok emeği geçen isimlerdendir. Kendisi de Kommunist’in Bolşevik basınının en büyük fedakârlarından olduğunu savunmaktaydı. Gazetenin ikinci redaktörü Ağababa Yusifzade’ydi. Bolşevik basını olarak nitelendirsek de bu gazetede Azerbaycanlı gazeteci ve edebiyatçılar çalışmaktaydı. Her ne kadar komünizm ideolojisini yaymaya zorlansalar da edebi ve sanatsal açıdan bakacak olursak Azerbaycan gazeteciliğın güzel örneklerini görebiliriz. Gazetenin redaktörleri kısa sürelerle değişmekteydi. Bu redaktörleri Azerbaycan’ı yöneten Azerbaycan SSC Merkezi Komitesi seçmekteydi. Yönetimdeki insanlar arasında yaşanan sorunlar onların kararlarına da yansımaktaydı. Sadece 1920-1922 seneleri arasında gazeteye 8 kişi redaktörlük etmiştir. Süreli yayın yapan gazete 1923 yılından sonra 11 bölümden oluşmaktaydı. “Partiya”, “Emek severler”, “Maarif”, “Edebiyat”, “Bedii”, “Birlikler

harekâtı”, “Yerli bilgiler”, “Basın”, “Kızıl asker hayatı”, “Telgraf” gibi bölümlerdi. Gazetenin her sene 5 Mayıs tarihindeki sayında orada çalışanlar ile ilgili bilgi yayınlanmaktaydı. Gazetede her zaman Azerbaycan edebiyatı ve gazeteciliğinin önemli isimleri yer almıştır. Cefer Cabbarlı, Memmed Seid Ordubadi, Ebdürrehim Bey Hakverdiyev, Seyit Hsüeyn, Süleyman Melikov, Tağı Şahbazi, Seyit Cefer Pişeveri gibi isimler gazete sayfalarında yazılar yazmaktaydılar. Bu isimlerin imzaları Kommunist sayfalarında görüldü diye onları kesinlikle Bolşevik veya komünizm ideolojisi taraftarı adlandıramayız. Gazete komünizme hizmet edebilir ama bu burada çalışanların da komünist olduğu anlamına gelmez. Çünkü o dönemde çalışılacak başka gazete yoktu, tüm ülke basını devletin elinden çıkmaktaydı. Böyle isimlerin bu gazetede bulunması sayesinde 1924 yılında Tiflis’te düzenlenen ödül töreninde Komünist gazetesi en iyi gazete adına layık görülmüştür. Bu yazarlar zaman zaman gazeteni Sovyet ideolojisinden de uzaklaştırmaktaydılar. 1920-1930 yıllarında gazetenin sayfalarında Hüseyin Cavit, Celil Memmedguluzade, Üzeyir Hacıbeyli gibi isimlerin edebi eserlerine yer ayrılıyordu. Kommunist’in yazarlarından olan M. S. Ordubadi yazdığı makale ve yazılarında, Sovyet ideolojisi bakış açısı altında gerilik ve cehalete karşı mücadele sergilemekteydi. Onun gazetede bazen günde 12 saat çalıştığı da bilinmektedir (Aşırılı, Azerbayca Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 33). Cumhuriyet döneminin bazı edebiyatçıları da bu gazete ile çalışmaktaydılar. İkinci Dünya Savaşı döneminde de basılan gazete savaş döneminde vatanseverlikle ilgili şiirler ve yazılar yayınlanmaktaydı. Bu dönemde Semed Vurgun, Mirze İbrahimov, Memmed Rahim, Resul Rza gibi isimlerin şiirleri yayınlanmıştır.

Komünist gazetesi Azerbaycan dilinde yayın yapmaktaydı. Gazetenin ilk yayınlandığı dönemlerde ve daha sonrasında da maddi sıkıntılarının olduğu bilinmektedir. Aynı dönemde yayınlanan “Bakınskiy Raboçi” Rusça yayın yapan gazete olduğundan hükümet tarafından iyi şekilde maddi destek alıyordu. Bu da o dönemde Azerbaycanca yayınlanan gazetenin işinin zorlaştırılmak için devletin siyasetinin bir parçasıydı (Aşırılı, Azerbayca Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 36-37). Bakınskiy Raboçi Azerbaycan’la ilgili çok az bilgi yayınlamıştır. Kommunist ise Azerbaycan’ın hem edebi hem de medeni hayatıyla ilgili yazılara yer vermektedir. Hatta gazete yayınlandığı ilk dönemlerde yazıları bakacak makine yoktu ve elle basılmaktaydı. Redaktör Ruhulla Ahondov defalarca Azerbaycan Merkezi Komitesi’ne müracaat etse onun bu isteği geciktirilmekteydi. Kommunist’in yazarları Azerbaycanlı olduklarından gazete dilin

gelişiminde de büyük rol üstlenmişlerdi. Kommunist Sovyet döneminde karşılaştığı maddi sıkıntılara rağmen Azerbaycan dilli basının ve başka gazetelerin ortaya çıkmasına yardımcı oldu. “Azerbaycan Fügerası”, “Köylü gazetesi” gibi birçok gazetenin basılması ve oradaki yazıların yayınlanmasında Kommunist’in yazarlarının emeği büyüktür.

31 Temmuz 1921 yılında Köylü Fügerası gazetesi yayınlandı. Gazetenin yayını Azerbaycan SSC Merkez Komitesi istemişti. Gazetenin yazarları Komünist’in yazar kadrosuydu ve redaktörü de yine Komünist’ten olan Hebib Cebiyev idi. Adından da görüldüğü gibi gazete köy hayatında bahsetmekteydi. Bunun gibi aynı amaç için kurulan “Azerbaycan Fügerası” da bir süre sonra köy hayatını tamamen unutmuş ve sosyal, siyasi yazılar yayınlamıştır. Köylü fügerası tamamen Kommunist’in yazarlarının fikriydi. Onlar hatta 1923’te “Ekinci Gazetesi” adı altında eski Ekinci’yi geri getirmek istemişler ama bu istekleri de gerçekleşmemiştir. Köylülerin gazeteye ihtiyacı duyduğunu savunuyor ve onlara şehirde olan olaylardan değil köy hayatından bahseden gazetelerin gerektiğini söylüyorlardı. Köy hayatından yazan onlara ekin ve hayvancılık işlerinde yardım eden bir gazete istiyorlardı ve sonuç olarak da bu isteklerine ulaştılar. Aynı zamanda Bakü dışındaki bölgelerin de gazetelerinin olmasını isteyen yazarlar “Yeni Gence”, “Şeki İşçisi”, “Ağdam Şölesi”, “Zagatala Köylüsü” gibi bölge gazetelerinin de yayınlamasına yardım etmişlerdir. Kommunist kendi sayfalarında yardım ettiği gazetelerin tanınması işini de yürütmekte ve sıklıkla bu gazetelerin adlarına yer ayırmaktaydı. Azerbaycan Sovyet edebiyatının ortaya çıkması ve gelişmesi de Komünist gazetesi ile ilişkilidir. “Halk Edebiyatı Hayattan Doğar” adı altında ayrıca bölüm çıkaran gazete sosyalist ruhlu olsa da milli edebiyatın gelişmesine öncelik etmiştir. Bununla ilgili Komünist’in yazarlarından olan E. Münzib şöyle yazmaktaydı. *“Azerbaycan edebiyatının güçlü bir yayın tarafında kitap olarak basılması arzu ediliyordu. Komünist gazetesi bu isteği boş bırakmadı ve öncelikle “Halk Edebiyatı Hayattan Doğar” adı altında büyük bir sayfa yayınladı. Birçok şairlerimizin öz geçmişlerini ve şiirlerini de bastırıldı”* (Münzib, 1925). Sadece şiirler değil, Azerbaycanlı yazarların hayat ve eserlerini de araştırıp ortaya çıkarıyorlardı. Nizami Gencevi gibi birçok Azerbaycan şairi ile ilgili araştırmalar ve onların eserlerinden çeviriler yayınlanmıştır. Azerbaycan sözlü edebiyatına da değinen gazete, eski halk edebiyatından bayatılar, şarkılar, âşık musikileri yayınlamaktaydı. Azerbaycan edebiyatının yanı sıra Shakespeare, Victor Hugo, Ali Şir Nevai gibi dünyaca ünlü yazar ve şairlerden yazılar da basılmaktaydı. 1920’li yılların sonlarında

Azərbaycan'da Latin alfabesinə keçilməsi oylarına kayıtsız qalmayan gazete sıklıqla Arap alfabesinin yerinə Latin alfabesinde yazmanın artlarından bahsediyordu. Yazarlar yeni alfabenin hem gazeteciler hem de okuyucuların için daha rahata olabileceğini düşünmekteydiler. Onlara göre sade vatandaşlar Arap alfabesi ile yazılan gazete materyallerini anlamakta zorluk çekiyor ve bazen de yanlış anlıyorlardı. Güney Azərbaycan'dan geri dönen Celil Memmedguluzade sade ve anlaşılır bir dil taraftarı olduğu için o da Arap alfabesinin değiştirilmesinden yanaydı.

Resim 12. Kommunist gazetesi, 1932

3.2.2. Sovyet Köyü Gazetesi

Köylülere hizmet eden bir gazete ortaya çıkarmak Kommunist'in en büyük isteklerinden biriydi. Azerbaycan köylülerinin karşılaştığı problemler çare bulmak onlara yardım etmek için bir gazeteye ihtiyaç vardı. Maddi sıkıntılara ve bu konuda yazacak gazetecilerin az olmasına rağmen 16 Temmuz 1923 tarihinde Azerbaycan Komünist partisinin kararına göre böyle bir gazete faaliyete başladı. Gazetenin ismi ilk olarak

“Köylü Gazetesi” oldu. Çıktığı ilk sayısından maddi sıkıntılar yaşanan gazetede teknik açıdan da sorunlar vardı. Burada çalışan gazetecilerin az olması da buna eklenince gazete ilk sayından yayını durdurmaya mecbur kaldı. Yayını durdurulan gazetenin ikinci sayı 12 Ekim tarihinde yayınlandı ve bundan sonra gazete süreli yayın yapmaya devam etti (Şahverdiyev, 2006, s. 106). Merkezi Komitenin gazetesi köylülerin sosyalist olarak gelişmesini hedeflemekteydi. Gazete ilk günlerinden köylülerin eğitim düzeyini arttırmak için yazılar yayınlamaya başladı. Bu yazılar “Eğitimi Arttır” bölümü altında basılmaktaydı. S. Cavadzade, S. Efednidiev, M. Şahbazov, İ. İmambeyli gibileri gazetenin yazar ve yönetim kadrosunu oluşturmaktaydılar. Gazete 1930’lu yıllarda Sovyet Cumhuriyetin başlattığı “kolektifleştirmeyi”¹⁰ yayan basın organı olarak da faaliyet gösteriyordu. Köylüler bu kolektifleştirmenin en önemli tarafını oluşturmaktaydılar. “Güç birliktedir”, “Kolektif tarım fakirlikten kurtaracaktır”, “Fakir Kardeş İşlerini Kolektifleştirmeye Çalış” başlıkları altında yayınlanan yazılar insanları kolektif işin bir parçası olmaya teşvik ediyordu. 1929 yılında Rusya hükûmeti tüm ülke için geçerli olan Kolektifleştirmeler ile ilgili kararlar kabul etti. Bu dönemden itibaren köylülerin tarım yerleri, hayvanları, arazileri “herkesin” ortak malı olmaya yani kolektifleşmeye başladı. Bu da köy yerlerinde “Golçamag” denilen güçlü zengin köylülerin her şeylerinin elinden alınması ve “kolkhoz”ların¹¹ kurulmasına neden oldu. Yani hükûmet köylülerin arazilerini, hayvanını, tahılını ellerinden alıp devletin ve herkesin ortak malı olarak kolhozları kurdu. Bu da orta gelirli veya zengin köylülerin yok olması demektir. Bununla da köy halkı tamamen devletten asılı hale geldi (Veliyev T. , 2014, s. 283-287). Halk buna karşı çıkmakta ve bazen de Sovyet hükûmetinin çalışanlarıyla silahlı çatışmalara girmektedir. Böyle bir durumda gazetenin işi bu olayın insanlar tarafından kabullenmesini sağlamaktır. Gazete aynı zamanda sürekli olarak Komünist partisinin kararlarını da sayfalarında yayınlamaktaydı. Sovyet Köyü kısa bir süre içerisinde en çok basılan gazetelerden biri oldu. Gazetenin “Tikan”, “Batrak Yarışı”, “Yeni Köy” gibi ilaveleri de yayınlanıyordu. 1932 yılında ise gazetenin ismi değiştirilerek “Azerbaycan Kolhozçusu” olmuş ve gazete günlük yayına geçmiştir. 1960 yılında gazetenin ismi yine değiştirildi ve bu defa “Sovyet Köyü” adlandırıldı (Aşırılı, Azerbayca

¹⁰ Kolektifleştirme: 1929 yılından itibaren Sovyet Cumhuriyetinin köylülerin malına yönelik özelleştirme harekâtıdır. Hükûmet köylülerim hayvanı, toprağını alıp devlete bağlı ortak kullanım alanları oluşturmakta ve buna da kolektifleştirme demektedir.

¹¹ Kolkhoz: Sovyet Döneminde köylerdeki tarım, hayvancılık işlerinin yönetilmesi için kurulan, köylülerin de çalıştığı devlet kurumudur.

Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 63). 1960-1970'l'i yıllar gazetesinin en iyi dönemleriydi. 1977 yılında gazetesinin başına gelen ve 10 yıl burada kalan Neriman Zeynalov döneminde ise "Sovyet Köyü"nü'nün tirajı 270.000'i geçmekteydi. Neriman Zeynalov aynı zamanda Bakü Devlet Üniversitesi Gazetecilik bölümünde de öğretim üyesiydi. Gazete Sovyet döneminden sonra da devam etmiştir (Aşırılı, Azərbaycan Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 64). 1991 yılında Azərbaycan yeniden bağımsızlık kazandıktan sonra gazetesinin adı önce "Bereket" sonra da "Hayat" olarak değiştirilmiş ve 1992 yılında da tamamen kapatılmıştır.

Resim 13. Azərbaycan Kolhozçusu gazetesi, 8 Eylül 1933

3.2.3. Azərbaycan Kadını Dergisi

Sovyet Cumhuriyeti kurulduğu ilk günlerde Azərbaycan'da kadınlarla ilgili yayın yapılmasına çalışılmaktaydı. Azərbaycan Komünist partisi Azərbaycan'daki kadınları eğitim almaya, onların sanayi ve tarım alanlarında çalışmaya teşvik etmek için gazete veya dergi çıkarmak düşüncesindeydi. Azərbaycan kadınlarının sosyal ve siyasi hayata

atılmasını isteyen AKPMK (Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi) 2 Temmuz 1923 tarihinde “Doğu Kadını” dergisini yayınlamaya başladı (Şahverdiyev, 2006, s. 107). Dergi 40 sayfadan oluşmakta ve kadınların da çalıştığı yayın organı olmaktadır. Derginin ilk sayındaki “Maksadımız” adlı baş makalede Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde kadınların özgürlüklerinin ellerinden alınması ve siyasi hayattan uzaklaştırılması ile ilgili gerçeğe uygun olmayan eleştiriler yer almaktadır. *“Onlar biz Doğu kadınlarının hayatında ilk defa bir kadının redaktörlüğünü yaptığı yayın çıkarıyoruz. Kadınlar kendileri kendi haklarını savunmaya başlayacaklar diyorlardı”* (Aşırılı, Azerbayca Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 51). Kadınların çalıştığı ve onların haklarını savunan bir derginin olması herkesi mutlu etmekteydi ve her yerden dergiye tebrik mektupları geliyordu. Celil Memmedguluzade'nin eşi olan Hamide Hanım Cavanşiri de derginin yayınlanmasından mutluluk duymuş ve sevincini dergiye gönderdiği mektupla şöyle ifade etmiştir. *“ Bir zamanlar doğu kadını yeryüzünde yok gibiydi. Doğu kadınının adını söylemek erkekler için ayıp sayılıyordu. O günleri gören kadınları ile gurur duyuyoruz. Artık kızlarımız meydanlara çıkıp kendi varlıklarının duyurmak istiyorlar”* (Sultanova, 1924). Yayımlandığı ilk günlerden dergi Rusya, Asya ülkeleri, Türkiye ve İran'a gönderiliyordu. Derginin ilk redaktörü Azerbaycan'da tanınmış kadınlardan olan Ayna Sultanova'ydı. 1895 yılında Guba şehrinde doğan Ayna Musabeyova Bakü'de Kızlar Pansionu'nu bitirmiş ve bir süre burada öğretmenlik yapmıştır. Sultanova, 1919 yılında Moskova'ya gitmiş ve burada Y. M. Sverdlov adına Komünist Üniversitesinde eğitim aldıktan sonra Bakü'ye AKPMK'ya çalışmaya gelmiştir (Aşırılı, Azerbayca Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 52). Sultanova, Doğu Kadını dergisinden önce Pravda, Komünist, Bakınskiy Raboçi, Trud, Zarya, Vostok gibi gazetelerde gazetecilik faaliyetinde bulunmuştur. Redaktörlüğünü yaptığı dergide kadın yazarları çevresine toplamış ve Azerbaycan'da gazetecilik alanında kadınlarında da boy göstermesine yardımcı olmuştur. Ayna Sultanova 1929 yılında partinin isteği ile Azerbaycan SSC Halk Maarif Komisarı vazifesine tayin edilmiştir. Sultanova daha sonra 1937 yılında Bolşevikler tarafından uygulanan repressiya olaylarının kurbanına çevrildi ve aynı sene kurşuna dizilerek öldürüldü. Derginin redaktörlerinden olan Gülare Gedirbeyova da aynı kaderin kurbanı olmuştur.

Dergi 1938 yılından itibaren “Azerbaycan Kadını” adı altında yayınlanmaya başlamıştır. Dergide Medine Giyasbeyli, Hadice Seyitzade, Hebibe Zeynalova, Kemale

Ağayeva, Şövket Memmedova gibi Azərbaycanlı şair ve yazar kadınlar çalışmıştır. Dergi sadece kadınlardan oluşmamaktaydı. Onların yanı sıra Memmet Seit Ordubadi, Seyit Hüseyn, Abdulla Şaik, Hüseyn Cavit gibi isimler de yer almıştır. Sovyet Cumhuriyeti yıkılana kadar devam eden dergi 1996 yılından yeniden yayınlanmaya başlamıştır. Dergi aynı adla günümüzde de devam etmektedir.

Resim 14. Azərbaycan Kadını dergisi, 4 Şubat 1939

3.2.4. Repressiya ve Azərbaycan Basını

1930-1940'lı yıllar Azərbaycan basını ve edebiyatı için repressiya yılları olarak bilinmektedir. Repressiya Sovyet Hükümetinin ortadan kaldırmak istediği insanları yani milletin düşünen beyinleri "vatan haini" adıyla sürgün ederek veya kurşuna dizerek yok etmesiydi. Bu "temizlemelerin" amacı Azərbaycan gibi ülkelerin istiklal, bağımsızlık arayışında olan aydınlarını ortadan kaldırmaktı. Bu girişimler kendi ideolojisini yaymak ve Sovyet Cumhuriyetinin daha uzun süreli var olmasını sağlamak için yapılmaktaydı. Repressiya yani Azərbaycanlı aydınların yazılarına, düşüncelerine siyasi görüşlerine göre

takip edilmesi 1930’larda başlayan bir olay değildi. Olayların başlangıcı 1920 yıllarına dayanmaktadır. Çarlık Rusyası döneminde hem basına hem de edebiyatta sansür uygulanmakta ve insanların istediklerini söyleme özgürlükleri yoktu. Fakat bu sansür 1920’deki gibi infazlarla gerçekleştirilmiyordu. 1920 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yıkıldıktan sonra yeni kurulan Sovyet Cumhuriyetini kuranların en önemli planlarından biri de bu repressiyalardı. 1920’nin Nisan ayından başlayan bu temizlemeler Mehmet Emin Resulzade gibi cumhuriyet, istiklal düşüncesi yayan insanlara karşı yönelmişti. Bu isimler aranmakta ve sorgusuz sualsiz öldürülmekteydi. Mehmet Emin Resulzade’de de bunu farkına vararak ülkeden kaçmış ve kardeş Türkiye’ye muhaceret etmek zorunda kalmıştır. Onun gibi birkaç isim de ülkeden kaçsa da edebiyatçılar ve cumhuriyet düşüncesi taşıyan aydınların çoğu bu durumun kurbanı olmuşlardır. Nisan 1920’den başlayarak Ağustos 1921 tarihine kadar Azerbaycan’da 48.000 kişi öldürülmüştür. Bunların büyük bir kısmı da toplumun okumuş cumhuriyet ideolojilerine sahip kesimleriydi (Nezirli, 1995, s. 197). Yani bu takipler, sürgünler, ölümler ilk defa 1937’de ortaya çıkmamıştır. Sovyet Cumhuriyeti güçlendikten sonra propaganda eylemlerini de arttırmaktaydı. Bunu hem basın hem de edebiyat yoluyla gerçekleştirmekteydiler. Böyle bir dönemde de bağımsızlık ve özgürlük ile ilgili yazılan her yazının sahibi hükümet tarafından takip ediliyordu. Basındaki sansürden dolayı edebiyat sayfalarında da bu tür yazılar artmaktaydı. Şairler şiirlerinde demokratik Azerbaycan’ı aramakta, halkın özgürlük duygularını ateşlemekteydiler. Bir bahane ile bu olayların önüne geçmeye çalışan Sovyet hükümeti 1937 yılında “vatan haini damgasıyla” edebiyatçıları, gazeteci ve aydınları takip etmeye başladı. Bu takipler yüzlerle Azerbaycanlı gazeteci, şair ve yazarın öldürülmesi ya da sürgün olunmasına yol açmıştır. Azerbaycan halkı bu dönemlerde ülkenin en önemli şair ve yazarlarını kaybetmiş ve cumhuriyet ideolojileri bastırılmıştır.

3.2.5. Azerbaycan Dergisi

Azerbaycan da Sovyet Cumhuriyeti kurulduktan sonra gazetelerin yanı sıra dergiler de yayımlanmaya başladı. Bu dergiler arasında en çok ses getireni Doğu Kadını dergisiydi ki o dönemde de birçok derginin yayınlanması için ilham kaynağı olmuştur. Bunlar “Azerbaycan Dergisi”, “Halk Maarifi”, “Yeni Yıldız”, “Maarif ve Medeniyet”, “Fügera Füyuzatı”, “Azerbaycan Ali Şurasının Ehbarı”, “Gelecek”, “Kooperatif işi” gibi

dergilerdi. AKPMK'nın 1923 yılında yayına başlattığı Maarif ve Medeniyet dergisi Azerbaycan dergisinin selefi olarak bilinmektedir. Derginin amacı Azerbaycan'da maarifçilik ideolojisinin geliştirmek, Azerbaycan edebiyatı ve dilini korumak ve gelişimine yardımcı olmaktı. Derginin ilk redaktörü Tağı Şahbazi idi. (Şahbazi, 1923, s. 1). Dergi Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde olan maarifçileri bir araya toplamak istiyordu. Böylelikle de dergi sayfalarında bilim, edebiyat, eğitim gibi farklı alanlardan değerli bilgiler yayınlanacaktı. Yazar Salam Mümtaz derginin ilk sayında şunları yazmaktaydı. *“Edebi bir değinin yayınına epey beklemekteydik. Bundan sonra yazar arkadaşlarımız Azerbaycan'ın hem sözlü hem de yazılı edebiyatından geniş şekilde konuşmaya imkân bulacaklar. Biz de onların yazılarını ve şiirlerini okumaktan zevk alacak ve fırsat bulduğumuzda birkaç satır karalayacağız”* (Şahbazi, 1923, s. 23). Dergi kısa bir süre içerisinde Kırım, Gürcistan, Türkmenistan, Özbekistan gibi ülkelerde de okunmaya başladı. Gittikçe daha da ün kazanan dergi, Moskova, Paris, Leipzig gibi şehirlerde Azerbaycan kültürünü ve edebiyatını tanıtmak için sergilenmekteydi. Bunlara rağmen dergi 1924 yılında sekizinci sayıdan sonra kapatıldı. Derginin kapatılması okuyucular tarafında büyük tepki gördü. Herkes matbaaya neden kapatıldığı ile ilgili sorular gönderiyor ve yeniden devam etmesini talep istiyordu. Halk Maarif Komitesi ise bunun maddi sıkıntılar ve teknik nedenlerden dolayı olduğunu açıklamıştı. Daha sonra 1925 yılında dergi yeniden faaliyetini devam ettirmiştir (Tağıyev, 1977, s. 10-11). Dergi Azerbaycan dergisi adı ile yayınlana kadar birkaç adda basılmıştır. 1928-1936 yıllarında “İnkılap ve Medeniyet”, 1936-1941'de “Revalyusiya i kultura”, 1941-1946'da “Vatan Uğrunda”, 1946-1952 yıllarında da yine “İnkılap ve Medeniyet” adıyla yayınlanmıştır. Nihayet 1953 yılından “Azerbaycan Dergisi” adıyla basılan dergi halen de devam etmektedir. Azerbaycan adı altında yayına başladığı ilk günlerden dergi Azerbaycan edebiyatından parçalar, edebiyat araştırmaları, çeşitli sanat dalları ile ilgili yazılar yayınlamaktadır. E. Hakverdiyev, A. Şaik, Y. V. Çemezeminli, S. Vurğun, R. Rza, C. Cabbarlı, S. Rüstem gibi şair ve yazarlar dergi sayfalarını süslemekteydiler. Derginin yayınlandığı yıllarda Azerbaycan edebiyat tarihinde öyle bir olay olmamıştır ki, o olay dergi sayfalarında görülmesin. Milli edebiyatın yanı sıra dünya edebiyatının Firdevs, Herodot, Hugo, Puşkin, Tolstoy, Lermontov, Eshilos, Rollan gibi de isimlerinin de sanatkârlığına değinilmiş ve eserlerinden çeviriler yayınlanmıştır.

3.2.6. Fügera Füyuzatı Dergisi

Bu dönemde öne çıkan dergilerden biri de Fügera Füyuzatı dergisidir. 1920 yılında yayınlanmaya başlayan Fügera Füyuzatı Azerbaycan “Harp İnkılap Komitesi”nin yayını olarak faaliyet göstermiştir. Dergi Ağababa Yüsifzade yönetiminde M. S. Ordubadi’nin redaktörlüğe ile yayınlanmaktaydı. Dergi adında hem fakir hem de füyuzat kelimelerini taşımaktaydı. Dergini amacı proletar edebiyatını yani komünizm destekli edebiyatı geliştirmektir (Aşırılı, Azerbayca Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 72-75) Fügera Füyuzatı’yla 1906 yılındaki Füyuzat’ı karşılaştıran Ordubadi, bu Füyuzat’ın fakirlere yani ahalinin orta sınıfına hizmet edeceğini söylüyordu. Dergi sadece edebiyat değil, siyaset, tarih, coğrafya ile de ilgili materyaller yayınlamaktaydı.

3.2.7. Genç İşçi Gazetesi

Azerbaycan’da çalışan gençler için kurulan Genç İşçi gazetesi 1919 yılının Ekim ayından yayınlanmaya başlamıştır. Cumhuriyetin sonlarına doğru ortaya çıkan gazete, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetine karşı sert yazılarıyla bilinmektedir. Gazete fabrika, inşaat gibi yerlerde fiziki işlerde çalışan gençlerin manevi açıdan gelişimine yardım etmek için kurulmuştur. Yayınlandıktan kısa bir süre sonra kapatılmış ve Sovyet döneminde yeniden faaliyetine devam etmiştir. 1923 yılında yeniden faaliyete başlayan gazetenin çok az sayıda çalışanı bulunmaktaydı. Gazetenin işlerini yapacak eğitimli gazeteciler bulmak zorlaştığından artık tek çare işçi sınıftan az eğitimli insanları buraya getirmektir. Genç İşçi kısa bir sürede çevresine ortaokul düzeyinde eğitimi olan çalışanları toplamıştır. Onların gazete bulunması Genç İşçi’nin içerik bakımında diğer gazetelerden farklı olmasını sağlıyordu. Gazete aynı zamanda işçiler arasında komünizm ideolojilerinin yayılmasına ve bu sistemin sevilmesine hizmet ediyordu. Hatta bu teşvik etme ve propaganda işini öyle bir düzeyde yapmaktaydılar ki, 1931 yılında gazetenin onuncu yılı dolduğunda devlet tarafından “Kırmızı Emek Madalyası”na layık görülmüştür. İkinci Dünya Savaşı dönemlerinde ise gazetenin adı değiştirilerek “Azerbaycan Gençleri” olmuştur. Azerbaycan Gençleri sadece işçileri değil tüm gençliği çevresine toplamakta, genç yazar ve şairlerin yazılarını yayınlamaktaydı. Gazete 1990 yılında kapatılmıştır (Aşırılı, Azerbayca Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 77-81).

Resim 15. Genç İşçi gazetesi, 1 Ocak 1929

3.2.8. Vişka Gazetesi

1 Mart 1928 tarihinde Azərbaycan Komünist Partisinin Bakü Komitesi İşçileri'nin Vişka gazetesi yayınlanmaya başladı. Rus dilinde yayınlanan gazetede genellikle iş ve sanayi hayatından bilgiler yer almaktadır. Gazete petrol sanayisinden, fabrika ve iş yerlerinden haberler yayınlamakta, iş hayatının önemli isimlerinin hayat ve faaliyetinden bahsetmekteydi. Gazete sayesinde Rüstem Rüstemov, Gülbala Aliyev, Ağasəf Bağırov, Ağahüseyn Gafarov ve başqa iş Azərbaycan adamları tüm Sovyetlerde tanınmaya başlamıştır (Şahverdiyev, 2006, s. 114).

Resim 16. Vışka gazetesi, 6 Mayıs 1928

3.2.9. Pioneer Gergsisi

Sovyetler Birliği kurulduktan sonra komünizm prensipleri ile ilerleyen çocuk gazete ve dergilerinin yayınlanması planlanmaktaydı. 1920-1926 yılları arasında çocuk yayınları ile ilgili ilk girişimler “Kızıl Gençlik”, “Mektep Yıldızı”, “Kırmızı Güneş” gibi dergilerle yapılsa da hiç birisi uzun süreli yayın olamamıştır. 1926 yılında Bakü Şehir Komsomol Kurulunun toplantısında bir takım öğrencinin hazırladığı, üzerinde “Pioneer” yazılmış 28 sayfalık bir dergi sunulmuştur. Bu dergi toplantıya katılan her kesin beğenisini almış ve bununla da Pioneer dergisinin temelleri atılmıştır (Şahverdiyev, 2006, s. 108). Dergi resmen 1927 yılının Şubat ayında Pioneer adıyla yayınlanmaya başladı. Pioneer ilk sayısında derginin amacı ile ilgili şöyle yazmaktaydı. “*Emekçi yavruların geniş alanda bilgilenmeleri ve küçük yaşlardan sosyal faaliyetlere alıştırılmaları için çok fazla iş yapmalıyız*” (İlkin, 1927). Derginin amacı bilgili, becerikli, vatana, millete hayırlı çocuklar yetiştirmekti. Bununla da Azerbaycan basın tarihinin ilk kapsamlı ve süreli

çocuk dergisi yayına başlamıştır. Eğitimsizlikle mücadele derginin en önemli konusuydu. Dergi ilk sayılarında köylerde çocukların ilkokullara geç yaşlarda başlaması sorununu bilgilendirici yazılarla önlemeye çalışmaktaydı. Pioner, çocuklar için bir birinden değerli konular yayınlıyordu. Dergide yazıların yanı sıra resimler, bilmece ve oyunlardan oluşan eğlenceli bölümler de yer almaktaydı. Yazar Gılman İkin ve İlkin Hüseyin derginin yönetimindeydiler. Genç yazarlardan olan Halil Rza, Neriman Hesen-zade, Sabir Ahmdeov, ressamalar Mikayıl Abdullayev, Oktay Sadı-kzade, Davud Kazımov, Hesen-ağa Ağayev dergi ile çalışmaktaydılar. Sovyet Cumhuriyetinin sonuna kadar devam eden dergi 1991 yılından “Güneş” ile günümüzde de faaliyetini sürdürmektedir.

Resim 17. Pioner dergisi, 3 Mart 1947

3.3. 1930-1940 YILLARINDA AZERBAIJAN BASINI

1930'lu yıllarda Rusya'nın her yerinde ister sosyal ve siyasi hayatta isterse de basında Sovyet ideolojisi artmakta ve daha da keskin bir hal almaktaydı. Kolektifleşmenin tüm ülke genelinde daha da artarak uyarlanması ülkedeki siyasi durumu

içinden çıkılmaz hale getirmektedir. 1930'lu yıllarda İ. V. Stalin'in yönetime gelmesi Bolşevik ideolojisini daha da sertleştirmiştir. Stalin sisteminin istediği Azerbaycan gibi yerlerin gelişiminin Sovyet Cumhuriyetinin genel çıkarlarına hizmet etmesiydi. Özellikle de sanayi ve tarımsal alanlarındaki ilerlemelerdeki asıl amaç bu gelişmelerin Sovyet Birliğine ve Merkeze daha da faydalı olmasının sağlamaktı. Basında da bu iş aynı şekilde devam etmekteydi. Diğer alanların da hükûmetin isteğine uygun gelişmesini sağlamak için etkilenme yolu olarak basın ön planda tutulmaktaydı. Gazete ve dergilerin yeni bir döneme girdiği 1930'lu yıllar aslında 1920'lerin başında gerçekleşmekte olan Sovyet ideolojisinin daha sert haliydi. Bu dönem basında sansür, gazete ve dergiler üzerinde denetimin güçlenmesi ile de bilinmektedir. Artık gazete ve dergiler tamamen sosyalist modeline uygun olarak yayınlanmakta ve komünizm ideolojisini yayması beklenmekteydi. Bu kural dışına çıkan gazete, dergi veya gazeteci ve yazarları hapis, sürgün, idam gibi cezalar beklemekteydi. Bu dönemde devam eden Bakinskiv Raboçi, Genç İşçi gibi gazeteler merkezin uyguladığı siyaseti takdir etmekte ve kolektifçilik, sosyalizm gibi ideolojileri sürekli olarak yaymaktaydılar. Devlet siyasetinin aleyhine olanlar gazete sayfalarında eleştirilir, hatta vatan haini ilan ediliyordular. Yukarıdan gelen bu zorlu talimatlar Azerbaycan tarafından hiç de rahat karşılanmamakta ve sorunlara neden olmaktadır. 1930'lu yıllar basını genel olarak gazeteler tarafından hükûmete karşı çıkan insanların manşetlere çıkarılması, bulunması, cezalandırılması gibi olaylar da yardım etmiştir. Bunun yanı sıra 1930'lu yıllar eğitimsizliğin ortadan kaldırılması için önemli adımların atıldığı ve okullarda devlet siyasetini destekleyen derslerin arttırıldığı bir dönemdir. Aynı zamanda 1937 senesinde Azerbaycan halkı tekraren zorunlu olarak alfabe değişikliği yaşamıştır. Bu değişiklik Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçmek olmuştur. Merkez ise bu değişikliği halka eğitimsizlikle mücadelenin bir parçası olarak yansıtmaktaydı. Aslında bu değişiklik merkezin asıl amacı olan Ruslaştırma siyasetinin bir parçasıydı. Rus dilinin alfabesi olan Kiril alfabesini ülkenin her yerine yaymak ve herkesi bu alfabede yazmaya zorlamamak bu siyasetin planlarını oluşturuyordu. Böylece yeni nesil için Kiril alfabesinden dolayı Rusçayı öğrenmek o kadar da zor olmayacaktı. Aksine alfabe öğrenen gençler çok kullanıldığından dolayı Rus dilini de öğrenmeye başlayacaklardı. Bundan daha birkaç sene önce yenice Latin alfabesine alışmaya çalışan halk aynı dönemde ikinci kere alfabe değişikliğine maruz kalmıştı. Azerbaycan SSC Ali Kurulu Temmuz 1939' da Latin alfabesinin değiştirilmesi ilgili resmi kararname kabul

etti. Bu yasa ise 1 Ocak 1940 tarihinde itibaren uygulanmaya başladı. Tabii ki kısa sürede yapılan bu iki alfabe değişikliği hem halkı ve hayatın her alanını etkiledi. Bu değişiklik doğal olarak Azerbaycan gazeteciliğinin gelişimini de ciddi şekilde etkilemiş ve aksatmıştır. Bu dönemde gazetelerin Sovyet propagandasının esas silahı olarak görülmesi matbaalara devlet desteğini arttırılmakta ve maddi sıkıntılar ortadan kaldırılmaktaydı. 1930 yılında hükümet gazeteciliğin gelişimi ve yeniden yapılandırılması için yeni kararname imzaladı. Bundan sonra 1933-1934 yıllarında Bakü’de geniş teknik imkânlarla sahip “Matbuat Sarayı” adlı yeni matbaa faaliyete başladı. Bu kararın ardından hem Bakü hem de Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde matbaalar kurulmakta ve gazeteciliğin gelişimine maddi destek ayrılmaktaydı. 1932 yılının sonlarında Azerbaycan’ın bölgelerinde toplamda 32 yeni matbaa açılmıştır (Hüseynov, 1973, s. 10-11). Bu dönemde bir yandan da radyonun gelişimi buradan da genişlemesini sağlamaktaydı.

3.3.1. Azerbaycan Müellimi Gazetesi

Merkezin 1930’lu yıllar siyasetinin bir parçası olan gazeteciliğin gelişmesi, maarifçilik ile ilgili yayınların da sayısını arttırmaktaydı. 2 Ekim 1932 tarihinde “Komünist Maarifi” adı altında bir gazete yayın başladı. Onun diğer bu tarz gazetelerden farkı yeni Sovyet düşünceli, komünizm ideolojisine hizmet eden öğretim görevlilerinin akademik personelin yetiştirilmesini sağlamasıydı (Şahverdiyev, 2006, s. 109). Gazete genel olarak Sovyetlerin eğitim ideolojisini yaymaya hizmet etse de ara sıra Azerbaycan edebiyatının önemli isimlerine ve onların eserlerinden parçalara da yer ayırmaktaydı. 1938 yılı itibarıyla gazetenin adı değiştirilerek “Müellim Gazetesi” yani “Öğretmen Gazetesi” oldu. İkinci Dünya Savaşı döneminde savaştan dolayı bir süreliğine durdurulan gazete 1946 yılından yeni adla “Azerbaycan Müellimi” adıyla basılmaya başlanmıştır. Günümüzde de devam eden gazeteye 2007 itibaren yılından Bayram Hüseynzade redaktörlük etmektedir. Gazeteye farklı yıllarda Rüstem Hüseynov, Ağali Bedelov, Mirabbas Aslanov, Şahin Ceferov, Mehemmed Baharlı redaktörlük etmiştir.

Resim 18. Azərbaycan Müellimi gazetesi, 3 Ekim 1946

3.3.2. Azərbaycan Beden Terbiyesi Gazetesi

Azerbaycan Beden Terbiyesi adı altında yayınlanan bu gazete Azerbaycan'ın ilk ve en büyük spor gazetesi olarak bilinmektedir. Gazetenin ilk sayı 1932 yılında yayınlanmıştır. Gazete Azerbaycan'da spor gazeteciliğin temellerini atmış ve bu alanda profesyonel gazeteciler yetiştirmiştir. Azerbaycan'ın ve dünyanın her yerinden spor haberleri yayınlayan gazete kısa bir süre içerisinde ün kazanmaya başlamıştır. Tüm SSCB genelinde okuyucuları bulunan gazetenin ilk redaktörü Aleksandr Kikiadze olmuştur. İkinci Dünya Savaşında birçok gazete gibi onun da çalışanları savaşa gittiğinden gazete bir süreliğine faaliyetini durdurmuştur. İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra gazete 1950 yılında yeniden yayınlanmaya başlamış ve 1968'den sonra "İdman" (Spor) adıyla devam etmiştir (Aşırılı, Azerbaycan Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 110). Gazete spor gazetecilerinin yanı sıra dönemin profesyonel sporcuları ile de işbirliği içerisinde

olmuştur. Bu sporcular Tofik Bahramov, Anatoli Banişevski, Alakber Memmedov, Vera Lantaratova ve başkalarıydı.

Resim 19. Azərbaycan Beden Terbiyesi gazetesi, 24 Ocak 1959

3.3.3. Azərbaycan Pioneri Gazetesi

Azərbaycan Pioneri, 1 Ağustos 1938 yılında yayınlanmaya başlayan çocuk gazetesidir. Gazetenin redaktörü M. Aliyev olmuştur. Gazete 1938 yılında yayına başlasa da İkinci dünya savaşında dolayı zor günler geçirmiş ve 1946 yılından sonra sürekli yayın yapmaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren gazetenin redaktörü Eynulla Ağəyev olmuş ve 20 sene bu görevde bulunmuştur. Eynulla Ağəyev'den sonra ise çocuk psikolojisi uzmanı Amrah Amrahov gazetenin başına geçmiştir (Şahverdiyev, 2006, s. 112). Sovyet döneminde en çok tanınan gazetelerden olan Azərbaycan Pioneri'nde Hikmet Ziya, Tofik Mütellibov, Emin Mahmudov, Emir Mustafyev gibi isimler çalışmıştır. Çocuklara vatanseverlik duygularını öğreten gazete aynı zamanda onların spor müsabakalarına

katılmalarına da yardım etmiştir. Gazete 1990 yılından sonra bağımsız Azərbaycan için “Savalan” adı altında yayınlanmaya başlamış və halen də davam etməkdədir.

3.3.4. Edebiyat Gazetesi

Sovyet edebiyatı düşüncesini yayan gazetelerden olan Edebiyat gazetesi 1 Ocak 1934 yılında yayına başlamıştır. Hacıbala Nazarlı'nın redaktörlüğünü yaptığı gazetede M. S. Ordubadi, M. Cuvanlı, M. Hüseyin, S. Hüseyin, A. Popov gibi isimler çalışmıştır (Aşırılı, Azərbaycan Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 114). 1934-1953 yıllarında “Edebiyat Gazetesi”, 1953'den sonra ise “Edebiyat və İncesenet” adı altında yayınlanmıştır. Gazete sayılarında film, mimarlık, ressamlık gibi alanlara ile ilgili yazılara rastlamak mümkündür.

Resim 20. Edebiyat və İncesenet gazetesi, 15 Temmuz 1935

3.4. 1950-1960 YILLARINDA AZERBAYCAN BASINI

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra dünyanın her yerinde olduğu gibi Sovyetlerde de hem iktisadi hem siyasi hem de medeni değişiklikler kendisini göstermekteydi. Zafer kazanıldığı için Stalin'e teşekkür edilir, onun siyasetine, kimliğine aşırı sempati uyandıran propaganda çalışmaları yapılıyordu. Bir yandan da 1937 repressiyaları devam etmekteydi. Savaştan geri dönen bazı isimler üzerinde baskı ve denetim arttırılmıştı. Geride bırakılan yıllarda da olduğu gibi yine de komünizmin aleyhine yazmak, iktidarı eleştirmek onlara karşı gelmek imkânsızdı. 1953 yılında Stali'nin ölümünden sonra hükûmetin başına N. S. Hruşov geçti. Yönetime gelen Hruşov, Stalin'in kimliğinin putlaştırılması olgusunu ortadan kaldırdı. Stalin'i kurtarıcı adlandıran, ona teşekkürler yağdıran yazılar artık gazete sayfalarında yer almıyordu. Merkezdeki değişiklik Azerbaycan'ı da etkiledi ve buradaki hükûmette de kadro değişiklikleri yaşandı. İ. D. Mustafayev AKPMK'nin başkanı seçildi ve yeni hükûmet M. İbrahimov, S. Rehimov gibi isimlerden oluşturuldu. Onlar Azerbaycan halkını durumunu iyileştirmek, milli manevi değerleri korumak, bilim ve eğitimi geliştirmek için yenilikler yapmaya başladılar. Liberalizm düşüncesine yakın olan bu insanlar toplumda gerçekleşen ve değişen olayları doğru bir şekilde yöneltiyordular. Onlar eskiden basın ve edebiyat sayfalarında yazılması mümkün olmayan yani yazılmasına engeller konulan bazı konuların da gündeme gelmesine çalışmaktaydılar.

3.4.1. Güvercin Dergisi

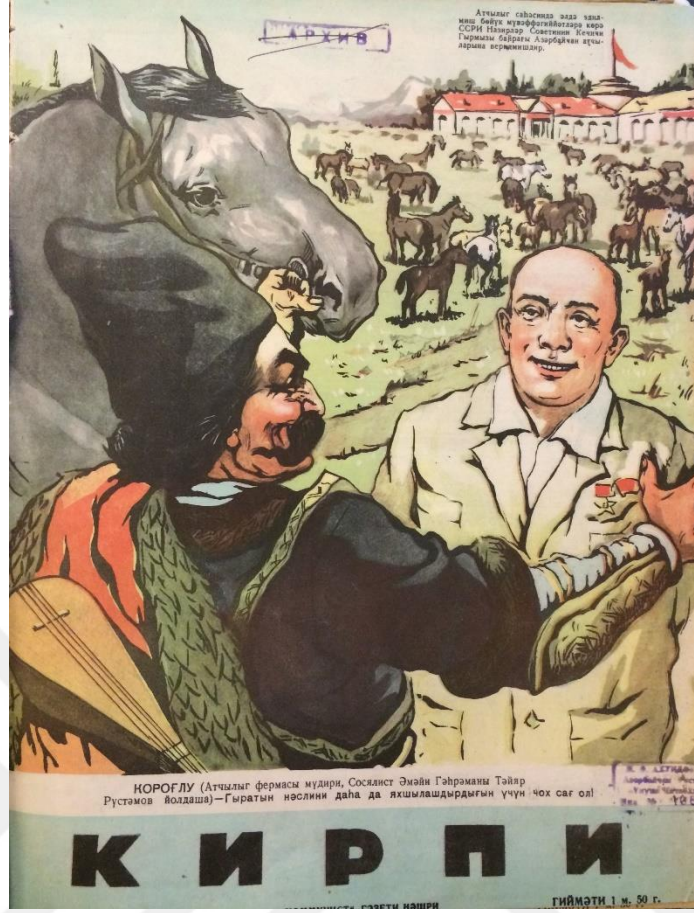
1950-1960 yıllarında Azerbaycan'daki hükûmet Azerbaycan dilinde gazete ve dergilerin yayınlanmasını yaygınlaştırmaktaydı. Bu dergilerden biri de Azerbaycan dilinde yayınlanan ve çocuk dergisi olan Güvercin dergisiydi. Dergi basılmadan önce isminin "Kelebek" olması düşünülse de sonuç olarak "Güvercin" adı altında yayınlanması kararı alınmıştır. Dergi küçük yaşlarından çocukların doğru büyümesine, onların geniş dünya görüşünün oluşmasına çalışmaktaydı. 12 ya da 16 sayfadan oluşan dergi, ayda bir kere yayınlanmaktaydı.

Resim 21. Güvercin dergisi, Eylül 1958

3.4.2. Kirpi Dergisi

Satirik bir dergi olan Kirpi, Molla Nasreddin ananelerini yaşatmak amacıyla yayımlanıyordu. 1952 yılında basılan derginin ilk redaktörü Avaz Sadık'tır. Toplumun sorunları eleştiren dergi ilk sayıdan okuyucularını etkileyebilmişti. Dergide Semed Vurgun, Süleyman Rehimov, Ali Valiyev, İsmayıl Şihli, Aliğa Vahid gibi isimler keskin yazılarıyla gündemi oluşturmaktaydılar. Derginin yönetiminde farklı dönemlerde Gulam Memmedli, Seyfeddin Dağlı, Salam Gedirzade, Şamil Farzaliyev, Eyvaz Borçalı bulunmuştur. Halen de devam eden Kirpi'nin yönetiminde Polat Gasımov vardır. Derginin amacı ile ilgili Rūfet Ahmedzade şunları yazmaktadır. Büyük zaferlerden ilham alan Kirpi artık 25 yıldır ki, Azerbaycan'ın şehir ve köylerini sanayi ve tarım sahaları adım adım gezmektedir. Kalemi ile halkın malına göz dikenleri, vazifesini kötüye kullananları, zahmetsiz dolayı yollarla zengin olmak isteyenleri satirik bir tarzda eleştirmektedir (Aşırılı, Azerbayca Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 155-156).

Resim 22. Kirpi dergisi, 30 Temmuz 1952

3.4.3. Bakü Gazetesi

10 Ocak 1958 tarihinde “Bakü” gazetesi yayına başladı. Gazete ilk sayında sade emekçilerin, aydınların, tüm şehrin mücadele meydanı olacağı vaadini vermekteydi. Gazete fikrini ortaya atan ve onun uzun süre redaktörlüğünü yapan isim Nasir İmamağuliyev’dir. Abdulla Şaik, Mirze İbrahimov, Resul Rza’nın eserleri gazeteyi daha da okunaklı hale getiriyordu. İlk başlarda format itibarıyla küçük olan gazete geniş okuyucu kitlesine ulaştıktan sonra büyümeye başlamıştır. Gün geçtikçe tirajları artan gazetenin reklam alımı da yükselmekteydi. 1962 yılında Bakü’nün Rus dilinde sayıları da basılmaya başlamıştır (Şahverdiyev, 2006, s. 113). Gazete halen de devam etmektedir.

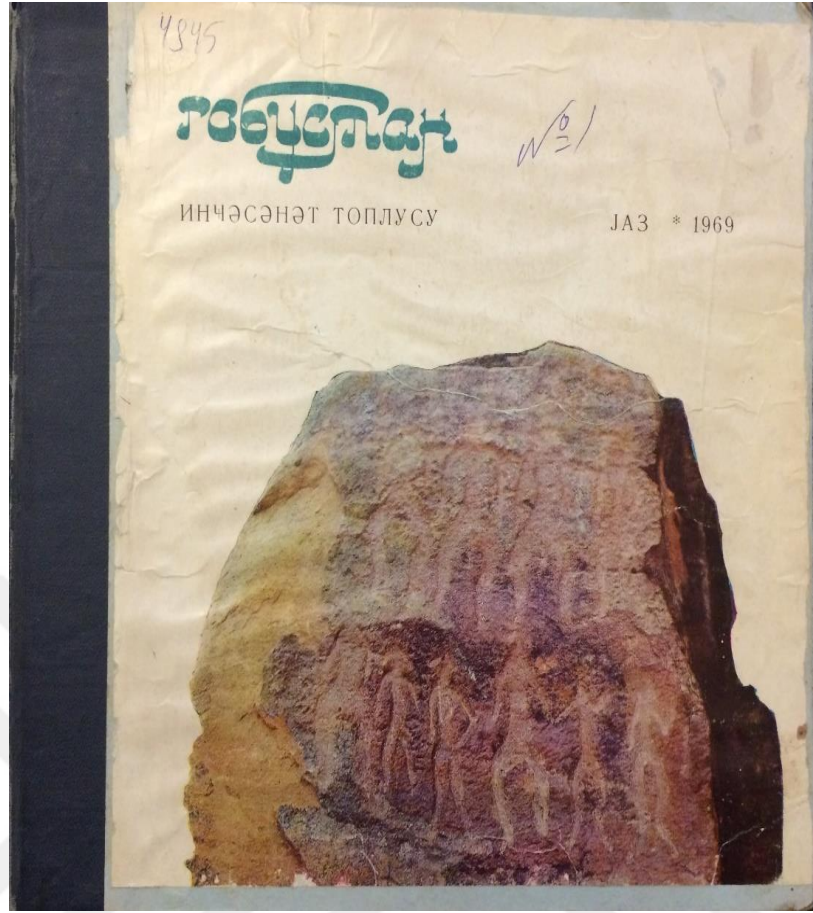
Resim 23. Bakü gazetesi, 2 Şubat 1984

3.5. 1970-1980 YILLARINDA AZERBAIJAN BASINI

Bu dönem Azerbaycan dilinde yayımlanan gazete ve dergilerin sayının artması ile bilinmektedir. Haydar Aliyev 14 Temmuz 1969 tarihinde Azerbaycan Komünist Partisine başkan seçildi ve onun başkanlığı döneminde geride bırakılan dönemlere göre Azerbaycan basınının gelişimi daha da arttı. 1970'li yıllarda Azerbaycan'da 118 gazete ve 128 dergi yayımlanmaktaydı. Bu yayınlardan 84 gazete ve 23 dergi Azerbaycan dilinde basılıyordu (Gasımlı, 2006, s. 222-225). Hem maddi hem de teknik açıdan gazete ve dergilerin durumu daha da iyileşmekteydi. Aynı zamanda dergi ve gazetelerde Azerbaycan tarihi ile ilgili daha fazla bilgilere yer ayrılıyordu. Bakü Devlet Üniversitesi İletişim Fakültesi akademisyenleri de gazete ve dergilerde çalışan isimler arasındaydı. Bu dönemde genel olarak 1960'lı yıllarda basılan gazeteler faaliyetini devam ettirmekteydi. Bunun yanı sıra yeni gazete ve dergiler de basılıyordu.

3.5.1. Gobustan Dergisi

1969 yılından yayınlanmaya başlayan Gobustan dergisi format ve konusu itibarıyla diğer dergilerden seçilmekteydi. Dergi sayfalarında edebiyat, sanat ve tarihle ilgili materyaller yer almaktaydı. Aynı zamanda Azerbaycan ve Avrupa'dan tiyatro, opera, bale, film gibi alanlar ile ilgili yazılar yayınlanıyordu. Gobustan'da sanatçıların hayat ve eserlerinden bahseden röportajlar da sık sık görülmekteydi. Ayrıca dergi Almanya'da yayınlanan "Tasvir ve Sanat" gazetesini de işbirliği içerisindeydi. Gobustan'da akademik araştırma değerinde yazılar da yayınlanıyordu. Fakat bu yazılar zor anlaşılabilir akademik bir dil içermemekteydi Her keskin okuması için düşünülen bu içerikler derginin değerini daha da arttırıyordu. Sanat ile ilgili konulardan bahsettiği için dergide Sovyet ideolojisini görmek neredeyse yok denecek kadar azdır. Çünkü siyasetle hiç uğraşmaz edebiyata da fazla yaklaşmazdı. Gobustan genel olarak Azerbaycan, Rusya, Avrupa ve ABD'de gerçekleşen sanatkârlık olaylarından yazmaktaydı (Azerbaycan Sovyet, Bestekarlar, Ressamlar, Mimarlar, Kinematograflar İttifakının ve Tiyatrolar Cemiyetinin yayını , 1969).

Resim 24. Gobustan dergisi, Ocak 1969

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MODERN DÖNEMDE AZERBAYCAN BASINI (1991-2019)

4.1. 1980-1990 YILLARINDA AZERBAYCAN'DA TARİHİ VE SİYASİ DURUM

1980'li yıllarda Sovyet Cumhuriyetinde siyasi ortam oldukça gergindi. Artık bu kuruluşun yıkımı gerçekleşiyordu. Dünyada devam eden soğuk da savaş Sovyetleri siyasi açıdan zayıflatmıştı. M. S. Gorbaçov'un hükûmetin başına geçmesi iktidardaki gerginliği daha da arttırmıştı. 1985 yılından itibaren Gorbaçov durumu düzeltmek için "Yeniden Kurma" yani yeniden oluşturma faaliyetlerine başlasa da bunun da bir yararı olmadı. Ülkenin çöküşü çok yakındaydı. Artık Sovyet ideolojisi kendi gücünü kaybetmekte ve Azerbaycan gibi birçok yerlerde eskisi kadar etkili olmamaktaydı. Aynı zamanda 1980'ler de yaşanan ekonomik sıkıntılar da insanların bu hükûmete karşı olan güvenini sarsmıştı. Hükûmet geniş arazilere sahip Sovyet imparatorluğun her tarafına yetişemiyordu. Merkezden başlayan çöküş ülkenin her yerini sarmıştı. Özellikle de siyasi cephede yaşanan gerginlikler devletin yöneltmesine de zorlukları getirmekteydi.

XX. yüzyılın başlarında dünyanın birçok yerlerinden basın ve medya kuruluşlarının imparatorluğun sınırlarını geçmesi, durumu daha da zorlaştırmaktaydı. Avrupa'da demokrasi, özgür ifade, özgür yaşam gibi ideolojileri yayan bazı televizyon, radyo ve basın kuruluşları Sovyetlerin sınırlarından içeri girmekte ve bu fikirleri buralara da getirmekteydiler. Artık bir zamanlar hakkında eserler, şiirler yazılan, rağbetle saygı duyulan Sovyet ideolojisinin tüm büyüğü bozulmuştu. İnsanlara "doğru" yolun Bolşevik ideolojisi olduğunu gösteren araçlar da yani yazılı ve görsel medya da bunun karşısını alamıyordu. İnsanlar yapay bir dünyadan çıkıp özgürlüğe giden yolların arayışındaydılar. Altmış seneden fazladır süren bu ideoloji yüzyılın ortalarındaki kudretini kaybetmiş ve artık tarihin sayfalarında kaybolmaya başlamıştı. Aslında çöküşü hazırlayan değişen dünya düzeni aynı zamanda gelişmekte olan medya ve teknolojiydi. İnsanlar daha çok şey gördükçe ve öğrendikçe artık daha farklı bir sistemin arayışındaydılar. Avrupa'dan gelen medyanın oluşturduğu fikirler ülkede gayri resmi teşkilatların kurulmasına neden

olmaktaydı. Moskova’da “Memorial”, “Pamyat”, Ukrayna’da “Ruh”, Balkanlarda “Saadis” gibi cemiyetler özgürlük, demokrasi gibi fikirler üretmekte ve yaymaktaydılar. Artık ortaya çıkan bu düşünceleri kimse durduramazdı. Bu tür demokrasi arayışında olanları durdurma girişimleri de zaten zayıflayan SSCB’yi daha da kötü duruma sürüklüyordu.

Ülkede yaşanan siyasi gerginlik SSCB içerisindeki haklardan bir birilerinden arazi ve toprak iddiasında bulunanları için tam bir fırsat oluşturdu. Her zaman toprak iddiasında olan Ermeniler bu defa da bu durumu fırsata çevirmeğe başladılar. Sovyet hükûmeti 1988 yılında Azerbaycanlıları tarihi topraklarından zorla çıkarmaya başladı. Silah zoruyla çıkarılan ve karşı koymak için desteği olmayan Azerbaycan halkı tarihte bir daha işgalciliğin kurbanı oldu. Azerbaycanlılar yüzyıllardır var olan tarihi toprakları Göyçe, Zengezur gibi bölgelerden zorla çıkarılarak bu topraklara buralara Ermeniler yerleştirildiler (Nuriyeva, 2015, s. 227-230). Azerbaycan’ın batısında bulunan ve hazırda da Ermenistan’ın arazi olarak kalan bu tarihi Azerbaycan toprakları halen de Azerbaycanlıların kanayan yarası olarak kalmaktadır. 1988’te Göyçe ve Zengezur’da olanlar daha sonra 1992-1993 yıllarında da soykırım şeklinde Ermeniler tarafından Karabağ’da gerçekleştirilmiştir. Ermenilerinin 1988 ve 1992-1993 yıllarında yaptıkları bu dönemde Azerbaycan siyasi hayatını ve basınına da yansımıştır. İlk defa olarak SSCB’nin tek partili sistemine karşılık olarak Azerbaycan Halk Cephesi partisi kurulmuş ve siyasi olaylara önderlik edilmiştir. Onlar Göyçe ve Dağlık Karabağ’da olanlara karşı çıkmaktaydılar. Aynı zamanda bu olaylar Azerbaycan basınının da tepkisini almıştır. Bu bölgelerde Azerbaycan halkın karşı gerçekleştirilen olaylar gazete sayfalarına taşınmakta ve itirazlar devam etmekteydi.

4.2. 1980’Lİ YILLARIN SONUNDA AZERBAJYCAN BASINI

1980-90’lı yıllarda yaşanan siyasi olaylar Azerbaycan’ın topraklarının elinden alınması, ahaliye karşı yapılan vahşiliklerin arttığı bir dönem olarak gazetelerin de esas konusu olmuştur. Böyle bir dönemde halkta milli birlik beraberlik hislerini yeniden ateşleyecek bir yayın organına ihtiyaç vardı. Onları milli kinliğine geri döndürecek ve zulümlere karşı savaştıracak dergi ve gazetelerden biri de Gençlik dergisiydi.

4.2.1. Gençlik Dergisi

Memmed İsmayılov'un redaktörlüğü ile çıkan dergi 65.000 tirajla yayınlanmaktaydı. Derginin sayfalarında Memmed İsmayıl kendisi de Ekinci ve Molla Nasreddin'in yolundan gidecek yazıların yayınlanacağını bildirmekteydi. Hem akademik hem edebi yazılar, şiirler hem de aliler, gençler için farklı içerikler yer alacaktı (Aşırılı, Azerbayca Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 184). Dergi ilk günden herkesin ilgilisi toplamış ve Ukrayna Estonya, gibi yerlerden tebrik mektupları almıştı. İlk sayıda Cengiz Aytmatov, Süleyman Rüstem gibi yazarlardan alınan röportajlar da yayınlanmıştır. Dergi dönemin önemli şairlerinden olan Memmed Araz'la da sıkı işbirliğindeydi. Gençlik sadece eğlendirici ve bilgilendirici içerikler üretmiyor aynı zamanda da Azerbaycan tarihinden ve geçmişinden de bahsediyordu. Sovyetlerin Azerbaycan tarihi ve medeniyetini unutturmaya çalıştığına değinen ve bunun mümkün olmadığını bildiren dergi sayfalarında Sovyet döneminde Azerbaycan tarihi ile ilgili yazılmayan bilgileri yayınlıyordu.

4.2.2. Azerbaycan Gazetesi

Azerbaycan gazetesi 1989 yılında Azerbaycan SSCB'nin kararıyla Karabağ'a Halk Yardımlar kurulunun gazetesi olarak yayınlanmaya başladı. 15 Ekim 1989'da ilk sayı basılan gazete, kendisini 1920'de kapatılan Azerbaycan gazetesinin devamı olarak görüyordu. Gazetenin ilk redaktörü Sabir Rüstemhanlı olmuştur. Çevresine dönemin aydınlarını toplayan Rüstemhanlı, kısa bir sürede gazeteyi ülkenin en çok okunan gazetesi haline getirerek, yarım milyon baskıya ulaşmasını sağlamıştır. Karabağ Yardım kurulunun yayını olan gazete sadece Karabağ'la değil tüm Azerbaycan ile ilgili yazılar yayınlanmaktaydı. Bununla ilgili gazetenin redaktörü ilk sayıda şunları demektedir. *“Dağlık Karabağ sorunu, hepimizin sorunu ve yürek ağrısıdır. Fakat gazetemiz sadece bu konuyla değil aynı zamanda Azerbaycan'ın dünü, bugünü ve geleceği ile ilgili yazılar da yayınlayacaktır”* (Aşırılı, Azerbayca Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 188). Gazete Memmed Araz, İsmayıl Şıhlı, Bahtiyar Vahabzade gibi şairlerin de şiirlerini yayınlıyordu. Azerbaycan gazetesi aynı zamanda profesyonel gazeteciler de yetiştiriyordu. Kısa bir süre içerisinde profesyonel gazeteci kadrosu bile vardı. Gazete aynı zamanda siyasi yazılarla da gündemdeydi. Sonralar gazetenin redaktörü olan Şerif Kerimli ve Sabir Rüstemhanlı'dan başka hiç kimse Azerbaycan Halk Cephesi partisinin

üyeyi değildi. Çünkü zaten “Azerbaycan” kendisi bir siyasi cepheydi. 20 Ocak 1990 tarihinde Bakü’de yaşanan 20 Ocak katliamı nedeni ile gazete bir süre durdurmuş faaliyetini ve sonradan yine devam etmiştir.

20 Ocak 1990 Azerbaycan tarihine kanlı harflerle yazılmıştır. Nedeni 19 Ocak 1990 gece saat 00.00’den sonra Rus tankları ve askerlerinin Bakü’ye silahsız insanların üzerine yürümesidir. Bakü’nün işgal planı olan bu vahşilik Azerbaycan’ın vatansever halkının kendilerini tankların ve kurşunların önüne siper etmesiyle 20 Ocak’ta durulmuştur. Azerbaycan toprakları ve bağımsızlığı uğruna başka bir kahramanlık hikâyesi olan 20 Ocak Faciası aldığı yüzlerle canla birlikte Azerbaycan’a tekrardan bağımsızlığı da getirmiştir.

4.2.3. Azatlık Gazetesi

Sovyetlerin yıkıldığı bir dönemde kurulan ve Azerbaycan’ın bakımsızlığı için mücadele eden Halk Cephesi partisi kendi gazetesini yayınlamak zorundaydı. Bununla ilgili hareket geçen parti üyeleri 25 Aralık 1989 tarihinde gazetenin ilk sayını yayınladılar. Azerbaycan Halk Cephesi’nin resmi yayını olan bu gazete “Azatlık” yani “Özgürlük” adını taşımaktaydı. Daha yeni yeni yayınlanmaya başlayan bu gazete de 20 Ocak olayları yüzünden durdurulmak zorunda kalmıştır. Daha sonra yeniden geri dönen Azatlık’ın yazar kadrosu Ebülfes Elçibey’in siyasi görüşlerini devam ettiren Arif Aliyev, Şahin Hacıyev, Mehman Aliyev gibi isimlerden oluşmaktaydı. Halen de devam eden gazete muhalefet partisi gazetesini sürdürmektedir. Sadece Azatlık değil bunun gibi birçok gazete o dönemde istiklal ve demokrasi fikirlerinde ortak düşünceye hizmet etmekteydi.

4.2.4. Yeni Müsavat Gazetesi

1989 yılında Eli Bey Hüseyinzade’nin XX. yüzyılın başlarında ortaya attığı Türkçülük, İslamcılık ve modernleşmek fikirlerine yeniden sahip çıkan bir gazete ortaya çıktı. Rauf Arifoğlu’nun redaktörlüğü ile yayına başlayan bu gazetenin ismi “Yeni Müsavat” idi. Gazete cumhuriyet dönemindeki Müsavat partisinin fikirlerine sadık kalan kendilerini “yeni müsavatçılar” adlandıran siyasi partinin yayın organıydı. Gazete ilk yıllarında gayri resmi olarak yayınlansa da sonralar resmiyete kavuşmuştur. Bu dönemde

aynı zamanda “İstiklal”, “Azad Söz”, “Akın”, “Dirçeliş” gibi gayri resmi gazeteler de yayımlanıyordu. Gazete yayınına günümüzde de devam etmektedir.

Resim 26. Yeni Müsavat gazetesi, 5 Mayıs 2003

4.3 BAĞIMSIZ AZERBAIJAN'IN GAZETELERİ

1989 yılında Sovyet Cumhuriyetinin yıkılması işgaldeki devletlerin de bakımsızlıklarına kavuşmaları ile sonuçlandı. 18 Ekim 1991 tarihinden itibaren resmi olarak yeniden kurulan ve bakımsızlığına kavuşan Azerbaycan bu duruma hiç de kolay yoldan ulaşmamıştır. Her zaman olduğu gibi yine de Azerbaycan'ın ve Azerbaycanlıların özgürlüğü şehit kanlarıyla mümkün olmuştur. Bağımsızlığa giden yol 20 Ocak 1990 tarihinde Bakü sokaklarında yaşanan facia ve verilen şehitlerden geçmişti. Bundan sonra Ermeniler 1992-1993 yıllarında Azerbaycan'ın bölgesi olan Dağlık Karabağ'ın işgaline başlamışlardır. Silahsız halkın üzerine tanklar ve kurşunlarla yürüyen Ermeniler, Hocalı gibi yerlerde Azerbaycanlıların soykırımı gerçekleştirmişlerdir. Kadın, çocuk, yaşlı, hasta demeden insanları işkencelerle öldürmüş veya esir almışlardır (Veliyev T. , 2014, s. 204-

207). Ağdam, Şuşa, Ağdere, Kelbecer gibi daha birçok yer aynı kaderi paylaşmıştır. Maalesef o dönemde bu vahşiliklerin önüne geçecek ordu olmadığından Azerbaycan toprağı olan Karabağ Ermenilerin işgaline uğramıştır. Günümüz 2019 yılında da halen bu işgal devam etmektedir.

4.3.1. Seher Gazetesi

20 Ocak 1990'da yaşananlar ile ilgili ilk haber yayınlayan gazete "Seher" gazetesi idi. Gazete 22 Ocak'ta 2 milyon sayılı baskısını ahalie ücretsiz dağıtmıştı. Seher, o günlerde çok zor şartlar altında basılmış ve 11 gazeteci bu olayları halka duyurmuştur (Süleymanzade, 2010, s. 17-19). Gazete Azerbaycancadan ziyade İngilizce ve Rusça yayın yaparak bu olayın tüm dünyaya duyurulmasını istemiştir. Gazete ilk defa olarak 20 Ocak katliamında şehit olanların ve yaralıların listesini de yayınlamıştır. Seher 1 aydan fazla 20 Ocak olayları ile ilgili yazılar basmıştır. 25-26 Şubat 1992 tarihlerinde Hocalı'da Ermenilerin yaptığı soykırım da ilk olarak Seher'in sayfalarından duyurulmuştur.

4.3.2. Ayna Gazetesi

1990 yılından Azerbaycan basını hem özgür hem de yenilikçi yol tutmaya başlamıştır. Daha çok batıdaki gazeteciliği örnek alan Azerbaycan basınında batı modeline uygun gazete ve dergiler yayınlanıyordu. Bunların başında da "Ayna" gazetesi gelmekteydi. İki dilde yayın yapan gazetenin Rusça yayınının adı da Rus dilinde ayna anlamına gelen "Zerkolo" idi. 15 Ağustos 1990 tarihinde yayına başlayan gazete Rauf Talışinski'nin redaktörlüğü ile çıkmaktaydı. Gazete yayınlandığı ilk zamanlarda genel olarak yabancı ülkelerde yayınlanan haberleri çevirerek sayfalarına yansıtırmaktaydı. Türkiye, İngiltere, Almanya, Fransa, ABD gibi ülkeler bunun başında geliyordu. Sosyal, iktisadi, siyasi, bilim ve spor haberleri yayınlayan gazete kısa sürede Azerbaycan'ın en ünlü gazetelerinden birine çevrildi. Dünyanın her yerinden çeşitli haberler sunması gazetenin okuyucu kitlesini her geçen gün daha da arttırmaktaydı. Fakat bu yeterli değildi 1990'ların karışık siyasi durumu ülkeden de haber veren yayınlara ihtiyacı her geçen gün arttırmaktaydı. Bu yüzden Ayna gazetesi de ilerleyen sayılarında artık Azerbaycan'dan da haberler yayınlamaktaydı. Zaman geçtikçe Ayna ülkede haber üreten en büyük gazetelerden birine dönüşmüştür.

Gazete Azerbaycan basınında birçok yeniliğe imza atmıştır. Bunlardan biri ilk defa olarak bir gazetede ticari ilanların ücretsiz olarak yayınlanmasıydı. İnternetin buralara tam olarak gelmediği dönemlerde bu tarz gazete ilanları okuyucular ve ticaretçiler için en verimli iletişim vasıtasıydı. Bunun yanı sıra Ayna gazetesi Azerbaycan'da süreli yayınlar arasında ilk defa olarak bilgisayar yardımıyla basılan gazete olarak tarihe geçmiştir. Daha sonra diğer gazeteler de bu alanda Ayna gazetesini örnek olarak kullanmışlardır (Aşırılı, Azerbayca Basın Tarihi. 2ci bölüm, 2010, s. 203). Ayna gazetesi Azerbaycan basın tarihinde ilk defa internet üzerinde de yayın yapan gazete olarak bilinmektedir. Batı gazetecilik ilkeleri ile hareket eden Ayna ve Zerkolo gazeteleri bu yolda daha sonra yayınlanan gazete ve dergiler için örnek oluşturmuşlardır. Gazete 2001 yılından itibaren şair İsmayıl Şıhlı'nın oğlu Elçin Şıhlı tarafından yönetilmeye başlamıştır. 16 sayfadan oluşan gazete 2001 yılında yeniden Latin alfabesine geçiş döneminde de ilk defa yeni alfabede yayın yapan gazete olmuştur. Dönemin birçok gazetecilerinin de sıklıkla uğradığı Ayna ve Zerkolo gazeteleri 2009 yılının sonunda faaliyetini durdurmuştur.

Resim 27. Ayna gazetesi, 5 Ocak 2005

4.3.3. İki Sahil Gazetesi

Bu dövəmlərdə 1980'lərdən gələn, işçi və fabrika həyatından bəhsədən gəzetələrin çoğu 1990'lərdəki bəğımsızlıq olaylarından sonra içəriğindən uzaklaşmıştı. 1990'a kədər "Fabrika Həyatı" adı altında yayınlanan və işçi həyatından bəhsədən gəzetə 1991 yılı itibarıyla "İki Sahil" adıyla yayınlanmaya başlamışdır. Vügar Rehimzadə'nin redaktörlüğü ilə yayınlanan İki Sahil fabrika və işçi həyatından uzaklaşarak ulusal bir yayın organı olmaya başladı. 1997 yılından itibaren Azərbaycan Petrol Şirkəti tərəfindən maddi dəstək alan gəzetə hələ də devəm etməkdədir.

4.3.4. 525'ci Gəzetə

Azərbaycan bəğımsızlığına kavuşuktan sonra devlət, parti və bəğımsız gəzetələr ortaya çıktı. Bunlar içərisində hiçbir parti və ya siyasi kuruma ait olmayan gəzetələrdən biri də 525'ci gəzetəydi. Rəşad Mecit tərəfindən kurulan gəzetə Azərbaycan'ın özgürlük

ve bağımsızlık arayışını yansıtan yayınlardan biriydi. Gazetenin basılan ilk sayısında Reşad Mecit gençlere seslenerek gazetecilik ile ilgilenenleri çevresine toplayacağını belirtmişti. Bu yazıdan sonra gazeteci olma hevesiyle birçok genç buraya gelmiştir. Dönemin birçok gazetecisi 525’ci gazeteden yetişmiştir. Onlar buranı bir okul gibi kullanarak daha sonra farklı gazete ve dergilerde de çalışmışlardır. Vahid Gazi, Şahvelet Çobanoğlu, Sebuhi Memmedli, Güldeste Nesibova gibi birçok yazar 525’ten çıkmıştır. Gazete günümüzde de devam etmektedir.

Resim 28. 525'ci Gazete, 1 Şubat 1996

4.3.5. Şark Gazetesi

Bağımsız gazetelerin sayısı gün geçtikçe artmaktaydı. Bu gazetelerden biri de Şark gazetesiydi. Gazete Kasım 1996’dan itibaren yayına başlamıştır. İlk başlarda 4, daha sonra ise 8 ve 16 sayfalık gazete olarak yayınlanmıştır. 1997 yılından sonra gazetenin redaktörlük koltuğuna oturan Akif Aşırılı günümüzde de gazeteyi yönetmektedir. Gazete 2001 yılından günlük yayın geçmiştir.

4.3.6. Ses Gazetesi

Ses gazetesi 1990 yılından basılmaya başlamıştır. Gazete “Elince Hayır Cemiyeti”nin yayın organı olarak yayınlanmaktadır. Ses’in ilk redaktörü Eldar Bahış olmuştur. Genel olarak haber ağırlıklı yazılar yayınlayan gazete Yeni Azərbaycan Partisi kurulduktan sonra da bu partinin yayını olarak faaliyetini devam ettirmiştir. Gazete 1993 yılından itibaren Azərbaycan Cumhurbaşkanı olan Haydar Aliyev hakkında yazılar basmakta ve onun yurtdışı seferlerini, röportajlarını yayınlamaktadır. Gazete günümüzde de yayınına devam etmektedir.

Resim 29. Ses gazetesi, 28 Kasım 1999

4.3.7. Yeni Azərbaycan Gazetesi

Bağımsızlık kurulduktan sonra Azərbaycan’da birçok siyasi partiler ortaya çıkmıştır. Özellikle de 1993 yılında Haydar Aliyev’in cumhurbaşkanı olmasından sonra Azərbaycan’da kurulan siyasi partiler üç yönde gelişmeye başladı. Bunlar iktidar,

muhalefet ve bağımsız partiler idi. İktidar partisi olan ve 1993 yılında kurulan Yeni Azərbaycan Partisi Azərbaycan'ın devletçilik ideolojisini halka yansıtmak ve devlet işleri ile ilgili herkesi haberdar etmek için gazete çıkarmak kararı aldı. Bu gazete partinin adına uygun olarak Yeni Azərbaycan Gazetesi adlandırıldı. 1993 yılında yayına başlayan gazetenin ilk redaktörü Heyreddin Goca idi. Bugün de devam eden gazete Yeni Azərbaycan Partisinin yani devletin resmi gazetesi olarak faaliyetini sürdürmektedir. Gazetede genel olarak Cumhurbaşkanlığı ve devlet daireleri ile ilgili resmi yazılar yayınlanmaktadır.

Resim 30. Yeni Azərbaycan gazetesi, 29 Aralık 2018

1990'larda "Muhalefet", "Aydınlık", "İstiklal" gibi birçok gazete faaliyet göstermiştir. Bunların yanı sıra ayrı ayrı siyasi parti ve farklı alanlara ilişkin gazete ve dergiler de yayınlanmıştır. 1990'lı yıllardan yayına başlayan gazetelerin büyük bir kısmı halen de devam etmektedir. Bu gazeteler günümüzün internet ve teknoloji yeniliklerini de ele alarak gelişimlerine yön vermekteler. Devam eden gazete ve dergilerin yanı sıra

XXI. yüzyılda birçok gazete ve dergi de yayın hayatına başlamıştır. Fakat araştırmanın konusu gereği ele alınan gazeteler sınırlı tutulmuştur. Her geçen gün büyüyen ulusal internet ağı, durmadan artan teknolojik gelişmeler artık gazete ve dergi gibi baskı malzemesi ile üretilen iletişim araçlarının popülerliğini elinden almaktadır. Onların yerini gazete ve dergilerin internet siteleri, çevrimiçi okuma uygulamaları almaktadır. Yine de buna rağmen bazı gazete ve dergiler özgünlüğünü koruyarak yaşamını sürdürmektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışma Azerbaycan basınının geçmişinden günümüze gelen önemli noktalarını aktarmak amacıyla yazılmıştır. Çalışmada XIX. yüzyıldan günümüze Azerbaycan basınında yaşanan zorluklar, ortaya çıkan önemli gelişmeler, dönemin siyasi, tarihi ve kültürel durumu ortaya koyulmuştur. Medyanın özellikle de bu tarihsel çerçevede yazılı basının Azerbaycan'ın gelişiminde nasıl bir rol üstlendiği sonuç olarak belirlenmiştir. Azerbaycan'ın ve Azerbaycanlıların geride bırakılan bu zor tarihi, siyasi dönemlerdeki bağımsızlık, özgürlük arayışlarının en önde silahı basın ve gazetecilik olmuştur. Çarlık döneminden gelen bu bağımsızlık arayışları her zaman basın vasıtasıyla duyurulmuştur. Aydın, burjuvazi ve gazetecilerin üstlendiği bu zorlu görevlerde halkın cehalet uykusundan uyandırılması, insanların hak ettikleri özgürlüklerine kavuşmasındaki en büyük rol gazete ve dergilerin üzerine düşmüştür. Çarlık Rusyası döneminden başlayan bu mücadele 1990 yılına kadar devam etmiştir. Bu mücadelelerin sonucu Azerbaycan Cumhuriyetinde vücut bulmuştur. İkinci ile başlayan Molla Nasreddin gibi dergilerle devam eden bu bağımsızlık arayışları Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin en büyük destekçisi olan gazeteleri ortaya çıkarmıştır. Tesadüf değildir ki, 1918 yılında Mehmet Emin Resulzade ve taraftarları Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetini kurduklarında da bu devletin yönetim kadrosu gazeteci aydınlardan oluşmaktaydı. Mehmet Resulzade'nin kendisi matbaa, gazete ve dergi sahibiydi. Onun çevresindekiler de halkın aydınlanmasını bu yolda görmekteydiler. Çünkü yakın geçmişe baktıklarında İkinci ve Molla Nasreddin'in halkı Çar Rusya'sı rejimine karşı ayaklandırmasındaki tek yolun basın olduğunu görmüşlerdi. Bu olaylar sadece Çarlık Rusyası dönemini kapsamadı. Zaten Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti basınının da yardımıyla başlı başına bir istiklal mücadelesi örneğiydi. Aynı zamanda Sovyet döneminde de Azerbaycan gazeteciliği her

zaman Azerbaycançılık ilkelerini savunmuş ve halkın birlik ve beraberliğine hizmet etmiştir. Her zaman istiklal, bağımsızlık gibi fikirleri en önde tutmuştur. Azerbaycan basını Sovyet dönemi gibi bir dönemde de Türkçülük, İslamcılık gibi manevi değerleri koruma görevi üstlenmiş ve Azerbaycan halkının tarih boyunca sahip olduğu değerleri geleceğe taşımıştır. Sadece bu alanda değil aynı zamanda edebiyat, tiyatro gibi alanlara da çeşitli katkılar sunan Azerbaycan gazeteciliği eğitim ve bilimi de her zaman ön planda tutmuştur. Daima halkının bilgilenmesini isteyen gazeteci ve aydınları bunu edebiyat, bilim, sanat, spor gibi birçok dallar üzerinden gerçekleştirmeğe çalışmışlardır. Sovyet döneminde genel olarak baskı ve denetim altında olan Azerbaycan gazeteciliği ve gazetecileri zaman zaman istediklerini söyleyemeseler de hiçbir şekilde bu yoldan dönmemişlerdir. Günümüzde de Azerbaycan basını ulusal gazetecilik ilkelerine sadık kalmakta ve geçmişten gelen İkinci ile başlayan o mirasa sahip çıkmaktadır. Yüzyıllardan beri Azerbaycan'da gelişen gazetecilik sadece gazete ve dergilerden oluşmamıştır. Gazetecilik ve basın tarihi Azerbaycan'ın istiklal mücadelesinin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Bu dönemlerdeki gazeteciler sadece bir gazeteci değil aynı zamanda bir istiklal ve bağımsızlık mücahitleri olmuşlardır. Sadece gazete basmıyor, aynı zamanda Azerbaycan tarihi ve halkının geleceğini şekillendiriyorlardı. Bu yüzden de Azerbaycan basınının öğrenilmesi, araştırılması ve öğretilmesi Azerbaycan tarihi için büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan basınının geçmişi ve bugünü sadece basın tarihini değil aynı zamanda Azerbaycan'ın geçmişini ve bugünü oluşturmuştur. Geçmişten gelen bu mücadeleci ve şanlı tarihi bilmek, geleceği bu mirasa sahip çıkarak şekillendirmektir. Basın tarihini ve o dönemlerdeki yaşanan mücadeleleri bilmek aynı zamanda da Azerbaycan'ı bilmek demektir. Bunların yanı sıra tarihten beri sarsılmaz kardeşlik ilişkilerine sahip olan Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri de belli bir çerçevede kendisini basında göstermiştir. Aynı ve benzer dönemlerde devam eden istiklal mücadeleleri ve bu mücadelelerin yanında her zaman bir birine destek olan kardeş ülkeler de bu tarihin bir parçasıdır. Birinci Dünya Savaşındaki Kardeş Kömeyi dergisi de bunun en gerçekçi örneklerindedir. Tarihi, coğrafi, etnik, dini, siyasi ve kültürel bakımdan daima yakın olan Azerbaycan ve Türkiye'nin bir birlerinin tarihini bilmeleri iki ülke ilişkileri açısından ciddi önem taşımaktadır. Bu yüzden de bu çalışma sadece akademik değil aynı zamanda tarihi ve kültürel alanda da bir değer taşımayı hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullayeva, A. (2012). *Azerbaycan Maarifnin Yorulmaz Carçısı Hsan Bey Zerdabi*. Bakü: M. F. Ahundov adına Azerbaycan Milli Kütüphanesi.
- Ağaoğlu, A. B. (1906). *İrşad gazetesi*. Bakü.
- Akpınar, Y. (1988). *Mirze Feteli Ahundzade, Komediler*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Akyol, T. (1994). *Azerbaycan Sovyetler ve Ötesi*. İstanbul: Burak.
- Amharov, M. (2006). *Ceyhun Hacıbeyli, Seçilmiş Eserleri, Muhaceret Dönemi*. Bakü: Elm Yayınları.
- Amharov, M. (2009). *XX. yüzyıl Azerbaycan Milli Azadlık Harekatı*. Bakü: ADPU Yayınları.
- Askerova, A. (2000). *Ekinçi Gazetesi ve Rusya Müslümanlarının Fikir Hayatındaki Rolü*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yüksek Lisans tezi.
- Aşırı, A. (2009). *Azerbaycan Basın Tarihi (1875-1920)*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- Aşırı, A. (2010). *Azerbayca Basın Tarihi. II. bölüm*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- Azerbaycan Cumhuriyeti, Nazirler Kabineti yanında Baş Arşiv dairesi. (1998). *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti. Parlamento. I. cilt*. Bakü: Azerbaycan.
- Azerbaycan Milli Elmler Akademkyası A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü. (2007). *Azerbaycan Tarihi (XIX yüzyıl) IV Cilt*. Bakü: Elm Yayınları.
- Azerbaycan Sovyet, Bestekarlar, Ressamlar, Mimarlar, Kinematograflar İttifakının ve Tiyatroler Cemiyetinin yayını . (1969). *Gobustan*. Bakü: Azernesr.
- Azerbaycan Milli Elmler Akademkyası A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü. (2008). *Azerbaycan Tarihi 1900-1920. V. cilt*. Bakü: Elm Yayınları.
- Bakıhanov, A. A. (2010). *Gülüstani-İrem*. Bakü: M.F. Ahundov adına Azerbaycan Milli Kütüphanesi.
- Balayev, A. (2012). *Mehmet Emin Resulzade 1884-1955*. Bakü: Çırac.
- Baykara, H. (1966). *Azerbaycan'da yenileşme Hareketleri. XIX. Yüzyıl*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Baykara, H. (1975). *Azerbyacan İstiklal Mücadelesi Tarihi*. İstanbul: Azerbaycan Halk Yayınları
- Bayramlı, O. (2007). *Ali Bey Hüseyinzade*. Bakü: Şark-Garb.
- Bayramoğlu, A. (2003). *Mirza Alekber Sabir. Hayatı ve Eserleri*. Bakü: Kısmet.

- Bekir Nebiyev, A. M. (2009). *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti. Edebiyat, Dil ve Medeni Kuruculuk*. Bakü: Goliot-Gkup.
- Bünyadov, Z. (1994). *Azerbaycan Tarihi: Derslik*. Bakü: Azərneşr.
- Dumas, A. (1962). *Kafkaz Seferi*. New York: New York Yayınları.
- Dünyamingızı, G. (2011). *Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan Basını*. Bakü: Elm Yayınları.
- E. E Qocayev, T. T. (2004). *Azerbaycan Tahihii. En eski zamanlardan 2003'e kadar. Sorular ve cevaplar. II Hisse*. Bakü: Elferül.
- Efendiyev, S. M. (1957). *Azerbaycan Proletariyatının inkilabi harekat tarihinden*. Bakü: Azerbaycan Devlet Yayınevi.
- Eliyarlı, S. S. (2010). Rusya'nın Kzuey Azerbaycan hanlıklarını işgal etmesi. R. A. Rzayev içinde, *Azerbaycan Tarihi XIX-XX yüzyılın başları* (s. 5-81). Bakü: Bakü Üniveristesi Yayınevi.
- F.F. İbrahimli, B. O. (2010). Azerbaycan 1920-30'lu yıllarda. A. E. Rzayev içinde, *Azerbyacan Traihi XIX XXI. yüzyılın başları* (s. 279-325). Bakü: Bakü Üniversitesi Yayınevi.
- Gasımlı, M. (2006). *Haydar Aliyev-İstiklale Giden Yol*. Bakü: Şark-Gerb.
- GasıMZade, F. (1976). *Ahundov Mirze Fatali*. Bakü: Maarif.
- Gubadova, M. (2011). *Ali Bey Hüseyinzade ve Tiyatro*. Bakü: Gençlik.
- Gurbanov, Ş. (2001). *Mehmet Emin Resulzade*. Bakü: Nurlan.
- Gurbanov, Ş. (2006). *Ömer Faik Nemanzade. Seçilmiş S eserleri*. Bakü: Şark-Garb.
- Habibbeyli, İ. (2002). *Camil Memmedkuluzade*. Bakü: Çınar-Çap.
- Habibbeyli, İ. (2004). *Celil Memmedkuluzade Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Çaçıoğlu.
- Halidoğlu, S. (2018). *Birinci Dünya savaşı yıllarında Azerbaycan basını*. Bakü: Kanun.
- Haşimli, H. (2017). *Şeypur Dergisi ve Edebi Tarihi Hakikatler*. Bakü: Elm ve Tahsil.
- Hebibbeyli, İ. (2006). *Mehemmedağa Şahtahlı. Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Çaçıoğlu.
- Hüseyinov, A. (1973). *Azerbaycan basınının maddi-teknik bazasınının yaranması ve gelişimi tarihinden. 1920-1941'ci yıllar*. Bakü: Adu'nun Elmi eserleri sayı13 .
- Hüseyinzade, A. B. (1906). *Füyuzat dergisi*.
- İ. Memmedov, Ç. M. (2010). *Azerbaycan Tarihi*. Bakü: Elm Yayınları.
- İlkin, G. (1927). *Pioner Dergisi*. Bakü: Sayı 1.
- Ağaoğlu, A. B. (1906). *İrşad gazetesi*. Bakü: 21 Nisan sayı.

- İsmayılov, M. (1992). *Azərbaycan Tarixi*. Bakü: Azərbaycan Dövlət Yayınevi.
- Kamrangızı, L. (2012). *Mirzə Fətəli Ahundzadə, Halk Edebiyatından Realizmə Kadar*. Bakü: Elm Yayınları.
- Karim Tahirov, G. S. (2012). *Mirzə Fətəli Ahundzadə-200 Bibliografiya*. Bakü: M.F. Ahundzadə adına Azərbaycan Milli Kütüphanəsi.
- Kuzminin, V. (1881). *Kaspi*. Bakü: sayı 1.
- M. Bağırov, A. İ. (1961). *Megale və Felyetonlar. Necef Bey Vəzirov*. Bakü: Azərbaycan Dövlət Yayınevi.
- Mahmudov, Y. (2004). *Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti Ansiklopedisi. I. cilt*. Bakü: Lider.
- Mammadov, N. (2004). *M.F. Ahundov Bedii və Tenkidi Eserləri*. Bakü: Çaşıoğlu yayınevi.
- Memmedov, V. (1976). *Ekinçi Gazetesi*. Bakü: Azərbaycan Dövlət Yayınevi.
- Memmedov, V. (1977). *Gazeta Ekinçi*. Bakü: Azərbaycan Dövlət Yayınevi.
- Melikova, H. (1939). *Hasan Bey Zerdabi'nin Özgeçmişi*. Revalyusiya i kultura dergisi
- Memmdli, G. (1984). *Üzeyir Hacıbəyovun Heyat və Yaradıcılıq Salnamesi*. Bakü: Yazıçı.
- Memmed, T. (2005). *Necef Bey Vəzirov Eserləri*. Bakü: Şark-Garb.
- Memmedkuluzadə, C. (1906). *Molla Nasreddin*. Tiflis: Sayı 1, 7 Nisan.
- Memmedli, G. (1965). *Molla Nasreddin. Celil Memmedkuluzadənin hayat və faaliyyət salnamesi*. Bakü: Azərbaycan Dövlət Yayınevi.
- Memmedov, K. (1995). *Necef Bey Vəzirov*. Bakü: Azərbaycan Dövlət Yayınevi.
- Memmedov, M. (1958). *Celil Memmedkuluzadə. Dram və Nasr eserləri*. Bakü: Azərbaycan Universiteti Yayınları.
- Memmedov, N. (2005). *M.F. Ahundov Eserləri, I cilt*. Bakü: Şark-Gerb.
- Memmedov, X. (2005). *Seyid Azim Şirvani, Seçilmiş Eserləri, I cilt*. Bakü: Avrasya Press.
- Memmedzadə, H. (2005). *M.F. Ahundov Eserləri. III cilt*. Bakü: Şark-Garb.
- Mirahmedov, A. (1970). *Gorani*. İlim və Hayat dergisi.
- Mirahmedov, A. (2005). *Mirzə Fətəli Ahundzadə Eserləri II. cilt*. Bakü: Şark-Garb.
- Mustafayev, M. (2005). *Seyid Azim Şirvani, Seçilmiş Eserləri*. Bakü: Çaşıoğlu.
- Münzib, E. (1925). *Azərbaycan edebiyatı haqqına bir müətalie*. Kommunist gazetesi. Bakü. 16 Kasım sayı.

- Nezirli, Ş. (1995). *Cumhuiyyet Generalleri*. Bakü: Askeri Neşriyyat.
- Nuriyeva, İ. (2015). *Azərbaycan Tarihi*. Bakü: Mürtecim.
- Piriyev, V. (2006). *Azərbaycan'ın Tarihi Siyasi Coğrafiyası*. Bakü: Müellim.
- Puşkin, A. (2001). *Erzurum Seferi*. İstanbul: Türk İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sankovski P. (1828). *Vedomosti gazetesi*. Tiflis: sayı 14.
- Seyidzade, D. (1998). *Azərbaycan XX. yüzüylün başlarında: Bağımsızlığa Götüren yollar*. Bakü: Azərbaycan Devlet kitab cemiyyəti.
- Sokalinski, N. (1891). *Kaspi gazetesi*. Bakü: sayı 1.
- Sultanlı, V. (1993). *Mehmet Emin Resulzadenin Edebi Diinyası*. Bakü: Bakü Üniversitesi Yayınları.
- Sultanova, A. (1924). *Doğu Kadını gazetesi*. Bakü: sayı 10.
- Süleymanzade, M. (2010). *20 Ocak: Kurşuna Dizilmiş Gazete*. Bakü: Elm Yayınları.
- Şahbazi, T. (1923). *Maarif ve Medeniyet dergisi*. Bakü: Sayı 1.
- Şahtahlı, M. A. (1903). *Şergi Rus gazetesi*. Tiflis: Sayı 1
- Şahtahlı, M. A. (1903). *Şergi Rus*. Tiflis: sayı 53, 6 ağustos.
- Şahtahlı, M. A. (1903). *Şergi-Rus gazetesi*. Tiflis: Sayı 1.
- Şahverdiyev, A. (2006). *Azərbaycan Basın Tarihi*. Bakü: Tehsil.
- Şamil Veliyev, N. C. (2015). *Büyük Edib, Mütefekkir Ali Bey Hüseyinzade*. Bakü: Elm Yayınları.
- Tağiyev, R. (1977). *Azərbaycan Dergisi ve Azərbaycan Sovyet Edebiyatının Aktual Problemleri (1923-1976)*. Bakü: Elm Yayınları.
- Tarverdiyeva, K. (1977). *Asgeraga Adıgözelov Gorani*. Bakü: İşık.
- Türyan, A. (1997). *Azərbaycan XX. yüzüylün başlarında*. Bakü: Zaman.
- Veliyev, Ş. (2000). *Füyuzat Edebi Mektebi*. Ankara: Ejdat.
- Veliyev, T. (2014). *XX. Yüzüyl Azərbaycan Traihi. II. cilt*. Bakü: Apostroff.
- Vilayet Guliyev, A. M. (2007). *Ahemd Bey Ağaoğlu. Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Şark-Garb.
- Yagublu, N. (2001). *Azərbaycan Milli İstiklal Mücadelesi ve Mehmet Emin Resulzade*. Bakü: Bakü Üniversitesi Yayınları.
- Yeşilot, O. (2012). *Hasan Melikzade Zerdabi ve Ekinçi Gazetesi*. İstanbul: Yeditepe.
- Zerdabi, H. B. (1875). *Ekinçi gazetesi*. Bakü: sayı 1

Zerdabi, H. B. (1877). *Ekinci gazetesi*. Bakü: sayı 3.

Zerdabi, H. B. (1875). *Ekinci gazetesi*. Bakü: sayı 8.

Zerdabi, H. B. (1875). *Ekinci gazetesi*. Bakü: sayı 6.

Zerdabi, H. B. (1875). *Ekinci gazetesi*. Bakü: sayı 2.

Zerdabi, H. B. (1877). *Ekinci gazetesi*. Bakü: sayı 20.

Zerdabi, H. B. (1905). *Rusiya'da Evvelinci Türk Gazetesi*. Hayat gazetesi.

Zerdabi, H. B. (1960). *Seçilmiş Eserleri*. Bakü: M. F. Ahundov adına Azərbaycan Milli Kütüphanesi.

Zeynalov, N. (1977). *Az. SSC. Eğitim Bakanlığının Jurnaslistika dergisi*. sayı 2, 16-22.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Nijat PİRİZADE
Doğum Yeri ve Tarihi	Azerbaycan, Bakü - 21.03.1995
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Bakü Devlet Üniversitesi 2012 - 2016 İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü
Yüksek Lisan Öğrenimi	2017-2019 Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Rusça
Sertifikalar	• Azerbaycan Gençlik ve Spor Bakanlığı "Medya ve Pr" Semineri (3-6 Şubat 2013) • T.C Milli Eğitim Bakanlığı onaylı Diksiyon Kursu sertifikası
Bilimsel Faaliyetleri	Ulusal/Uluslararası bildiriler • Türkiye Radyo Televizyon Üst Kurulu (Rtük) tarafından Konya'da düzenlenen "Uluslararası Konya Vuslat Sempozyumu"nda katılımcı, bildiri ve makale yazarı. (19-22 Ocak 2017) • Rtük tarafından Romanya ve Moldova'da düzenlenen "15 Temmuz Türkiye Örneğinde Medya ve Demokrasi" adlı çalıştayda

	katılımcı, makale, bildiri ve sunum yazarı. (3-8 Ekim 2017) • Rtük tarafından Özbekistan'da düzenlenen "Kültürel Değerlerimizin Tanıtımında Medyanın Rolü" adlı çalıştayda katılımcı, makale, bildiri ve sunum yazarı. (7-12 Mayıs 2018) • Rtük tarafından Gaziantep ve Şanlıurfada düzenlenen "Kurtuluş Mücadelerinde İletişim Araşları" adlı çalıştayda katılımcı, makale, bildiri ve sunum yazarı. (24-27 Nisan 2019) Kitap Bölümleri/Makaleler • Makale: "Sadreddin Konevi'nin Felsefesinde Allah İnancı", "Uluslararası Konyada Vuslat Sempozyumu" bildiri kitabı, 2017 • Makale: "İki Büyük Hamse Üstadı Ali Şir Nevai ve Nizami Gencevi Karşılaştırması", kitap: 10'cu Gelecekle İletişim Çalıştayı Bildiri Kitabı, 2018 Ödüller • Bakü Devlet Üniversitesi, Yılın En İyi Öğrencisi Ödülü (2015) • Bakü Devlet Üniversitesi, Yılın En İyi Öğrencisi Ödülü (2013)
İş Deneyimi	
Stajlar	• Bakü, Trend Haber Ajanslığı (Haziran - Ağustos 2015) • Bakü, Şark Gazetesi (Haziran - Ağustos 2014)

	• Bakü, Yeni Azərbaycan Gazetesi (Ekim - Kasım 2013)• Bakü, Şark Gazetesi (Haziran - Ağustos 2013)
Çalıştığı Kurumlar	Bakü, ANN.TV internet televizyon (Haziran - Ağustos 2016)
İletişim	
E-Posta Adresi	piriyevnicat95@gmail.com
Tarih	24.05.2019